

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จลุล่วงด้วยความกรุณาอย่างยิ่งจาก รองศาสตราจารย์ ดร. จินดา ขลิบทอง อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก รองศาสตราจารย์ บำเพ็ญ เขียวหวาน อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม ที่ได้ให้คำปรึกษาแนะนำตรวจแก้ไขข้อบกพร่องในการทำวิทยานิพนธ์มาตลอด ด้วยความเอาใจใส่ ปลุกฝังให้ผู้วิจัยรักการวิจัย และทำให้งานวิจัยมีคุณค่ายิ่ง รวมทั้งสนับสนุนให้กำลังใจและเป็นแบบอย่างที่ดีในการทำงาน ทำให้ผู้วิจัยสามารถทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จสมบูรณ์ และขอขอบคุณ คุณเอื้อนชู ชื่อสุวรรณ รองผู้จัดการธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร ประชานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ที่ได้กรุณาให้คำแนะนำและตรวจสอบวิทยานิพนธ์ จนทำให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งและประทับใจในความกรุณาในครั้งนี้เป็นอย่างยิ่ง ตลอดจนอาจารย์ในสาขาวิชาส่งเสริมการเกษตรและสหกรณ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ทุกท่านด้วย

ท้ายที่สุด ผู้วิจัยต้องขอขอบคุณ ผู้ใหญ่บ้านบ้านทุ่งทะเลทราย ผู้ทรงคุณวุฒิในหมู่บ้าน หัวหน้ากลุ่มลูกค้า ธ.ก.ส. และตัวแทนเกษตรกรบ้านทุ่งทะเลทราย ที่ได้ให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ เพื่อให้วิทยานิพนธ์สำเร็จลุล่วงด้วยดี และขอขอบคุณผู้บังคับบัญชา เพื่อนพนักงาน ธ.ก.ส. สาขา ตาคลี บิดา พี่ น้อง และภริยาของข้าพเจ้า ที่ให้กำลังใจในการทำวิทยานิพนธ์ในครั้งนี้

พาวุฒิ ตาลบำรุง

สิงหาคม 2550

หัวข้อวิทยานิพนธ์ วิถีชีวิตของเกษตรกรกับการบริหารจัดการทรัพยากรของชุมชน : ศึกษากรณี
บ้านทุ่งทะเลทราย ตำบลสร้อยทอง อำเภอตากลี จังหวัดนครสวรรค์
ชื่อและนามสกุล นายพาวุฒิ ตาลบำรุง
แขนงวิชา ส่งเสริมการเกษตร
สาขาวิชา ส่งเสริมการเกษตรและสหกรณ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
อาจารย์ที่ปรึกษา 1. รองศาสตราจารย์ ดร.จินดา ขลิบทอง
2. รองศาสตราจารย์บำเพ็ญ เขียวหวาน

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ได้ให้ความเห็นชอบวิทยานิพนธ์ฉบับนี้แล้ว

(อาจารย์เอ็นนู ชื่อสุวรรณ)

ประธานกรรมการ

(รองศาสตราจารย์ ดร.จินดา ขลิบทอง)

กรรมการ

(รองศาสตราจารย์บำเพ็ญ เขียวหวาน)

กรรมการ

คณะกรรมการบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช อนุมัติให้รับวิทยานิพนธ์
ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาเกษตรศาสตรมหาบัณฑิต แขนงวิชา
ส่งเสริมการเกษตร สาขาวิชาส่งเสริมการเกษตรและสหกรณ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

(รองศาสตราจารย์ ดร.ศิริวรรณ ศรีพหล)

ประธานกรรมการบัณฑิตศึกษา

วันที่ 22 เดือน พฤศจิกายน พ.ศ. 2550

ชื่อวิทยานิพนธ์ วิธีชีวิตของเกษตรกรกับการบริหารจัดการทรัพยากรของชุมชน : ศึกษารณีย
บ้านทุ่งทะเลทราย ตำบลสร้อยทอง อำเภอตากลี จังหวัดนครสวรรค์
ผู้วิจัย นายพาวุฒิ ตาลบำรุง **ปริญญา** เกษตรศาสตรมหาบัณฑิต (ส่งเสริมการเกษตร)
อาจารย์ที่ปรึกษา (1) รองศาสตราจารย์ ดร.จินดา ขลิบทอง (2) รองศาสตราจารย์บำเพ็ญ เขียวหวาน
ปีการศึกษา 2549

บทคัดย่อ

บ้านทุ่งทะเลทราย มีทรัพยากรของชุมชนที่อุดมสมบูรณ์ เนื่องจากสภาพพื้นที่และหน่วยงานภาครัฐเข้ามาดำเนินการจัดรูปที่ดินและจัดระบบชลประทานทำให้พื้นที่สามารถทำการเกษตรได้ตลอดทั้งปี แต่เกษตรกรก็มีภาระหนี้สินมากและขาดการเก็บออม ทำให้สถาบันการเงินที่ให้สินเชื่อมีความเสี่ยงต่อการให้สินเชื่อ เพราะมีโอกาสเกิดหนี้เสียในอนาคต

วัตถุประสงค์ของการวิจัยเพื่อ (1) เพื่อศึกษาสภาพพื้นฐานทางเศรษฐกิจและสังคมบางประการของเกษตรกร (2) เพื่อศึกษาการดำเนินชีวิตและการทำการเกษตรของเกษตรกร (3) เพื่อศึกษาทัศนคติของเกษตรกรกับการบริหารจัดการทรัพยากรของชุมชน

ประชากรที่ศึกษาเป็นตัวแทนเกษตรกรบ้านทุ่งทะเลทราย หมู่ที่ 1 และหมู่ที่ 10 ตำบลสร้อยทอง อำเภอตากลี จังหวัดนครสวรรค์ จำนวน 276 ครัวเรือน และสุ่มตัวอย่างโดยวิธีการสุ่มแบบง่าย มีกลุ่มตัวอย่างจำนวน 163 ครัวเรือน จัดเก็บข้อมูลโดยใช้วิธีการสนทนากลุ่ม การสังเกต พูดคุย และการสัมภาษณ์แล้วนำมาวิเคราะห์ข้อมูลด้วยคอมพิวเตอร์โปรแกรมสำเร็จรูป และอธิบาย ลักษณะข้อมูลใช้แบบแจกแจงความถี่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย ค่าต่ำสุด ค่าสูงสุด และข้อมูลเชิงคุณภาพใช้การพรรณาเชิงวิเคราะห์

ผลการวิจัย พบว่า เกษตรกรไม่ดำรงอยู่และปฏิบัติตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เพราะปัญหาการเช่าที่ดิน การทำการเกษตรเชิงพาณิชย์ ขนาดพื้นที่การผลิตเกินกำลังแรงงานในครัวเรือน คำนิยมการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีทางการเกษตร ขาดการปลูกจิตสำนึกในเรื่องของการออม และปัญหาวัตถุนิยมจากภายนอก ทำให้เกษตรกรมีภาระหนี้สินมากไม่มีเงินเก็บออม

ในการแก้ไขปัญหาควรให้เกษตรกรรู้จักตนเองเพื่อสามารถวิเคราะห์สถานะของตนเองได้ การสร้างแรงกระตุ้นเพื่อให้เกษตรกรเกิดความต้องการ ในการแก้ไขปัญหา และการประเมินติดตามผล เพื่อให้ได้ข้อสรุปแล้วนำมาปรับปรุงแก้ไขเพื่อใช้เป็นแนวทางปฏิบัติต่อไป

คำสำคัญ ต้องมีการปลูกจิตสำนึกเกษตรกรให้ปฏิบัติตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

Thesis title: The Farmer's Way of Life and Community Resource Management :
A Case Study in Ban Tungtalesai, Soitong Sub-District, Takhli District,
Nakhon Sawan Province

Researcher: Mr.Phawhut Talbumrung; **Degree:** Master of Agriculture (Agricultural
Extension); **Thesis advisors:** (1) Dr.Ginda Kliptong, Associate Professor; (2)
Mr.Bumpen Keowan, Associate Professor; **Academic year:** 2006

ABSTRACT

Ban Tungtalesai, Soitong Sub-District, Takhli District, Nakhon Sawan Province is rich in community resources after the government sections have managed the use of land and irrigation system. Farmers can use their land the whole year but they are still in debt and lack of saving. The loan program from any banks are at risk to let them get money because it is possible to lose all money in the future.

The objectives of this research were 1) to study certain economic and social background of the farmers, 2) to study the farmers' way of life and their work, and 3) to study the farmers' attitudes towards the management of community resources.

The population groups were the farmers' representative from 276 families in Ban Toongtalesai, Moo 1 and Moo 10, Tambon Soitong, Amphur Ta-Kli, Nakornsawan Province. The samples were 163 families, selected by simple randomly. Simple conversation, observation, talking, and interviewing were used for data collection. The data was analysed by the Statistic Package for Social Science Program for frequency, percentage, arithmetic mean, minimum and maximum data, and qualitative description.

The results of the research were as follow: The farmers did not earn their living on the way of sufficiency economy. The farmers had some problems in renting the farmland, and the size of the farmland was too much bigger than the farmers' abilities in one family to work, They used more chemical fertilizer and chemical substance in their farms. The farmers were lack of saving, materialism, and in debt.

The suggestions for this study were concluded as follow: Farmers should look through themselves on order to realize their own capabilities. Farmers should be motivated to solve their own problems. Follow up and draw conclusions to get the right way to practice.

Keywords: Farmers must be realized to manage themselves to earn their living on the way of Sufficiency Economy.

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ	ฉ
สารบัญตาราง	ณ
สารบัญภาพ	ญ
บทที่ 1 บทนำ	1
ความเป็นมา	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	2
ประเด็นปัญหาของการวิจัย	2
กรอบแนวคิดการวิจัย	4
ขอบเขตของการวิจัย	5
นิยามศัพท์เฉพาะ	5
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	6
บทที่ 2 วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง	7
แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรของชุมชน	7
ระบบเกษตรเพื่อการจัดการทรัพยากรและพัฒนาองค์กรชุมชนอย่างยั่งยืน	11
แนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อการเกษตรที่พึ่งพาตนเอง	31
แนวคิดเกี่ยวกับองค์การการเงินชุมชน	33
แนวคิดเกี่ยวกับการทำบัญชีครัวเรือน	37
กรณีตัวอย่างงานวิจัยศึกษาจากการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ	39
บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย	46
ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง	46
เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	47
การทดสอบแบบสัมภาษณ์	48
การเก็บรวบรวมข้อมูล	49
การวิเคราะห์ข้อมูล	49

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 4 ผลการวิเคราะห์ข้อมูล	50
สภาพพื้นฐานทางเศรษฐกิจและสังคมบางประการของเกษตรกร	50
วิถีชีวิตในการดำเนินชีวิตประจำวันและการประกอบอาชีพการเกษตรของเกษตรกร	54
ทัศนคติของเกษตรกรต่อการบริหารจัดการทรัพยากรของชุมชน	57
ปัญหาของเกษตรกรในการบริหารจัดการทรัพยากรของชุมชน	60
บทที่ 5 สรุปการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	65
สรุปการวิจัย	65
อภิปรายผล	66
ข้อเสนอแนะ	68
บรรณานุกรม	75
ภาคผนวก	77
ก ตารางแสดงผลการวิเคราะห์ข้อมูล	78
ข แบบสัมภาษณ์ตัวแทนเกษตรกร	97
ประวัติผู้วิจัย	106

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 3.1	
กลุ่มตัวอย่างของตัวแทนเกษตรกรบ้านทุ่งทะเลทรายที่ใช้ในการศึกษาวิถีชีวิตกับการ บริหารจัดการทรัพยากรของชุมชน	47
ตารางที่ 4.1	
ปัญหาของเกษตรกรในการบริหารจัดการทรัพยากรของชุมชน	60

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพที่ 1.1 กรอบแสดงความคิดในการวิจัย	4
ภาพที่ 4.1 คลองชลประทานอนุศาสนนันท์	51
ภาพที่ 4.2 รถจักรยานยนต์เป็นพาหนะที่ใช้ในชีวิตประจำวัน	53
ภาพที่ 4.3 แม่ค้านำพืชผักต่าง ๆ มาขายถึงบ้าน	55
ภาพที่ 4.4 สภาพพื้นที่นาข้าวที่มีการเผาตอซังข้าว	57

บทที่ 1

บทนำ

1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

งานวิจัยเรื่องวิถีชีวิตของเกษตรกรกับการบริหารจัดการทรัพยากรของชุมชน : ศึกษากรณี บ้านทุ่งทะเลทราย ตำบลสร้อยทอง อำเภอตากถ้ำ จังหวัดนครสวรรค์ เป็นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการดำเนินชีวิตประจำวันและระบบการทำการเกษตรของเกษตรกร บ้านทุ่งทะเลทรายกับการบริหารจัดการทรัพยากรของชุมชน

บ้านทุ่งทะเลทราย ตั้งอยู่หมู่ที่ 1 และหมู่ 10 ตำบลสร้อยทอง อำเภอตากถ้ำ จังหวัดนครสวรรค์ ปัจจุบันมีครัวเรือนเกษตร หมู่ที่ 1 จำนวน 146 ครัวเรือนและ หมู่ที่ 10 จำนวน 132 ครัวเรือน ในปัจจุบันหมู่ที่ 10 เปลี่ยนชื่อเป็นบ้านทุ่งพัฒนา บ้านทุ่งทะเลทรายมีปัจจัยพื้นฐานในการทำการเกษตรอุดมสมบูรณ์มาก เนื่องจากมีระบบชลประทานถึงพื้นที่ทำการเกษตรทุกแปลง โดยมีการคลองชลประทานรับน้ำเข้ามาไว้ จากคลองชลประทานอนุศาสนนันท์ ที่รับน้ำจากแม่น้ำเจ้าพระยา จังหวัดชัยนาท พื้นที่ดินทำการเกษตรเกือบทั้งหมดเป็นที่นา ดังนั้นประชากรส่วนใหญ่ของบ้านทุ่งทะเลทรายจึงมีอาชีพทำนาข้าวเป็นหลัก

จากสภาพพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ทั้งดินและน้ำ ซึ่งสามารถทำนาข้าวได้ตลอดทั้งปี แต่เกษตรกรส่วนใหญ่ยังยากจน มีหนี้สิน การออมทรัพย์มีน้อย เกษตรกรหลายรายกรรมสิทธิ์ในที่ดินถูกเปลี่ยนมือ โดยข้อมูลดังกล่าวได้มาจากประสบการณ์ในการทำงานของผู้วิจัยในธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) ซึ่งเกษตรกรบ้านทุ่งทะเลทรายประมาณ 78 % ของครัวเรือนเกษตรกรเป็นลูกค้ำเงินกู้ของ ธ.ก.ส. ในแต่ละปีเมื่อมีรายได้จะนำเงินมาชำระหนี้ธนาคาร ในขณะที่เดียวกันจำเป็นต้องขอสินเชื่อกลับคืนในส่วนที่ส่งชำระไป หรือบางรายต้องการสินเชื่อเพิ่มเติมมากขึ้น ในขณะที่การออมทรัพย์มีน้อยมาก เหตุการณ์เช่นนี้เกิดขึ้นเป็นประจำทุก ๆ ปี ผู้วิจัยจึงมีความตระหนักว่า สถานะลูกหนี้เงินกู้ของ ธ.ก.ส. น่าจะอยู่ในสถานะที่มีความเสี่ยงสูง ถึงแม้เกษตรกรจะมีรายได้ดี แต่มีความต้องการสินเชื่อในขณะที่มีรายได้และการเก็บออมมีน้อย ถ้ามีเหตุการณ์ไม่ปกติกับตัวลูกหนี้ อาจจะทำให้เกิดปัญหาการค้างชำระของหนี้เงินกู้ได้

จากสภาพปัญหาดังกล่าว ผู้วิจัยจึงต้องการที่จะทำการวิจัยเกี่ยวกับวิถีชีวิตและการบริหารจัดการทรัพยากรของชุมชนเพื่อเสนอแนวทางที่เหมาะสม บนพื้นฐานการพัฒนาที่ยั่งยืน เพื่อสร้างความเข้มแข็งและพัฒนาศักยภาพของชุมชน

2. วัตถุประสงค์การวิจัย

- 2.1 เพื่อศึกษาสภาพพื้นฐานทางเศรษฐกิจและสังคมบางประการของเกษตรกร
- 2.2 เพื่อศึกษาการดำเนินชีวิตและการทำการเกษตรของเกษตรกร
- 2.3 เพื่อศึกษาทัศนคติของเกษตรกรกับการบริหารจัดการทรัพยากรของชุมชน

3. ประเด็นปัญหาของการวิจัย

3.1 สาเหตุที่เกษตรกรบ้านทุ่งทะเลทรายมีภาระหนี้สินมากในขณะที่มีทรัพยากรของชุมชนที่อุดมสมบูรณ์

3.2 สาเหตุที่เกษตรกรบ้านทุ่งทะเลทรายมีอัตราการออมทรัพย์น้อย เมื่อเปรียบเทียบกับรายได้ ทำให้การให้สินเชื่อของ ธ.ก.ส.มีความเสี่ยงสูง

4. กรอบแนวคิดการวิจัย

งานศึกษาเรื่องวิถีชีวิตของเกษตรกรบ้านทุ่งทะเลทรายกับการบริหารจัดการทรัพยากรของชุมชน เกิดจากปัญหาเรื่องความเสี่ยงในการให้สินเชื่อของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) ต่อเกษตรกรบ้านทุ่งทะเลทราย ที่ส่วนใหญ่เป็นลูกค้า ธ.ก.ส. สาเหตุของปัญหาความเสี่ยงเกิดขึ้นจากตัวเกษตรกรที่เป็นลูกค้า ธ.ก.ส. แม้จะมีรายได้จากการทำนาข้าวปีละไม่น้อยกว่า 2 ครั้ง เพราะพื้นที่ทำนาข้าวอยู่ในเขตนาชลประทาน แต่เมื่อเกษตรกรนำเงินมาชำระหนี้เงินกู้แก่ ธ.ก.ส. แล้ว ส่วนใหญ่มีความต้องการขอสินเชื่อตามจำนวนเงินที่ชำระคืนให้แก่ ธ.ก.ส. กลับคืน โดยทันที และบางรายยังมีความต้องการสินเชื่อเพิ่มขึ้น ในขณะที่ปริมาณเงินฝากของเกษตรกรลูกค้าบ้านทุ่งทะเลทรายมีน้อยมาก เมื่อเปรียบเทียบกับจำนวนหนี้เงินกู้ที่จ่ายให้กับเกษตรกรบ้านทุ่งทะเลทราย

จากสาเหตุของปัญหาดังกล่าว ผู้วิจัยจึงต้องการที่จะศึกษาถึงพฤติกรรมการใช้ชีวิตประจำวันของเกษตรกรบ้านทุ่งทะเลทรายและการบริหารจัดการทรัพยากรของชุมชนที่ทำให้เกิดปัญหาของความเสี่ยงในการให้สินเชื่อของ ธ.ก.ส. เพื่อต้องการหาแนวทางแก้ไขการให้สินเชื่อของ ธ.ก.ส. ให้มีประสิทธิภาพเพิ่มขึ้นและเกษตรกรได้ประโยชน์

จากแนวคิด ทฤษฎี ที่ผู้วิจัย ได้ศึกษามา สามารถกำหนดกรอบแนวคิดในงานวิจัยที่จะศึกษา เรื่องวิถีชีวิตของเกษตรกรบ้านทุ่งทะเลทรายกับการบริหารจัดการทรัพยากรของชุมชน โดยมีกรอบแนวคิดในการวิจัย ดังนี้

4.1 ปัจจัยที่มีผลต่อการแสดงถึงความเสี่ยงต่อการให้สินเชื่อของ ธ.ก.ส. คือ ความต้องการสินเชื่อเพิ่มขึ้นในขณะที่มีรายได้และอัตราการออมทรัพย์น้อยเมื่อเปรียบเทียบกับรายได้ ปัจจัยที่บ่งชี้ให้เห็น ประกอบด้วย ปัจจัยส่วนบุคคล ปัจจัยทางเศรษฐกิจ และพฤติกรรมในการดำเนินชีวิต

4.1.1 ปัจจัยส่วนบุคคล ได้แก่ เพศ อายุ ระดับการศึกษา สถานภาพในครอบครัว จำนวนสมาชิกในครัวเรือน และแรงงานทางการเกษตร

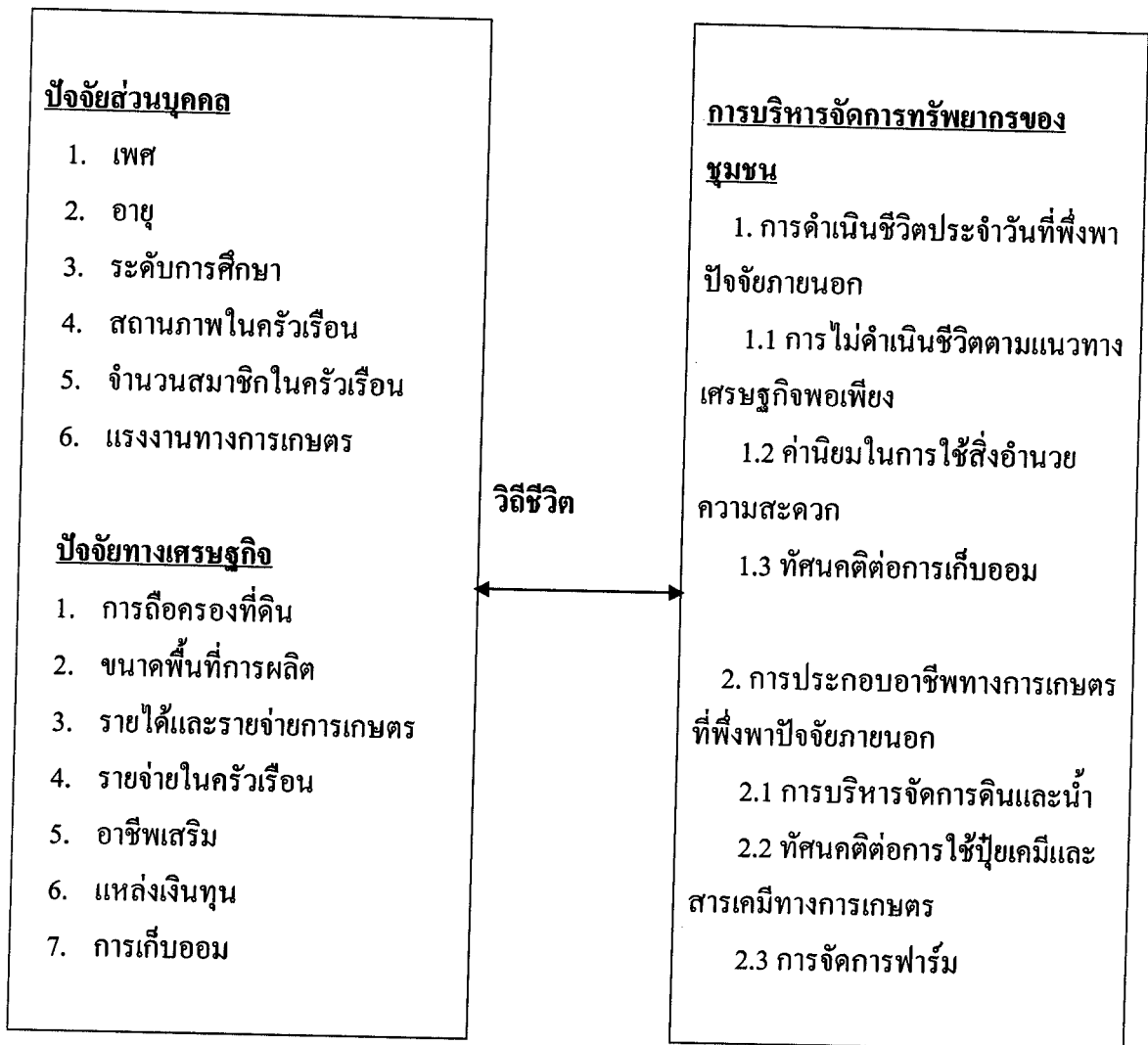
4.1.2 ปัจจัยทางเศรษฐกิจ ได้แก่ การถือครองที่ดิน ขนาดพื้นที่การผลิต รายได้ และรายจ่ายทางการเกษตร รายจ่ายในครัวเรือน อาชีพเสริม แหล่งเงินทุน เงินออม

4.1.3 พฤติกรรมในการดำเนินชีวิต ได้แก่ พฤติกรรมในการดำเนินชีวิตประจำวัน และพฤติกรรมในการประกอบอาชีพทางการเกษตร

4.2 พฤติกรรมการดำเนินชีวิตของเกษตรกรต้องพึ่งพาปัจจัยภายนอก โดยไม่ยึดหลักการเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อการพึ่งพาตนเอง ได้แก่ การดำเนินชีวิตประจำวันที่พึ่งพาปัจจัยภายนอก การประกอบอาชีพทางการเกษตรที่พึ่งพาปัจจัยภายนอก และการไม่เห็นความสำคัญของการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น

4.2.1 การดำเนินชีวิตประจำวันที่พึ่งพาปัจจัยภายนอก ได้แก่ การไม่ดำเนินชีวิตตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง ค่านิยมในการใช้สิ่งอำนวยความสะดวก และทัศนคติต่อการเก็บออม

4.2.2 การประกอบอาชีพทางการเกษตรที่พึ่งพาปัจจัยภายนอก ได้แก่ การบริหารจัดการดินและน้ำ ทัศนคติต่อการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีทางการเกษตร และการจัดการฟาร์ม

ภาพที่ 1.1 กรอบแนวคิดการวิจัย

5. ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยเรื่องนี้จะศึกษาถึงพฤติกรรมในการดำเนินชีวิตของเกษตรกรบ้านทุ่งทะเลทราย หมู่ 1 และหมู่ 10 ตำบลสร้อยทอง อำเภอตากลี จังหวัดนครสวรรค์ ที่มีอาชีพทำนาข้าว โดยจะศึกษาถึงสภาพสังคม เศรษฐกิจของเกษตรกร ระบบการเกษตรที่มีผลต่อการบริหารจัดการทรัพยากรของชุมชน

6. นิยามศัพท์เฉพาะ

6.1 วิถีชีวิตของเกษตรกร หมายถึง การดำเนินชีวิตประจำวันและรูปแบบการประกอบอาชีพทางการเกษตร ในปัจจุบันของเกษตรกรบ้านทุ่งทะเลทราย

6.2 ทรัพยากรของชุมชน หมายถึง พื้นที่ดินที่ใช้สำหรับประกอบอาชีพทางการเกษตร น้ำที่ได้รับจากคลองชลประทานอนุศาสนนันท์ คน และภูมิปัญญาท้องถิ่น

6.3 เศรษฐกิจพอเพียง หมายถึง การดำเนินชีวิตหรือวิถีชีวิตของคนไทยให้อยู่อย่างพอประมาณตน มีความพอดี พอเพียงกับตนเอง ครอบครัว และชุมชน (โดยไม่ต้องพึ่งพาปัจจัยภายนอกต่าง ๆ ที่เราไม่ได้เป็นเจ้าของ)

6.4 ระบบการเกษตร หมายถึง รูปแบบการดำเนินกิจกรรมการเกษตร ในที่นี้หมายถึงรูปแบบการดำเนินกิจกรรมในการทำนาข้าว เช่นระบบเกษตรธรรมชาติ หรือระบบอื่น ๆ

6.5 ปัจจัยภายนอก หมายถึง สิ่งที่เกษตรกรไม่สามารถผลิตเองได้ หรือไม่ผลิตเอง แต่มีความต้องการที่จะใช้จึงใช้วิธีการได้มาโดยการซื้อหรือแลกเปลี่ยน

6.6 การพัฒนาการเกษตรที่ยั่งยืน หมายถึง การพัฒนาการผลิตพืช/สัตว์ ให้มีผลผลิตเพิ่มขึ้น แต่ไม่ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม และเกิดมลภาวะน้อยที่สุด

6.7 การบริหารจัดการทรัพยากรชุมชน หมายถึง การเลือกใช้ทรัพยากรของชุมชน ได้แก่ ดิน น้ำ คน และภูมิปัญญาชาวบ้าน มาใช้ในการประกอบอาชีพทางการเกษตร

6.8 ภาระหนี้สิน หมายถึง หนี้เงินกู้ของเกษตรกรบ้านทุ่งทะเลทรายที่มีต่อธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) พ่อค้าเงินเชื่อ นายทุนเงินกู้

6.9 การออม หมายถึง การสะสมเงินที่ละน้อยให้พอกพูนขึ้นเมื่อเวลาผ่านไป ดังนั้นไม่ว่าจะมีรายได้เท่าใดก็สามารถออมได้เสมอ

7. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

7.1 ผลของการวิจัยสามารถใช้เป็นแนวทางปฏิบัติของคนในชุมชนและสามารถปรับตัวของคนในชุมชนต่อการเปลี่ยนแปลงในเรื่องการบริหารจัดการทรัพยากรของชุมชน

7.2 ผลของการวิจัยสามารถใช้เป็นข้อมูลในการพัฒนาการส่งเสริมการเกษตร และเป็นข้อมูลสำหรับการให้สินเชื่อของ ธ.ก.ส.

7.3 องค์ความรู้ที่ได้สามารถนำไปประกอบการวางแผนการสนับสนุนให้เกิดชุมชนชนบทแบบเศรษฐกิจพอเพียงที่พึ่งพาตนเอง

บทที่ 2

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยในเรื่องนี้จะศึกษาเกี่ยวกับการปฏิบัติของคนในท้องถิ่นต่อการเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตและการบริหารจัดการทรัพยากรของชุมชน โดยมีกรอบแนวคิด ทฤษฎี และงานผลวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการบริหารทรัพยากรชุมชน
2. ระบบเกษตรเพื่อการจัดการทรัพยากรและพัฒนาองค์กรชุมชนอย่างยั่งยืน
3. แนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อการเกษตรที่พึ่งพาตนเอง
4. แนวคิดเกี่ยวกับองค์การการเงินชุมชน
5. แนวคิดเกี่ยวกับการทำบัญชีครัวเรือน
6. กรณีตัวอย่างงานวิจัยศึกษาจากการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

1. แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการบริหารทรัพยากรชุมชน

1.1 การอนุรักษ์ดินและน้ำ

ธวัชชัย ณ นคร และ ประทีป วีระพัฒนนิรันดร์ (2536:103-104) ได้อธิบายความหมายการอนุรักษ์ดินและน้ำ หมายถึง การใช้ที่ดินอย่างถูกต้องเหมาะสม โดยคำนึงถึงการรักษาหรือปรับปรุงความสามารถในการผลิตของดิน เพื่อให้สามารถใช้ที่ดินนั้น ๆ ทำการเกษตรกรรมได้นานที่สุด นอกจากนั้น ยังครอบคลุมถึงการปรับปรุงและฟื้นฟูที่ดินต่าง ๆ ที่เสื่อมโทรมแล้วให้กลับมาใช้ประโยชน์ได้อีก

การอนุรักษ์ดินและน้ำ มิใช่เพียงการป้องกันและการชะล้างพังทลายของดินเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการรักษาความอุดมสมบูรณ์ของดินอีกด้วย เพราะเป็นที่ยอมรับว่าการชะล้างพังทลายของดินทำให้ความอุดมสมบูรณ์ของดินลดลง เนื่องจากการสูญเสียอินทรีย์วัตถุและธาตุอาหารพืชไปกับดินที่ถูกน้ำพัดพาไป นอกจากนี้การลดลงของความอุดมสมบูรณ์ของดินยังรวมถึงความเสื่อมโทรมของดินทั้งทางกายภาพ เคมี และชีวภาพอีกด้วย จึงอาจกล่าวได้ว่า การอนุรักษ์ดินและน้ำ คือการรักษาความอุดมสมบูรณ์ของดิน

หลักการของการอนุรักษ์ดินและน้ำ

ถึงแม้ว่าการป้องกันการชะล้างพังทลายของดินจะเป็นสิ่งแรกที่มีถูกคำนึงถึงในการรักษาความอุดมสมบูรณ์ของดิน แต่สิ่งที่มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากันก็คือ การรักษาคุณสมบัติทั้งทางกายภาพเคมี และชีวภาพของดินให้ที่อยู่เสมอ รวมถึงการรักษาระดับธาตุอาหารให้เพียงพอต่อความต้องการของพืช ดังนั้น เพื่อให้บรรลุมุ่งหมายของการอนุรักษ์ดินและน้ำที่แท้จริง จึงจำเป็นต้องอาศัยหลักการที่สำคัญ 4 ประการ คือ

1. การรักษาระดับอินทรีย์วัตถุในดิน สิ่งที่จะต้องกระทำ คือ จะต้องผลิตเศษซากพืชที่มีคุณภาพสูงและให้ได้ปริมาณมาก ๆ ทำการไถพรวนให้เหมาะสมและทำให้การสลายตัวของเศษซากพืชเหล่านี้ช้าลง

2. การรักษาคุณสมบัติทางกายภาพของดิน สิ่งสำคัญที่ควรคำนึงถึง คือ โครงสร้างของดิน โดยพิจารณาถึงรูปร่าง ขนาด ความเสถียร และการเชื่อมโยงของช่องว่างในดิน ซึ่งอินทรีย์วัตถุมีบทบาทสำคัญในการทำให้อนุภาคของดินเชื่อมยึดกันอย่างแข็งแรง และทำให้ดินร่วนซุย นอกจากนี้สำหรับดินเนื้อละเอียด การไถพรวนในขณะที่ดินไม่แห้งหรือเปียกเกินไปก็เป็นสิ่งหนึ่งในการที่จะไม่เร่งเร้าต่อการสูญเสียคุณสมบัติโครงสร้างของดินที่ดี

3. การรักษาระดับธาตุอาหารพืชในดิน การใช้ดินเพื่อการเพาะปลูกพืช ดังที่กล่าวมาแล้วว่านอกจากธาตุอาหารพืชในดินจะสูญเสียไปกับผลผลิตพืชที่นำออกไปจากพื้นที่แล้ว ยังสูญเสียไปกับน้ำที่ไหลซึมลึกสู่เบื้องล่าง และสูญเสียไปเนื่องจากการชะล้างพังทลายของดิน จึงจำเป็นที่จะต้องเพิ่มธาตุอาหารลงไปในดินให้เพียงพอต่อความต้องการของพืช

4. การป้องกันการชะล้างพังทลายของดิน ซึ่งสามารถกระทำได้ 2 วิธี คือ

- วิธีกล วิธีนี้จะมุ่งไปในการก่อสร้างสิ่งกีดขวางความลาดเทของพื้นที่ เพื่อสกัดกั้นการไหลบ่าของน้ำและการพังทลายของดิน เช่น โดยการทำคันดินกั้นน้ำและการทำขั้นบันได เป็นต้น ซึ่งจะไม่กล่าวถึงในที่นี้เพราะต้องเสียค่าใช้จ่ายในการทำและดูแลรักษาค่อนข้างสูง
- วิธีเกษตรกรรม วิธีนี้จะมุ่งไปในการป้องกันโดยวิธีการปลูกพืช เช่น การปลูกพืชสลับเป็นแถบ การปลูกพืชคลุมดิน การปลูกพืชแซม การปลูกพืชหมุนเวียน การปลูกพืชเหลื่อมฤดู ฯลฯ และโดยอาศัยการปรับโครงสร้างของดิน การลดการไถพรวน และการใช้เศษซากจากพืชคลุมดิน เป็นต้น

1.2 การใช้ปุ๋ยพืชสดปรับปรุงบำรุงดิน

รัชชัช ฒ นคร และ ประทีป วีระพัฒน์นิรันดร์ (2536:110-111) ได้อธิบายถึงการเพิ่มอินทรีย์วัตถุให้กับดิน ไม่มีวิธีการใดจะดีเท่าการใช้ปุ๋ยพืชสด (Green manure) เพราะเป็นปุ๋ยอินทรีย์ที่ผลิตขึ้นได้เองบนพื้นที่โดยตรง จึงไม่ต้องขนย้ายมาจากที่อื่น และส่วนมากมากจะใช้พืชตระกูลถั่วมาปลูกในพื้นที่แล้วไถกลบเป็นปุ๋ยพืชสด ทั้งนี้เพราะพืชตระกูลถั่วสามารถตรึงไนโตรเจนจากอากาศได้ พืชตระกูลถั่วส่วนใหญ่มีกหนทานต่อดินกรด เจริญเติบโตคุมพื้นที่ได้เร็วไม่ค่อยมีโรคแมลงรบกวนมากนัก และมีระบบรากลึก จึงจะช่วยนำเอาธาตุอาหารพืชจากดินล่างขึ้นมาสู่ดินชั้นบนเมื่อถูกไถกลบ การไถกลบปุ๋ยอินทรีย์ และ/หรือปุ๋ยพืชสดลงในดินจะเกิดผลดีอันประการ กล่าวคือ อินทรีย์วัตถุที่สลายตัวแล้วซึ่งทั่วไปเรียกว่า ฮิวมัส (humus) จะทำให้คุณสมบัติทางกายภาพของดินดีขึ้นคือ ทำให้จับตัวเป็นก้อนของอนุภาคดินคงทนขึ้น การถ่ายเทอากาศและการอุ้มน้ำของดินดีขึ้น

1.3 การพักดิน

รัชชัช ฒ นคร และ ประทีป วีระพัฒน์นิรันดร์ (2536:115) ได้ให้ความหมายการพักดิน (fallow) คือ การหยุดใช้พื้นที่ที่เคยทำการเพาะปลูกบางส่วนเพื่อพักดินให้คืนสภาพเดิมโดยธรรมชาติ ซึ่งจะใช้เวลาอย่างน้อยหนึ่งปีหรือมากกว่านั้น การพักดินเหมาะสำหรับพื้นที่ขนาดใหญ่ที่ใช้ปลูกพืชอายุสั้น ซึ่งมีปัจจัยด้านแรงงาน การตลาด และภูมิอากาศในพื้นที่แปรปรวน เพื่อเพิ่มการดูแลรักษาและลดความเสี่ยง การปฏิบัติอาจทำได้โดยแบ่งพื้นที่ออกเป็น ส่วน ๆ แล้วสลับเปลี่ยนหมุนเวียนการพักดินในส่วนต่าง ๆ ของพื้นที่จนครบทั้งแปลงใหญ่ ดังนั้น ถ้าพื้นที่ขนาดใหญ่และสามารถแบ่งได้เป็นหลายส่วน การพักดินในแต่ละแปลงย่อย ก็จะสามารถขึ้นเป็นเงาตามตัว บางครั้งมีการหว่านเมล็ดพันธุ์พืชตระกูลถั่วคลุมดินเพื่อปรับปรุงบำรุงดินพร้อม ๆ กันไปด้วย

1.4 การใช้สารเคมีทางการเกษตรอย่างถูกวิธี

เดือนจิตต์ สัตยาวิรุทธิ์ (2536 : 219-220) ได้อธิบายถึง การใช้สารเคมีทางการเกษตรอย่างถูกวิธีว่า สารเคมีปราบศัตรูพืชนั้นให้ประโยชน์อย่างมาก หากใช้อย่างถูกต้องและมีหลักการ ดังจะเห็นได้จากรายงานต่าง ๆ ที่แสดงผลทางการเกษตรเพิ่มขึ้นมากเมื่อมีการใช้สารเคมีช่วยปราบศัตรูพืช เพื่อเป็นการตอบสนองต่อจำนวนประชากรของโลกที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว และลดปัญหาการขาดแคลนอาหาร ซึ่งนับวันจะมีมากขึ้นเรื่อย ๆ มนุษย์ได้พยายามทุกวิถีทางเพื่อให้ได้มาซึ่ง

ทรัพยากรในการบริโภคอย่างเพียงพอ โดยมีบางส่วนขาดความสำคัญในความรับผิดชอบต่อการกระทำของตนเอง หวังแต่เพียงผลประโยชน์ส่วนตนเท่านั้น การขาดความสำคัญดังกล่าวเมื่อปฏิบัติต่อเนื่องนานเข้า ย่อมทำให้เกิดผลกระทบทั้งโดยตรงและทางอ้อมต่อมนุษย์ สัตว์ และสิ่งแวดล้อมสารเคมีเกือบทั้งหมดเรียกได้ว่าเป็นวัตถุอันตรายต่อผู้ใช้โดยตรงอยู่แล้ว ถ้าหากขาดความระมัดระวังในการใช้หรือใช้โดยไม่ถูกต้อง และไม่ศึกษาคำแนะนำการใช้ให้ดีเสียก่อน การได้รับสารพิษอาจเป็นไปได้โดยไม่รู้ตัว เช่น การได้รับมาเนื่องจากการกินอาหารที่มีสารพิษตกค้างอยู่ พิษตกค้างอาจเกี่ยวเนื่องมาจากห่วงโซ่อาหาร (food chain) ซึ่งสุดท้ายก็จะมาตกค้างที่มนุษย์หรือสัตว์ที่บริโภคอาหารที่มีพิษตกค้างนั้น ๆ อยู่ด้วย

การใช้สารเคมีมากเกินไปจนเกินความจำเป็น ก่อให้เกิดแต่ผลเสีย ซึ่งไม่เพียงแต่กระทบกระเทือนต่อผู้ใช้หรือผู้เกี่ยวข้องโดยตรงเท่านั้น หากแต่ยังมีผลกระทบในระยะยาว ทำให้สมดุลทางสภาพธรรมชาติสูญเสียไป ทำให้ปัญหาต่าง ๆ เกิดขึ้นติดตลามา ในกรณีของแมลงศัตรูพืชเกิดอาการต้านทานสารเคมีหรือคือยา เพราะการพ่นพริ้ําเพื่อทำให้แมลงสร้างภูมิคุ้มกันได้ แม้ต่อมาจะเพิ่มปริมาณความเข้มข้นของสารเคมีหรือพ่นจำนวนบ่อยครั้งขึ้นก็ไม่สามารถฆ่าแมลงได้ ปัญหาอื่น เช่น เกิดการระบาดของศัตรูพืชชนิดใหม่ ๆ เป็นเพราะว่าสารเคมีที่ถูกพ่นไปทำอันตรายต่อแมลงที่มีประโยชน์ ซึ่งได้แก่ แมลง ตัวห้ำ และตัวเบียน ที่เป็นกลไกธรรมชาติที่ช่วยควบคุมประชากรแมลงศัตรูพืชไม่ให้มีมากเกินไปจนสมดุล การเสียสมดุลทางธรรมชาติเปิดโอกาสให้ศัตรูพืชเกิดระบาดทำลายขึ้นมาอย่างรุนแรงได้

ข้อเสนอแนะและแนวทางการลดใช้สารเคมีทางการเกษตร

เดือนจิตต์ สัตยาวิรุทธิ์ (2536 : 227) ได้ให้ข้อเสนอแนะและแนวทางการลดใช้สารเคมีทางการเกษตรว่า การลดใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชนั้น จะต้องอาศัยความรู้และข้อมูลทางวิชาการ และความร่วมมือจากเกษตรกรเอง กล่าวคือ ในด้านความรู้ทางวิชาการจะต้องมีข้อมูลพร้อมเปรียบเทียบเกี่ยวกับชนิดและปริมาณแมลงศัตรูพืช ความสูญเสียที่เกิดจากศัตรูพืชนั้น ๆ การผันแปรของประชากรแมลงศัตรูพืช และความสัมพันธ์กับนิเวศที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนชนิดและปริมาณแมลงที่เป็นประโยชน์ ที่ช่วยในการควบคุมประชากรแมลงศัตรูพืช เป็นต้น นอกจากนี้ ควรที่จะมีบุคลากรที่มีประสบการณ์ในการดำเนินการบริหารศัตรูพืช เพื่อการแนะนำถ่ายทอดวิธีการให้สามารถนำมาใช้ได้ง่าย และมีประสิทธิภาพ เทคโนโลยีใหม่ ๆ ที่ควรคำนึงถึงเพื่อลดการใช้สารเคมี ได้แก่ การค้นคว้าหาสารสกัดจากพืชหรือชีววิธีต่าง ๆ เพื่อนำมาใช้ทดแทนสารเคมี ตลอดจนวิธีการปราบศัตรูพืช โดยใช้แนวทางวิศวกรรมพันธุศาสตร์นั้น มีแนวทางที่จะเป็นไปได้ ใช้ปราบศัตรูพืชสำคัญของพืชเศรษฐกิจบางชนิด แต่หลายฝ่ายก็ต้องช่วยกันพิจารณาถึงผลดีและ

ผลเสีย ตลอดจนผลทางเศรษฐกิจด้วยว่า หากการนำมาใช้แล้วจะได้ผลคุ้มค่าเพียงใด ทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องกับการบริหารศรัทธาอย่างแท้จริง ในด้านของเกษตรกรเอง ควรให้ความสนใจในการสำรวจตรวจนับแมลงศัตรูพืช อย่างเป็นระบบและสม่ำเสมอ เพื่อจะได้ทราบระยะเวลาที่เหมาะสมในการตัดสินใจพ่นสารเคมีฆ่าแมลง โดยอาศัยระดับเศรษฐกิจในการตัดสินใจ และควรที่จะตระหนักอยู่เสมอว่า กำไรที่ควรได้อาจจะสูญไปเนื่องจากการพ่นสารฆ่าแมลงเมื่อไม่จำเป็น

2. ระบบเกษตรเพื่อการจัดการทรัพยากรและพัฒนาองค์กรชุมชนอย่างยั่งยืน

2.1 กรอบแนวคิดในการพัฒนาเกษตรยั่งยืน

อรุณ อวนสกุล (2543 : 39-42) ได้อ้างอิงงานศึกษาวิจัยเรื่อง การพัฒนาเกษตรยั่งยืน : แนวทางและดัชนีชี้วัด โดยได้เสนอกรอบแนวคิดในการพัฒนาเกษตรยั่งยืน ซึ่งได้พัฒนาขึ้นจากการวิเคราะห์ปัจจัยต่าง ๆ ที่เชื่อว่าส่งผลกระทบต่อการเพิ่มผลผลิต และ/หรือต่อความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติทางการเกษตร ซึ่งผลจากการศึกษาจำแนกเป็นปัจจัยสำคัญ 4 ประการ คือ

2.1.1 การเพิ่มขึ้นของประชากร

การเพิ่มขึ้นของประชากร เป็นปัจจัยที่ส่งผลเป็นแรงกดดันต่อความจำเป็นในการขยายตัวทางเศรษฐกิจ และการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร เพื่อเลี้ยงพลเมืองที่เพิ่มขึ้น สำหรับประเทศไทย แม้อัตราการขยายตัวของประชากรในภาคการเกษตรจะลดลง เหลือเพียงประมาณร้อยละ 1 ต่อปีในช่วงปีปัจจุบัน แต่จำนวนประชากรที่เป็นเกษตรกรยากจนยังคงมีอยู่เป็นจำนวนมาก และมีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้น ในปัจจุบันจากผลของวิกฤตเศรษฐกิจ (จากการศึกษาของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ พบว่า ประชากรที่มีระดับรายได้ต่ำกว่าเส้นแห่งความยากจนมีจำนวนรวมทั้งสิ้นประมาณ 8 ล้านคนในปี 2540 และเพิ่มขึ้นเป็นประมาณ 10 ล้านคนในปี 2542) กลุ่มประชากรที่ยากจนเหล่านี้ จะมีความต้องการที่ดินทำกิน ต้องการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ แหล่งน้ำ แหล่งพลังงาน ตลอดจนต้องการบริโภคสินค้าสาธารณูปโภคต่าง ๆ ซึ่งจะส่งผลเป็นแรงกดดันต่อการแย่งใช้ทรัพยากร จนอาจนำไปสู่ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมมากขึ้นได้ ถ้าหากมีระบบการจัดการไม่ดีพอ

รัฐจึงจำเป็นต้องควบคุมการขยายตัวของจำนวนประชากร โดยเฉพาะในภาคเกษตร ควบคู่ไปกับการเร่งแก้ไขปัญหาคความยากจน สนับสนุนการจัดทำโครงการวางแผนครอบครัวแก่กลุ่มแม่บ้านและสตรีในภาคเกษตร เร่งรัดการจ้างงานในภาคอุตสาหกรรมและภาคนอกการเกษตรอื่น ๆ เพื่อเป็นแหล่งรายได้เสริมแก่ครัวเรือนเกษตรกร ส่งเสริมการศึกษา ฝึกอบรม

และการถ่ายทอดความรู้เทคโนโลยีการเกษตร และ ปลูกสร้างจิตสำนึกและการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และรักษาคุณภาพทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ฯลฯ

2.1.2 ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี

เทคโนโลยีที่เหมาะสมและเป็นผลดีต่อการพัฒนาที่ยั่งยืนได้แก่ (1)

เทคโนโลยีที่มุ่งช่วยปรับปรุงและเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตที่สามารถเพิ่มผลผลิตต่อหน่วยการใช้ปัจจัยการผลิต ซึ่งจะช่วยลดการใช้ทรัพยากรการผลิตของประเทศโดยรวม (2) เทคโนโลยีที่สามารถใช้ทดแทนทรัพยากรการผลิตที่หายากหรือมีน้อยลง และ (3) เทคโนโลยีสะอาด หรือวิธีปฏิบัติที่ช่วยลดมลพิษต่อสิ่งแวดล้อม เช่น การใช้สารป้องกันกำจัดศัตรูพืชชีวภาพ การใช้น้ำมันเชื้อเพลิงปราศจากสารปรอท และน้ำมันเชื้อเพลิงชีวภาพ ฯลฯ

สำหรับประเทศไทย บทบาทของเทคโนโลยีในการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร เห็นเด่นชัดขึ้นตั้งแต่ช่วงแผนพัฒนาฯฉบับที่ 7 จนถึงปัจจุบัน ซึ่งผลผลิตมวลรวมของภาคการเกษตรที่เพิ่มขึ้น โดยเฉพาะผลผลิตสาขาพืช เห็นได้ชัดว่ามีได้เกิดจากการขยายตัวของพื้นที่เพาะปลูก แต่เป็นผลมาจากการเพิ่มขึ้นของผลผลิตต่อไร่ และจากประสิทธิภาพการผลิตของทรัพยากรการผลิตต่าง ๆ ที่เพิ่มขึ้นจากความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี

อย่างไรก็ดี เทคโนโลยีเพิ่มผลผลิตเกษตรบางด้าน หากใช้อย่างไม่เหมาะสมและไม่ถูกวิธี อาจก่อให้เกิดผลเสียต่อการทำลายทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้น ตัวอย่างเช่น การใช้เทคนิคการจับปลากระตักโดยใช้แสงไฟล่อ และอวนที่มีขนาดตาข่ายเล็กมาก อาจก่อให้เกิดความสูญเสียต่อทรัพยากรทางทะเลอื่น ๆ หรือการใช้สารเคมีป้องกันกำจัดศัตรูพืชที่ไม่เหมาะสมหรือไม่ถูกวิธี (โดยเฉพาะในการปลูกฝ้ายและพืชผักหลายชนิด) นอกจากทำให้เกษตรกรผู้ใช้ต้องเสียค่าใช้จ่ายค่าสารเคมีแล้ว ยังต้องเสียเงินเป็นค่ายาในการพยาบาลรักษาตนเองอีกด้วย นอกจากนี้ยังส่งผลเสียทำให้ดินเสื่อมและก่อให้เกิดการแพร่กระจายของสารพิษตกค้างในดิน เป็นอันตรายต่อคน และสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ในสภาพแวดล้อมทั่วไปด้วย

ดังนั้น ปัจจัยด้านเทคโนโลยี จึงส่งผลกระทบต่อทั้งด้านบวกและลบต่อการพัฒนาที่ยั่งยืน การพัฒนาเกษตรยั่งยืนให้ได้ผลนั้น รัฐจะต้องสนับสนุนงานทดลองค้นคว้าวิจัยการเกษตร ที่เหมาะสมสำหรับแต่ละพื้นที่ ที่ช่วยในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน เช่น การป้องกันกำจัดศัตรูพืชด้วยระบบการจัดการแบบครบวงจร (integrated pest management) การเพาะปลูกด้วยวิธีไถเตรียมดินให้น้อยที่สุด (minimum tillage) การทำการเกษตรด้วยระบบวนเกษตร (agro-forestry) การเกษตรระบบไร่นา-ปศุสัตว์-สวนผสม (integrated crop and livestock management) และการปลูกพืชหมุนเวียน โดยใช้พืชตระกูลถั่วเพื่อบำรุงดิน (soil-enriching crop rotations) เป็นต้น

2.1.3 นโยบายการเกษตรและนโยบายสิ่งแวดล้อม

นโยบายแทรกแซงของรัฐ (government intervention) จนก่อให้เกิดการบิดเบือนของราคาตลาด จนเป็นแรงจูงใจให้มีการใช้ทรัพยากรการผลิตอย่างฟุ่มเฟือยและไม่มีประสิทธิภาพ จะถือว่าเป็นนโยบายที่ไม่พึงประสงค์และเป็นนโยบายบิดเบือน (distortional policy) ที่ต้องยกเลิก เพราะนอกจากจะส่งผลกระทบต่อการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตและการขยายตัวทางเศรษฐกิจโดยรวมแล้ว ยังจะส่งผลเสียต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและคุณภาพสิ่งแวดล้อมโดยรวมด้วย ตัวอย่างของนโยบายบิดเบือนการผลิตภาคการเกษตร อาทิเช่น การประกันราคาผลิตผลการเกษตร การอุดหนุนราคาปัจจัยการผลิตต่าง ๆ เช่น ปุ๋ยเคมีและยาป้องกันกำจัดศัตรูพืช การเก็บค่าธรรมเนียมการทำไม้ในเขตป่าสัมปทานในอดีต ที่คิดอัตราต่ำกว่าค่าใช้จ่ายในการปลูกป่าทดแทน การให้การอุดหนุนค่าน้ำชลประทาน และการอุดหนุนราคาน้ำมันเชื้อเพลิงเพื่อการเกษตรบางชนิด (เช่น น้ำมันดีเซล) ฯลฯ

นอกจากการยกเลิกนโยบายบิดเบือนราคา รัฐจำเป็นต้องมีการปฏิรูปนโยบายและกฎหมายแห่งรัฐอีก 3 ด้าน เพื่อให้ผู้ประกอบการและคนทุกกลุ่มของสังคม ได้ตระหนักถึงคุณค่าความหายากของทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมส่วนรวมของประเทศ ได้แก่ (1) มาตรการให้สิทธิการเป็นเจ้าของทรัพยากรทางกฎหมายที่เรียกว่า property-rights solutions เช่น การออกเอกสารสิทธิ์ทำการแก่เกษตรกรที่ไร้ที่ดินทำกิน เช่น สปก 4-01 เพื่อเป็นสิ่งจูงใจในการดูแลอนุรักษ์และบำรุงรักษาทรัพยากรที่ดิน (2) มาตรการผู้ก่อมลพิษเป็นผู้จ่าย (polluter pay principle) โดยการกำหนดภาระภาษี (taxes) ค่าธรรมเนียม (charges) หรือค่าปรับแก่ผู้ใช้ทรัพยากรที่ก่อปัญหาต่อสิ่งแวดล้อม และ (3) มาตรการบังคับทางกฎหมาย command-and-control policies ได้แก่ การกำหนดระเบียบและข้อห้ามตามกฎหมายในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น การห้ามการใช้ประโยชน์ที่ดินในเขตป่า ต้นน้ำลำธารโดยเคร่ง ฯลฯ การปฏิรูปนโยบายที่กล่าว จะเป็นช่องทางนำไปสู่การพัฒนาเทคโนโลยีเพื่อทดแทนทรัพยากรการผลิตหายากต่อไป

2.1.4 การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์

การจะดำเนินการพัฒนาการเกษตรอย่างยั่งยืนให้บรรลุผลได้นั้น นอกจากการควบคุมการขยายตัวของจำนวนประชากรในภาคเกษตร ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี และการปฏิรูปนโยบายและกฎหมายที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อมแล้ว ปัจจัยที่มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนกว่ากัน และอาจถือว่าเป็นปัจจัยรากฐานที่มีความสำคัญสูงกว่า ในการนำไปสู่ความสำเร็จของการพัฒนาประเทศในเกือบทุกด้าน ได้แก่ การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ โดยเฉพาะทรัพยากรมนุษย์ในภาคการเกษตร

การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในภาคการเกษตร หมายถึง การปรับปรุงตัวเกษตรกร ให้มีคุณภาพดีขึ้นทั้งในด้าน

- ความรู้และระดับการศึกษาสูงขึ้น เพื่อให้สามารถรับการถ่ายทอดความรู้ เทคโนโลยี ทั้งด้านการเพิ่มผลผลิต และการอนุรักษ์ปรับปรุง ฟื้นฟู และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมให้ได้ผล

- การมีจิตสำนึกและตระหนักในคุณค่าความสำคัญของทรัพยากรที่หายาก และ การพัฒนาที่ยั่งยืน และการดำเนินชีวิตและประกอบอาชีพตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง

- การมีส่วนร่วมหรือการรวมกลุ่มกัน (ในรูปกลุ่มของชุมชน หรือ สหกรณ์) เพื่อดำเนินการปกป้องรักษาทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมธรรมชาติของท้องถิ่น เพื่อยังประโยชน์ต่อส่วนรวม

รัฐควรได้มีการขยายศึกษาขั้นบังคับ และเปิดโอกาสให้เกษตรกรและบุตรหลาน ได้รับการศึกษาสูงขึ้นในสายวิชาชีพ โดยเฉพาะอาชีวศึกษาเกษตร ในรูปแบบการเรียนการสอนในไร่นา โดยให้ได้รับการรับรองวิทยฐานะเช่นเดียวกันกับการเรียนการสอนในระบบชั้นเรียน รัฐสนับสนุนการขยายขีดความสามารถของหน่วยงานด้านการวิจัยและพัฒนา และด้านการส่งเสริมการเกษตร ที่เป็นระบบการเกษตรแบบยั่งยืน รวมทั้งมีการพัฒนาโครงการศึกษาฝึกอบรมต่าง ๆ เพื่อขยายศักยภาพหรือขีดความสามารถของเกษตรกรและชาวชนบท ให้มีความรู้ จิตสำนึก และมีส่วนร่วมมากขึ้น ในงานด้านปรับปรุงคุณภาพสิ่งแวดล้อม โดยรัฐสนับสนุนการจัดทำโครงการฝึกอบรม การเยี่ยมชมสถานีทดลอง การดูงานแปลงสาธิตและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง การรับการถ่ายทอดเทคโนโลยีการผลิตและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมที่เหมาะสม การจัดการประชุมสัมมนา และทำประชาพิจารณ์เพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ ข้อมูลข่าวสาร ฯลฯ อันเป็นการเพิ่มความรู้อำนาจให้กับเกษตรกรและองค์กรของชุมชนในท้องถิ่น ในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนต่อไป

2.2 แนวทางพัฒนาเกษตรยั่งยืน

อรุณ อวนสกุล (2543 : 42-44) เสนอแนวทางพัฒนาเกษตรยั่งยืน โดยกำหนดขึ้นเป็น 6 ด้าน ที่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ สามารถใช้เป็นกรอบในการจัดทำนโยบาย/มาตรการและแผนงาน/โครงการ ที่สนับสนุนการพัฒนาการเกษตรยั่งยืนต่อไป สรุปได้ดังนี้

2.2.1 ด้านการเพิ่มผลผลิตเกษตรโดยเน้นรูปแบบการทำฟาร์มที่ยั่งยืน เช่น

1) เพาะปลูกพืชโดยไม่ใช้สารเคมีป้องกันกำจัดศัตรูพืช (หรือใช้ให้น้อยที่สุด และปราศจากสารพิษตกค้าง) การใช้เทคโนโลยีชีวภาพแทนการใช้สารเคมีในการป้องกันกำจัดศัตรูพืช

2) เพาะปลูกโดยไม่ต้องไถเตรียมพื้นที่ (หรือ ไถให้น้อยที่สุด)

3) ป้องกันกำจัดสารเคมีกำจัดศัตรูพืชตกค้าง ในผลผลิตเกษตรและในห่วงโซ่อาหาร

4) ควบคุมคุณภาพสินค้าเกษตร โดยใช้ระบบทำการเกษตรที่ดี (Good Agricultural Practice หรือ GAP) และ/หรือ การจัดการการผลิตและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน (Code of Conduct)

5) เพาะปลูกพืชระบบพหุภพการเกษตร ระบบการเกษตรแบบไร่-นา-สวนผสม ระบบการเกษตรผสมผสานระหว่างพืช-ปศุสัตว์-สัตว์น้ำต่าง ๆ ระบบการเกษตรแบบวนเกษตร หรือระบบอินทรีย์เกษตรที่ไม่ใช้สารเคมี

6) ระบบการทำฟาร์มแบบองค์รวมใด ๆ ก็ตาม ที่จะช่วยรักษาคุณภาพ ของระบบนิเวศเกษตรกับสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ หรือ ระบบการเกษตรที่เกื้อกูลต่อหรือใช้ประโยชน์จากสิ่งมีชีวิตในสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ เพื่อช่วยในการเพิ่มผลผลิต และรักษาคุณภาพของสิ่งแวดล้อมธรรมชาติอย่างยั่งยืน

2.2.2 ด้านการแก้ไขปัญหารักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

1) จัดทำกิจกรรมที่เร่งรัดการฟื้นฟูบูรณะ และ/หรือเกื้อหนุนการอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น การวางแผนการใช้ที่ดินบนที่สูง การปลูกสร้างสวนป่า การฟื้นฟูและพัฒนาป่าไม้ แหล่งน้ำเสื่อมโทรม และดินที่ขาดความอุดมสมบูรณ์ การลดปริมาณมลพิษและการแพร่กระจายของมลพิษ ทั้งทางน้ำและอากาศ จากการใช้สารเคมีป้องกันกำจัดศัตรูพืช การใช้เทคโนโลยีควบคุมการผลิตทางการเกษตรที่ก่อผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมน้อย การผลิตผลิตภัณฑ์เกษตรที่ปลอดภัยหรือไม่เป็นอันตรายต่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อม การนำผลิตภัณฑ์การเกษตรที่ใช้แล้วกลับมาใช้ประโยชน์ใหม่ การประหยัดและการเพิ่มประสิทธิภาพการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างจำกัด ฯลฯ

2) กำหนดเขตพื้นที่ดำเนินการเพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตามความเหมาะสมของฐานทรัพยากรและระบบนิเวศวิทยาของพื้นที่ ได้แก่ การกำหนดเขตเกษตรเศรษฐกิจสินค้าต่างๆ เขตการผลิตเพื่อการส่งออก เขตพื้นที่ป่าไม้เพื่อการอนุรักษ์เขตพื้นที่ป่าชายแดน ฯลฯ

2.2.3 ด้านการพัฒนาเทคโนโลยีการเกษตรและคุณภาพเกษตรกร

1) สนับสนุนงานวิจัยและพัฒนาการเกษตรยั่งยืน สนับสนุนการพัฒนาและการใช้เทคโนโลยีชีวภาพ เพื่อเพิ่มผลผลิตเกษตรและปรับปรุงคุณภาพสินค้าอาหาร ที่ไม่เป็นอันตรายต่อการบริโภคของมนุษย์และสิ่งแวดล้อม

2) สนับสนุนการใช้เทคโนโลยีสะอาด ปลอดภัยต่อสิ่งแวดล้อม และหรือ
 ประหยัดการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ

3) พัฒนางานด้านบริการตรวจสอบและรับรองคุณภาพสินค้าเกษตร

4) ส่งเสริมและสนับสนุนยกระดับการศึกษาของเกษตรกรและบุตรหลาน
 การถ่ายทอดเทคโนโลยี และการฝึกอบรมเกษตรกร

2.2.4 ด้านปฏิรูปนโยบาย

1) ยกเลิกนโยบาย/มาตรการอุดหนุนราคาสินค้า และปัจจัยการผลิตทาง
 การเกษตร ที่ส่งผลต่อการบิดเบือนการใช้และทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

2) ยกเลิกหรือห้ามการใช้สารเคมีเกษตร ที่เป็นอันตรายต่อผู้บริโภคและ
 สิ่งแวดล้อม

3) เร่งรัดนโยบายการออกเอกสารแสดงกรรมสิทธิ์ในที่ดินทำกินให้แก่
 เกษตรกร

4) ให้มีนโยบายการกำหนดเขตคุ้มครองทางการเกษตร และให้เก็บภาษีที่ดิน
 ในอัตราสูง สำหรับพื้นที่การเกษตรที่ปล่อยรกร้างว่างเปล่ามิได้ใช้ประโยชน์ หรือใช้ประโยชน์แต่
 ผิดวัตถุประสงค์

5) ให้มีนโยบายจำกัดขนาดการถือครองที่ดิน ในเขตป่าสงวนเสื่อมโทรม
 รวมทั้งการเก็บภาษีที่ดินในอัตราสูงสำหรับที่ดินที่มีได้ใช้ประโยชน์

6) ให้มีนโยบายเก็บภาษีหรือค่าธรรมเนียม การใช้ทรัพยากรธรรมชาติและ
 ปัจจัยการผลิตที่ทำลายสิ่งแวดล้อม เช่น การเก็บค่าใช้น้ำชลประทานเพื่อการเพาะปลูกในอัตราที่
 เหมาะสม การเก็บภาษีการใช้สารเคมีเกษตรบางชนิด เพื่อจูงใจไม่ให้มีการใช้เกินขนาดที่เหมาะสม
 การเก็บค่าธรรมเนียมการปล่อยน้ำเสียจากบ่อเลี้ยงกุ้งและจาก โรงงานอุตสาหกรรมเกษตรต่าง ๆ

7) ให้มีนโยบายสนับสนุนการวิจัยและพัฒนา ระบบการทำฟาร์มที่เกื้อกูลต่อ
 การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม รวมทั้งการส่งเสริมให้เกษตรกร
 นำไปใช้ในทางปฏิบัติอย่างจริงจัง เช่น ระบบการทำฟาร์มตามแนวทฤษฎีใหม่ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ

8) ให้มีการปฏิรูปนโยบายสินเชื่อการเกษตรใหม่ โดยการไม่สนับสนุนการ
 ให้สินเชื่อแก่แผนการผลิตของเกษตรกร ที่จะส่งผลต่อการทำลายคุณภาพทรัพยากรธรรมชาติและ
 สิ่งแวดล้อม แต่สนับสนุนแผนการผลิตที่ช่วยรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาการเกษตร
 อย่างยั่งยืน โดยการให้สิ่งจูงใจด้านอัตราดอกเบี้ย โดยเฉพาะแก่เกษตรกรรายย่อยและยากจน

2.2.5 ด้านการปรับปรุงกฎหมายและองค์การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

- 1) ปรับปรุง จัดทำ และบังคับใช้ กฎหมายระเบียบและข้อบังคับต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น พ.ร.บ. ทรัพยากรน้ำ พ.ร.บ.ป่าชุมชน
- 2) ปรับปรุงและเพิ่มประสิทธิภาพขององค์การบริหารและจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยการถ่ายโอนอำนาจ ไปสู่ส่วนท้องถิ่น และการประสานงานระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ภายใต้คณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ
- 3) จัดตั้งศูนย์ข้อมูลด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

2.2.6 ด้านส่งเสริมการมีส่วนร่วมและการปลูกสร้างจิตสำนึกของเกษตรกรใน ความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

- 1) ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของเกษตรกรและชุมชนในพื้นที่
- 2) รมรงค์เพื่อปลูกสร้างจิตสำนึก ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แก่เกษตรกรและประชาชนทั่วไปทุกกลุ่มอาชีพ เป็นต้น

2.3 การพัฒนาเทคโนโลยีเกษตรแบบมีส่วนร่วม

สุวินัย รันดาเว (2543 : 51-62) ได้กล่าวถึง การพัฒนาเทคโนโลยีเกษตรแบบมีส่วนร่วม ในบทความเรื่อง การพัฒนาเกษตรยั่งยืน : มิติใหม่และการพัฒนาเทคโนโลยีเกษตรแบบมีส่วนร่วม สรุปได้ว่า ในอดีตที่ผ่านมา การพัฒนาเทคโนโลยีทางการเกษตรขาดกระบวนการเชื่อมโยง ผลงานวิจัยสู่ชุมชนและพื้นที่เป้าหมายอย่างเป็นระบบ ขาดความต่อเนื่อง และการบริหารจัดการไม่อยู่ในลักษณะของการบูรณาการ ตลอดจนการจัดกิจกรรมและงบประมาณลงพื้นที่มุ่งเน้นการพัฒนาเฉพาะเรื่อง ทำให้ผลงานวิจัยไม่ตอบสนองต่อความต้องการของเกษตรกรอย่างแท้จริง ชุมชนในท้องถิ่นไม่มีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหา การประสานระหว่างหน่วยงานวิจัยและหน่วยงานส่งเสริมไม่เกิดผลอย่างเป็นรูปธรรม ทำให้เกิดช่องว่างของการพัฒนาเทคโนโลยีขึ้น นอกจากนี้ ผลพวงของการพัฒนาที่ผ่านมา ยังก่อให้เกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในระดับที่น่าเป็นห่วง ดังนั้น องค์กรภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชนและกลุ่มเกษตรกร หันมาให้ความสนใจในการทำการเกษตรแบบยั่งยืน ซึ่งเป็นระบบการผลิตที่เอื้ออำนวยต่อการฟื้นฟูและอนุรักษ์ธรรมชาติ รักษาสมดุลของระบบนิเวศ ทำให้สิ่งแวดล้อมไม่เป็นพิษ มีความปลอดภัยทั้งแก่ผู้ผลิต ผู้บริโภค และชุมชน มีผลตอบแทนทางเศรษฐกิจและสังคมที่เป็นธรรม ซึ่งจำเป็นต้องใช้การพัฒนาเทคโนโลยีให้มีความสอดคล้องกับปัญหาและแนวทางการดำเนินชีวิตของเกษตรกรในชุมชน ส่งเสริมการพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกรและผู้บริโภค นำไปสู่พัฒนาแบบยั่งยืน

เดิมภาครัฐได้สนับสนุนเจ้าหน้าที่เร่งรัดทำการวิจัยและพัฒนาเทคโนโลยีทางการเกษตร โดยมุ่งเรื่องการเพิ่มผลผลิตให้มากขึ้น เน้นการทำวิจัยตามหลักวิชาการในศูนย์วิจัยหรือสถานทดลองต่าง ๆ เมื่อได้ผลสรุปจากหัวข้อวิจัยที่กำหนดแล้วก็นำผลที่ได้ให้ฝ่ายส่งเสริมนำไปสอนหรือถ่ายทอดให้กับเกษตรกรต่อไป (มักใช้วิธีการฝึกอบรม) แต่วิธีการถ่ายทอดดังกล่าวไม่ประสบผลเท่าที่ควร เนื่องจากการแปลงความรู้ที่ได้จากการวิจัยให้กับเจ้าหน้าที่ส่งเสริมเพื่อนำไปสู่เกษตรกร ยังไม่ชัดเจนและไม่มีความประสิทธิภาพพอที่จะให้เกษตรกรนำไปปฏิบัติ จึงไม่สามารถตอบสนองต่อการแก้ไขปัญหาในระดับไร่นาของเกษตรกรได้อย่างแท้จริง ต่อมาได้มีการปรับยุทธวิธีถ่ายทอดเทคโนโลยีให้แก่เกษตรกร โดยการใช้การฝึกอบรมแล้วตรวจเยี่ยม (Training and Visit System: T&V) คือการนำเกษตรกรมาฝึกอบรม จากเจ้าหน้าที่ส่งเสริมที่ได้รับความรู้จากนักวิจัย เพื่อให้เกษตรกรนำความรู้ที่ได้รับไปปฏิบัติต่อ ในขณะที่เดียวกัน หลังการฝึกอบรมเจ้าหน้าที่ส่งเสริมก็จะจัดทำตารางเวลาการออกตรวจเยี่ยมเกษตรกรเป็นช่วง ๆ เพื่อติดตามและแนะนำให้มีการยอมรับเทคโนโลยีที่ได้จากการวิจัยนั้น พร้อมทั้งสนับสนุนปัจจัยการผลิตควบคู่กันไปด้วย เช่นเมล็ดพันธุ์ ปุ๋ยเคมี เป็นลักษณะของการถ่ายทอดเทคโนโลยีแบบเบ็ดเสร็จ มักจะเป็นการทำงานกับเกษตรกรเฉพาะราย หรือทำกับเกษตรกรผู้นำเท่านั้น

ต่อมาประมาณปี 2523 พบว่า เทคโนโลยีที่ถ่ายทอดให้เกษตรกรในระดับแปลง ยังไม่สอดคล้องกับความต้องการของเกษตรกรรายย่อย จึงได้มีการปรับแนวคิดของกระบวนการทำงานให้กว้างขึ้น จากการทำในแปลงเกษตรกรมาเป็นการทำวิจัยระบบฟาร์ม โดยเน้นให้นักวิจัยต้องศึกษาและวินิจฉัยภาวะเงื่อนไขของเกษตรกรในระดับครัวเรือน เพื่อวางแผนการทำวิจัยในการแก้ปัญหาให้เกษตรกรได้เหมาะสมยิ่งขึ้น แต่ก็ยังเป็นการเน้นการทำวิจัยเพื่อแก้ไขข้อจำกัดด้านการผลิตเป็นหลัก หลังจากนั้น 10 ปี (พ.ศ. 2533) ได้มีการนำเอาแนวคิดด้านการทำงานแบบมีส่วนร่วมมาใช้โดยเน้นให้เกษตรกรเข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผนการผลิต การติดตาม และการประเมินผลงานวิจัย อย่างไรก็ตาม วิธีการต่าง ๆ เหล่านี้ก็ยังไม่สามารถสนองตอบต่อปัญหาอันซับซ้อนของเกษตรกรได้ โดยเฉพาะปัญหาของเกษตรกรรายย่อย แม้จะมีการพัฒนากระบวนการแก้ไขปัญหาได้ดีในระดับหนึ่ง แต่ก็ยังกังขากับความยั่งยืนของผลที่ได้รับจากการปฏิบัติตามผลการวิจัยนั้น

จะเห็นได้ว่า แนวทางในการวิจัยและพัฒนาเทคโนโลยีทางการเกษตรที่ผ่านมา มักจะเป็นการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ โดยกำหนดประเด็นปัญหาตามความรู้ความเข้าใจของนักวิจัยเป็นหลัก แล้วกำหนดเป็นหัวข้อวิจัยเพื่อแก้ไขปัญหาเหล่านั้น ๆ เมื่อสรุปผลการวิจัยออกมาแล้ว ให้เจ้าหน้าที่ฝ่ายส่งเสริมไปเผยแพร่แก่เกษตรกรเพื่อใช้แก้ไขปัญหาอีกทีหนึ่ง ซึ่งปัญหาต่าง ๆ ดังกล่าวนี้นี้ เป็นเพียงมุมมองจากเหล่านักวิชาการหรือนักวิจัย ส่วนวิธีการทำวิจัยเพื่อแก้ไขปัญหาเหล่านี้ เป็นการปฏิบัติของนักวิจัยหรือนักวิชาการเสียเป็นส่วนใหญ่ ผลงานวิจัยที่ได้รับขึ้นอยู่กับข้อจำกัดต่าง ๆ ที่

นักส่งเสริมไม่อาจทราบในรายละเอียดเบื้องต้นถึงภาวะเงื่อนไขในการประยุกต์ใช้ผลงานวิจัยนั้นทำให้การตีความหรือปรับใช้เทคโนโลยีไม่เกิดผลดีแก่เกษตรกร ต้องเสียเวลา เสียแรงงาน และเสียต้นทุนไปโดยเปล่าประโยชน์

จะเห็นได้ว่า วิธีการวิจัยในแนวทางเดิมที่ผ่านมา นั้น ไม่สอดคล้องกับสภาพปัญหาในไร่นาของเกษตรกร ไม่ประสานสัมพันธ์กับฝ่ายส่งเสริมหรือนักพัฒนา เนื่องจากไม่ได้นำองค์ความรู้ และทักษะจากท้องถิ่นมาใช้ จึงทำให้ผลงานการวิจัยทั้งหลายเหล่านี้ไม่สอดคล้อง หรือไม่สามารถตอบสนองต่อการแก้ไขปัญหาของเกษตรกรได้

การแก้ไขปัญหาโดยการ ใช้ผลการวิจัยที่เข้าถึงปัญหาของกลุ่มเป้าหมายนั้น ต้องเป็นไปในลักษณะของการนำผลที่ได้ไปใช้ในการพัฒนาเทคโนโลยีอย่างแท้จริง จำเป็นต้องมีวิธีการทำงาน มีเครื่องมือและกระบวนการทำงานที่ดี เพื่อที่นำไปสู่การแก้ไขปัญหาและเกิดการพัฒนาได้อย่างเหมาะสม ตรงกับปัญหาและความต้องการของเกษตรกรเป้าหมาย เนื่องจากลักษณะสภาพปัญหาของเกษตรกรมีความซับซ้อนหลายมิติ ตลอดจนภูมิปัญญาหรือองค์ความรู้ในแต่ละพื้นที่มี “ลักษณะเฉพาะตัว” ดังนั้น การทำงานเช่นนี้จึงต้องเน้นการทำงานที่เป็น “กระบวนการ” และเน้น “การมีส่วนร่วม” จากหลาย ๆ ฝ่ายหรือหลาย ๆ องค์กรที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการมีส่วนร่วมจากองค์กรชุมชนหรือกลุ่มเกษตรกร ไม่ใช่การทำงานกับเกษตรกรเฉพาะราย ทั้งนี้ เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน เสริมสร้างประสิทธิภาพในการเผยแพร่ขยายความรู้และเทคโนโลยีได้อย่างรวดเร็ว มีประสิทธิภาพ

การทำวิจัยเพื่อพัฒนาเทคโนโลยีจึงต้องทำเป็นคณะ ซึ่งประกอบด้วยสมาชิกจากหลากหลายสาขาวิชามารวมกันเป็น “คณะวิจัยเพื่อการพัฒนาเทคโนโลยี” รวมทั้งเกษตรกรในท้องถิ่นด้วย เป็นการทำงานที่รวมนักวิจัย นักส่งเสริม นักพัฒนา องค์กรชุมชนในท้องถิ่น และชาวบ้านเข้าด้วยกัน มีการประสานความคิดร่วมปรึกษาหารือกัน และร่วมตัดสินใจด้วยกัน กระบวนการเช่นนี้จะเปิด โอกาสให้คณะวิจัยเพื่อพัฒนาได้มีโอกาสเรียนรู้แลกเปลี่ยนประสบการณ์ซึ่งกันและกัน

การเริ่มงานของคณะวิจัยเพื่อพัฒนาเทคโนโลยีแบบมีส่วนร่วม ต้องเริ่มต้นที่ชุมชนเป็นหลัก ไม่ใช่เริ่มจากแนวคิดของนักวิจัยเหมือนที่ผ่านมา แต่จะเริ่มจากการศึกษาและทำความเข้าใจในภาพรวมของระบบนิเวศน์เกษตรกรชุมชน ซึ่งถือได้ว่าเป็นก้าวแรกของคณะวิจัยเพื่อพัฒนา และถือได้ว่าเป็นก้าวที่มีความสำคัญมากของการทำงาน

ทั้งนี้คณะนักวิจัยต้องทำความเข้าใจในระบบของชุมชน ซึ่งไม่เฉพาะเข้าใจเพียงแต่ด้านกายภาพเท่านั้น แต่ต้องทำความเข้าใจในองค์รวมทั้งหมด ซึ่งรวมถึง ด้านสังคม

เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ตลอดจนภูมิปัญญาและเทคโนโลยีพื้นบ้าน ซึ่งจะเป็นพื้นฐานที่สำคัญต่อการพัฒนาเทคโนโลยีในระดับท้องถิ่น

นักวิจัยต้องปรับเปลี่ยนแนวความคิดและกระบวนการทำงาน เริ่มต้นโดยการ “ทำจิตให้ว่างเปล่าเป็นอุเบกขา” เข้าไปสู่ชุมชนด้วยความอยากรู้อยากเห็น อยากร่วมกันคิดร่วมกัน แก้ปัญหาให้ชุมชนนั้น ไม่ยึดติดกับความคิดเดิมของตนเอง เนื่องจากการพัฒนาเทคโนโลยีแบบมีส่วนร่วมนี้ ต้องทำกันเป็นคณะแบบสหวิทยาการ และยังคงเน้นการทำงานเป็น “กระบวนการ” เพื่อนำไปสู่ “กระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน” โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเรียนรู้จากชุมชน ทั้งนี้เพื่อให้ผลการวิจัยที่ได้รับสามารถตอบสนองต่อปัญหาที่แท้จริงของชุมชน ให้ความสำคัญกับการทำวิจัยตามสภาพความเป็นจริงของไร่นา ตามสภาพจริงของปัญหาที่เกษตรกรในพื้นที่นั้นประสบอยู่

กระบวนการวิจัยเพื่อพัฒนาอย่างมีส่วนร่วมนี้ ไม่ได้เริ่มต้นที่ศูนย์ แต่เป็นการต่อยอดจากของเดิมที่มีอยู่ในท้องถิ่น โดยเริ่มจากการประเมินชุมชนหรือกลุ่มเกษตรกรนั้น ว่ามีความรู้ มีทักษะ มีประสบการณ์อย่างไร โดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์ความรู้ซึ่งเป็นเทคโนโลยีของท้องถิ่น (ภูมิปัญญาท้องถิ่น) ประเมินว่าที่ชุมชนมีอยู่นั้นยังใช้ได้ผลดีอยู่หรือไม่ จะทำการปรับปรุงแก้ไขให้ดีขึ้นกว่าเดิมได้อย่างไร หรือสมควรนำไปขยายผลในการแก้ไขปัญหาให้แก่ชุมชนเกษตรกรใกล้เคียงได้อย่างไร และจะมีปัญหาหรือผลกระทบหรือข้อจำกัดอะไรบ้าง มีจุดอ่อน จุดแข็ง อย่างไร

การวิเคราะห์ถึงวิธีปฏิบัติในการแก้ไขปัญหาของเกษตรกรในชุมชนนั้น เป็นจุดเริ่มต้นในการพัฒนาเทคโนโลยีของชุมชน หากพบว่าวิธีปฏิบัติหรือเทคโนโลยีที่มีอยู่เดิมมีจุดอ่อน สมควรปรับปรุงให้ดีขึ้น โดยเป็นความเห็นร่วมของทุกฝ่าย จึงจะถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาเทคโนโลยีร่วมกันระหว่างคณะนักวิจัยและเกษตรกร เรียกว่าเป็น “กระบวนการพัฒนาเทคโนโลยีอย่างมีส่วนร่วม”

ในกรณีที่วิเคราะห์วิธีปฏิบัติของชุมชนเกษตรกรในพื้นที่นั้นแล้ว ไม่พบว่ามีวิธีปฏิบัติหรือเทคโนโลยีในการแก้ไขปัญหาที่ประสบในขณะนั้นอยู่เลย จึงเป็นโอกาสของนักวิจัยที่มาจากภายนอกในการที่จะนำเทคโนโลยีจากภายนอกมาแนะนำ ทดลอง สาธิต ให้กับเกษตรกรในพื้นที่ แต่ทั้งนี้ต้องทำเป็นแบบคณะเพื่อเปิดโอกาสให้แก่ทุกฝ่ายได้เรียนรู้ร่วมกัน ซึ่งรวมทั้งเกษตรกรด้วยเนื่องจากเกษตรกรไม่ใช่ “ผู้ที่ถูกทำการวิจัย” แต่เกษตรกรเป็นสมาชิกคนหนึ่งของคณะนักวิจัย และเกษตรกรไม่ใช่ผู้ให้ข้อมูลเพียงแต่อย่างเดียว แต่มีสิทธิมีเสียงในการแสดงความคิดเห็นด้วย

เมื่อผลการวิจัยระบุได้ถึงปัญหาที่เกิดขึ้นได้แล้ว จึงกำหนดเป็นหัวข้อสำหรับการวิจัยหรือทดสอบ แล้วจึงจัดทำเป็นแผนการทำวิจัยหรือทดสอบร่วมกัน กำหนดรายละเอียด วิธีการ ดำเนินการ สรรหาเกษตรกรอาสา ร่วมดำเนินการ กำหนดเวลาดำเนินการ งบประมาณและแหล่งของ

งบประมาณ ตลอดจนวิธีการติดตามและประเมินผล ทั้งนี้ สิ่งที่สำคัญที่สุดคือกิจกรรมต่าง ๆ ต้องสามารถนำไปสู่การปฏิบัติได้จริง

หลังจากการดำเนินกิจกรรมการวิจัยหรือทดสอบเสร็จสิ้นแล้ว ต้องมีการสรุปผลการวิจัยหรือทดสอบนั้นร่วมกันทุกฝ่าย โดยในเบื้องต้นต้องเป็นการสรุปแบบง่าย ๆ เพื่อให้ทุกฝ่ายสามารถเข้าใจร่วมกันได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับฝ่ายเกษตรกรที่จะต้องเข้าใจเพื่อนำไปสู่การยอมรับปฏิบัติ ซึ่งผลสรุปนี้จะทำให้กลุ่มเกษตรกรหรือชุมชนมีนักพัฒนาที่ดีขึ้น มีบทเรียนสำหรับการทำงาน มีประสบการณ์จากการเรียนรู้ ตลอดจนหาแนวทาง หรือกลไกในการที่จะนำผลสำเร็จนี้ไปขยายให้กับเกษตรกรกลุ่มอื่น ๆ ส่วนนักวิจัยและนักพัฒนาที่มาจากภายนอก ก็ต้องนำผลที่ได้รับพร้อมกับสิ่งที่ได้จากประสบการณ์และการเรียนรู้ นั้น ไป “วิเคราะห์” และ “สังเคราะห์” อีกทีหนึ่ง เพื่อให้สามารถนำไปสู่การอธิบายในเชิง “ทฤษฎี” หรือ “เชิงวิชาการ” ตามหลักเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ต่อไป

แนวทางและกระบวนการพัฒนาเทคโนโลยีอย่างมีส่วนร่วมนี้ เป็นการเสริมสร้างและพัฒนาขีดความสามารถของคนในท้องถิ่น ในการที่จะนำไปสู่การสืบค้นหาภูมิปัญญา และการพัฒนาองค์ความรู้ทั้งหลายที่กลุ่มเกษตรกรมีอยู่ ทั้งนี้เพื่อให้สามารถนำกลับมาใช้ได้อย่างเหมาะสม สอดคล้องกับบริบทของท้องถิ่น และสามารถสืบทอดต่อไปในอนาคต หากสามารถทำได้ตามกระบวนการดังกล่าว กลุ่มเกษตรกรหรือองค์กรชุมชนจะมีศักยภาพ มีความเข้มแข็ง มีประสบการณ์ มีความรู้ และมีทักษะเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ

กระบวนการพัฒนาเทคโนโลยีแบบมีส่วนร่วม จึงสอดคล้องกับแนวทางแก้ไขในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในสังคมเกษตร ให้พึ่งพาตนเองได้มากขึ้น ร่วมประสานสามัคคีในชุมชน ร่วมคิดร่วมทำ และร่วมกันเผชิญปัญหาด้วยปัญญาให้มากขึ้น ตามแนวทางเศรษฐกิจแบบพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ซึ่งได้ทรงชี้แนะแนวทางการดำเนินชีวิตแก่พสกนิกรชาวไทยมาตลอดเป็นเวลากว่า 25 ปี ตั้งแต่ก่อนเกิดวิกฤติเศรษฐกิจ เพื่อที่จะสามารถฟันฝ่าอุปสรรคต่าง ๆ ดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืนภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ทำให้คุณภาพชีวิตของเกษตรกร สมาชิกในครอบครัวและชุมชนดีขึ้น

2.4 ความสัมพันธ์ของการเกษตรแบบยั่งยืนต่อปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคมของเกษตรกร

ธันวา จิตต์สงวน (2543:75-84) ได้เสนอบทความวิเคราะห์ประเด็นในการพิจารณาเกี่ยวกับการส่งเสริมการเกษตรแบบยั่งยืน เพื่อเป็นทางเลือกหนึ่งสำหรับเกษตรกรในการพึ่งตนเอง

โดยเน้นหนักถึงความสัมพันธ์ของการเกษตรแบบยั่งยืน ที่มีต่อปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคมของเกษตรกร

2.4.1 รูปแบบระบบการเกษตรแบบยั่งยืนที่เหมาะสม

ธันวา จิตต์สงวน (2543:76-77) ได้ให้ความหมายของรูปแบบระบบการเกษตรแบบยั่งยืนที่เหมาะสม หมายถึง ระบบการผลิตทางการเกษตรหรือระบบฟาร์มในรูปแบบต่าง ๆ ที่เหมาะสมกับภูมินิเวศของแต่ละพื้นที่ จัดเป็นระบบการผลิตที่เหมาะสม (Appropriate production system) กับสภาพทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในไร่นาที่แตกต่างกันออกไป ซึ่งรูปแบบของระบบการผลิตทางการเกษตรแบบยั่งยืนนั้น อาจจำแนกออกเป็นลักษณะต่าง ๆ ตามองค์ประกอบที่สำคัญ และอาจมีหลากหลายรูปแบบหรือชื่อเรียกที่ไม่เหมือนกันก็ได้ ตามแต่ลักษณะการผลิตว่าจะเน้นหนักด้านใด หรือมีจุดเด่นที่ต่างกันออกไปอย่างไร

รูปแบบหลัก ๆ ที่ชัดเจนและเป็นที่ยอมรับกันทั่วไป ได้แก่

1) เกษตรผสมผสาน (Integrated farming) เน้นกิจกรรมการผลิตมากกว่าสองกิจกรรมขึ้นไปในเวลาเดียวกัน และกิจกรรมเหล่านี้เกี่ยวเนื่องซึ่งกันและกัน เป็นการสร้างมูลค่าเพิ่มให้มากขึ้น จากการใช้ประโยชน์ทรัพยากรที่ดินที่มีจำกัดในไร่นา ให้เกิดประโยชน์สูงสุด จุดเด่นคือ เป็นการจัดการความเสี่ยง (Risk management) และการประหยัดทางขอบข่าย (Economy of scope)

2) เกษตรอินทรีย์ (Organic Farming) เน้นหนักการผลิตที่ไม่ใช้สารอนินทรีย์เคมี หรือเคมีสังเคราะห์ แต่สามารถใช้อินทรีย์เคมีได้ เช่น สารสกัดจากสะเดา ตะไคร้หอม หรือสารสกัดชีวภาพเพื่อเพิ่มความอุดมสมบูรณ์แก่ทรัพยากรดิน

จุดเด่นคือ เป็นการสร้างความปลอดภัยด้านอาหาร (Food safety) ให้แก่ผู้บริโภค

3) เกษตรธรรมชาติ (Natural farming) เน้นหนักการทำเกษตรที่ไม่รบกวนธรรมชาติ หรือรบกวนให้น้อยที่สุดที่จะทำได้ โดยการไม่ไถพรวน ไม่ใช้สารเคมี ไม่ใช้ปุ๋ยเคมี และไม่กำจัดวัชพืช แต่สามารถมีการคลุมดินและใช้ปุ๋ยพืชสดได้

จุดเด่นคือ เป็นการฟื้นฟูความสมดุลของระบบนิเวศ (Rehabilitation of ecological balance) และลดการพึ่งพาปัจจัยภายนอก

4) เกษตรทฤษฎีใหม่ (New theory agriculture) เน้นหนักการจัดการทรัพยากรน้ำในไร่นาให้เพียงพอเพื่อผลิตพืชอาหาร โดยเฉพาะข้าว เอาไว้บริโภคในครัวเรือน รวมทั้งมีการผลิตอื่น ๆ เพื่อบริโภคและจำหน่ายส่วนที่เหลือแก่ตลาด เพื่อสร้างรายได้เพียงพอเพียง

จุดเด่นคือ เป็นการสร้างความมั่นคงด้านอาหาร (Food security) ซึ่งเป็นขั้นพื้นฐานของเศรษฐกิจพอเพียงระดับครัวเรือน

5) *วนเกษตร (Agroforestry)* เน้นหนักการมีต้นไม้ใหญ่และพืชเศรษฐกิจหลายระดับ ที่เหมาะสมกับแต่ละพื้นที่ เพื่อการใช้ประโยชน์ป่าไม้ของพืชหรือสัตว์ชนิดต่าง ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกัน ทั้งยังเป็นการเพิ่มพื้นที่ของทรัพยากรป่าไม้ที่มีจำกัดได้อีกทางหนึ่ง

จุดเด่นคือ เป็นการคงอยู่ร่วมกันของป่าและการเกษตร ทั้งยังเพิ่มความหลากหลายทางชีวภาพ (Biodiversity) อีกด้วย

นอกจากนี้ เป็นไปได้ที่ว่าจะมีรูปแบบการผลิตอื่น ๆ อีกจำนวนหนึ่ง ที่จัดว่ามีลักษณะของแนวทางการเกษตรแบบยั่งยืน แต่ความชัดเจนและการยอมรับในทางวิชาการในปัจจุบัน ยังอยู่ในขอบเขตที่จำกัด ไม่สามารถสรุปลักษณะเด่นที่แตกต่างได้อย่างเด่นชัดเหมือน 5 รูปแบบการผลิตข้างต้น แต่ก็มีความเป็นไปได้ว่า ในอนาคตเมื่อมีการศึกษาวิจัยมากขึ้น รูปแบบการผลิตอื่น ๆ จะเป็นที่ยอมรับและมีความชัดเจนมากขึ้นด้วย

2.4.2 กระบวนการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืนที่มีประสิทธิภาพ

ชันวา จิตต์สงวน (2543:77) กล่าวว่า นอกจากประเด็นเรื่องการค้นหาเทคนิคการผลิตที่เหมาะสมกับไร่นาแล้ว ความสำเร็จของการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืน ขึ้นอยู่อย่างมากกับกระบวนการพัฒนาและส่งเสริม (Development and extension process) ให้ข้อมูลและองค์ความรู้ด้านการเกษตรแบบยั่งยืน ได้มีการเผยแพร่กว้างขวางออกไป และที่สำคัญที่สุดคือ จะต้องมีการบวนการที่ทำให้เกษตรกร สามารถเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง จนกระทั่งทำให้เกษตรกรเกิดความมั่นใจ ที่จะเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตของตนเอง ไปในแนวทางการเกษตรแบบยั่งยืนซึ่งก็คือ เป็นการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตทั้งหมดของเกษตรกรเอง ตั้งแต่วิถีคิดพิจารณาเกี่ยวกับการทำการเกษตรแบบยั่งยืน ว่ามิใช่เป็นการลงทุนประกอบกิจการเพื่อสร้างรายได้หรือผลกำไรที่เป็นตัวเงินเท่านั้น แต่การเกษตรแบบยั่งยืน เป็นการสร้างความอุดมสมบูรณ์ให้เกิดแก่ไร่นาและระบบนิเวศ ซึ่งเกษตรกรเองในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศ ก็จะได้รับ ความอุดมสมบูรณ์ไปด้วย นั่นก็คือ การมีคุณภาพชีวิตที่ดีตามความเหมาะสม จากการมีอาหารปลอดภัยบริโภค มีสุขภาพดี มีครอบครัวที่อบอุ่น และมีสภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวยต่อการอยู่อาศัย รวมทั้งมีรายได้จากผลผลิตที่จำหน่ายในตลาดตามสมควร โดยลดภาระหนี้สิน และลดการพึ่งพาปัจจัยภายนอก

แท้จริงแล้ว นี่คือการพิจารณาการเกษตรแบบองค์รวมในทุกด้าน (Holistic approach) ไม่ว่าจะเป็นด้านเทคนิค ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม และด้านสิ่งแวดล้อม

2.4.3 ปัจจัยด้านสังคมของกระบวนการพัฒนาการเกษตร

ธันวา จิตต์สงวน (2543:77-81) กล่าวว่า อย่างไรก็ตาม แม้ว่าความสำเร็จของการเกษตรแบบยั่งยืน จากการพิจารณาองค์ประกอบด้านเทคนิค (Technical aspect) หรือการศึกษาวิจัยด้านระบบฟาร์มและเทคนิคการผลิต จะถือได้ว่าประสบความสำเร็จในระดับหนึ่งแล้วก็ตาม จากการพิจารณาองค์ประกอบด้านการสร้างกระบวนการส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญด้านสังคม (Social aspect) ยังจัดว่า เป็นจุดอ่อนของการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืนในประเทศไทย จำเป็นต้องมีการพัฒนาทั้งวิถีคิดและวิถีปฏิบัติของรัฐให้มีประสิทธิภาพมากขึ้นกว่านี้ กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้ตามแนวความคิดในเชิงองค์รวม ยังนับว่าได้ดำเนินการมาในระดับที่จำกัด หรืออีกนัยหนึ่งคือ ยังต้องการการส่งเสริมพัฒนาในกระบวนการเรียนรู้ด้านการเกษตรแบบยั่งยืนอีกมากในอนาคต

ปัจจัยทางสังคม ที่นับว่ามีความสำคัญในการสร้างกระบวนการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืนให้มีประสิทธิภาพ แบ่งออกได้เป็น 2 ด้านหลัก คือ ปัจจัยจากภาคเกษตรกร และปัจจัยจากภาครัฐ

1) ปัจจัยด้านเกษตรกร

ปัจจัยด้านเกษตรกรที่จะต้องสร้างให้เกิดขึ้น ในท่ามกลางกระบวนการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืน คือ การพัฒนาระบบกลุ่ม องค์กร และเครือข่ายของเกษตรกร

หากพิจารณาว่า เกษตรกรเป้าหมายของการเกษตรแบบยั่งยืน เป็นเกษตรกรรายย่อยที่ยากจนเป็นหลักแล้ว การหาทางส่งเสริมการเกษตรแบบยั่งยืนผ่านกระบวนการกลุ่ม นับว่าเป็นปัจจัยพื้นฐานที่จำเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากการรวมกลุ่มของเกษตรกรรายย่อย จะทำให้เกิดประสิทธิภาพในการพัฒนาและส่งเสริม โดยระบบกลุ่มจะนำมาสู่การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างเกษตรกรเอง การสร้างแรงบันดาลใจแก่กันและกัน ตลอดจนสามารถพัฒนาเป็นองค์กรและเครือข่าย ที่สนับสนุนให้เกิดความเข้มแข็งและการดำเนินกิจกรรมที่กว้างขวางออกไปได้อีกด้วย

2) ปัจจัยด้านรัฐ

ปัจจัยด้านรัฐที่น่าจะมีความสำคัญเป็นพื้นฐานในกระบวนการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืนก็คือ ทศนคติของรัฐที่มีต่อเกษตรกรนั่นเอง

รัฐ ในฐานะองค์กรที่คอยสนับสนุนและสร้างเวทีแลกเปลี่ยนการเรียนรู้แก่เกษตรกร จำเป็นจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงทัศนคติของตนเองเสียก่อนเป็นลำดับแรก ก่อนที่จะเริ่มดำเนินการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้แก่เกษตรกร โดยเฉพาะทัศนคติที่ควรจะต้องเกิดขึ้นอย่างหนัก

แน่นอน คือ ทศนคติที่ว่ารัฐไม่ใช่ “ผู้สั่งการ” ให้เกษตรกรดำเนินการเหมือนที่ผ่านมาในอดีต แต่เป็น “ผู้หนุนเสริม” ให้เกษตรกรได้กระทำในสิ่งที่เกษตรกรต้องการและมีความเป็นไปได้ โดยนัยนี้ รัฐจึงไม่ใช่ที่มาขององค์ความรู้ทั้งหมด แต่รัฐและเกษตรกรต่างต้องเรียนรู้จากกันและกัน บนพื้นฐานการมีส่วนร่วมที่เท่าเทียมกัน ในขณะเดียวกัน เกษตรกรจะไม่ใช่ผู้ถูกศึกษาวิจัยด้านการเกษตรแบบยั่งยืนอีกต่อไป แต่เป็นผู้ร่วมศึกษาวิจัยเช่นเดียวกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ ที่สำคัญก็คือ เกษตรกรนั่นเองที่จะเป็นผู้ที่จะสรุปเป็นคนสุดท้าย ถึงความยั่งยืนของการทำการเกษตรของตนเองที่จะเกิดขึ้น

นอกจากนี้ ปัจจัยจากภาครัฐอีกประการหนึ่งที่น่าจะมีความจำเป็นเร่งด่วน ก็คือ การพัฒนาเจ้าหน้าที่ภาครัฐเอง ที่จะเป็นผู้ทำหน้าที่วิทยากรเชิงกระบวนการ ในการดำเนินการส่งเสริมพัฒนาแบบมีส่วนร่วมกับเกษตรกร ตลอดจนในการจัดเวทีสร้างกลุ่ม องค์กร และเครือข่าย เพื่อการช่วยเหลือและพึ่งพาซึ่งกันและกันระหว่างเกษตรกร อันจะส่งผลให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชน ชีคความสามารถของเจ้าหน้าที่ของรัฐในด้านนี้ยังอ่อนอยู่มาก จำเป็นที่รัฐจะต้องรับพัฒนาขึ้นมารองรับแนวทางการดำเนินงานแบบกระจายอำนาจที่กำลังเปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน และจะยังมีมากขึ้นในอนาคต

ปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคมที่มีผลต่อการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืน โดยพิจารณาองค์ประกอบด้านเทคนิค (Technical Aspect) ของการเกษตรแบบยั่งยืน อาจเห็นว่า การพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืนในประเทศไทย น่าจะสามารถดำเนินการได้อย่างต่อเนื่อง และในขอบเขตพื้นที่ที่กว้างขวางกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน เนื่องจากการศึกษาวิจัยด้านเทคนิค เช่น การวิจัยระบบการทำฟาร์ม หรือการทดลองค้นคว้าเทคนิคการผลิตที่เกื้อกูลต่อสิ่งแวดล้อม ได้ดำเนินการอย่างก้าวหน้ามาในระดับหนึ่งแล้ว อย่างไรก็ตาม การพัฒนาและส่งเสริมระบบฟาร์มหรือเทคนิคต่าง ๆ เหล่านี้ ยังนับว่าไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อพิจารณาความสำเร็จบนพื้นฐานของความสามารถในการเรียนรู้ เพื่อการพึ่งพาตนเองของเกษตรกร นับว่ายังไม่เป็นที่น่าพอใจนัก

การที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะว่า ความสำเร็จในการพัฒนาระบบและเทคนิคการผลิตทางการเกษตรแบบยั่งยืน ไม่ได้ขึ้นอยู่กับการมีอยู่และความดีเด่นของระบบ หรือของเทคนิคแบบต่าง ๆ หรือที่เรียกว่า ด้านอุปทานของการพัฒนา (Supply side of development) แต่เพียงด้านเดียว แต่ยังขึ้นอยู่กับอย่างมากกับความต้องการและความสามารถในการเข้าถึง ตลอดจนการยอมรับของเกษตรกร ต่อระบบหรือเทคนิคการผลิตต่าง ๆ ตามศักยภาพที่เป็นอยู่ของเกษตรกร หรือที่เรียกว่า ด้านอุปสงค์ของการพัฒนา (Demand side of development) อีกด้วย

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ปัจจัยที่มีผลกระทบอย่างมากต่อด้านอุปสงค์ของการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืน ก็คือ ปัจจัยด้านเศรษฐกิจและสังคม (Socio-economic factors) ของเกษตรกร หรือรายละเอียดที่แตกต่างกันออกไปของศักยภาพเกษตรกรแต่ละคน หรือของเกษตรกรในแต่ละพื้นที่ นั่นเอง ปัจจัยด้านเศรษฐกิจและสังคมเหล่านี้ นับว่าเป็นปัจจัยเบื้องต้น ที่จะกำหนดความสำเร็จในการพัฒนาใด ๆ รวมทั้งการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืน เนื่องจากเป็นปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติและความเป็นอยู่ของเกษตรกรเองโดยตรง ปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคมที่สำคัญของเกษตรกรอาจจะพิจารณาได้ดังนี้

(1) ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจของเกษตรกร อาทิเช่น รายได้ในการเกษตร รายได้นอกการเกษตร ผลกำไรหรือขาดทุนจากการประกอบการ ความยากจน ขาดแคลนปัจจัยพื้นฐานในการยังชีพ ภาระหนี้สิน และการเข้าถึงสินเชื่อ อำนาจซื้อของเกษตรกร ความมั่นคงด้านอาหาร กรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินที่ไม่ชัดเจน การที่ไม่มีที่ดินทำกิน การขาดแคลนปัจจัยการผลิต การขาดแรงจูงใจทางเศรษฐกิจ ฯลฯ

(2) ปัจจัยด้านสังคม อาทิเช่น เพศ อายุ การศึกษา สุขภาพ ประสิทธิภาพทางการเกษตร ชีวิตครอบครัว วัฒนธรรมประเพณี ค่านิยมและความเชื่อ ทักษะคติ ศาสนา อำนาจต่อรอง การฝึกอบรมดูงาน การมีส่วนร่วมอย่างยุติธรรม การรวมกลุ่มและองค์กร แรงบันดาลใจที่มีอยู่ในเกษตรกร ฯลฯ

ปัจจัยเหล่านี้ ล้วนแต่เป็นตัวอย่างของปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับภาวะเศรษฐกิจและสังคมของเกษตรกร และสามารถที่จะชักนำให้การพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืน ดำเนินไปได้ด้วยความรวดเร็วหรือล่าช้าได้ทั้งสิ้น กล่าวคือ บางปัจจัยอาจจะเป็นปัจจัยบวก แต่บางปัจจัยอาจจะเป็นปัจจัยลบ ต่อการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืนก็ได้

ความจริงที่ปรากฏให้เห็นอยู่เสมอก็คือ เกษตรกรไม่ได้ยอมรับการพัฒนาใด ๆ ทางเกษตรเพียงเพราะว่า เป็นแนวทางที่เหมาะสมทางด้านเทคนิคหรือมีความเป็นไปได้ทางกายภาพเท่านั้น แต่จะต้องเป็นแนวทางที่เข้ากันได้กับเงื่อนไขทางเศรษฐกิจและสังคมของตนเอง และชุมชนที่ตนเกี่ยวข้องด้วย หรืออีกนัยหนึ่งก็คือ ถึงแม้จะเป็นระบบหรือเทคนิคการผลิตที่เหมาะสมถูกต้องในทางวิชาการเพียงใดก็ตาม หากติดขัดด้วยปัจจัยด้านทัศนคติ ความเชื่อ ความคิด และประสบการณ์ที่ผ่านมา หรือขาดแคลนซึ่งการสนับสนุนที่ตรงกับความต้องการที่แท้จริงของเกษตรกร เช่น การกระจายสิทธิ์ในการจัดการทรัพยากรสู่ท้องถิ่น และการสร้างความเข้มแข็งของกลุ่มให้เกิดขึ้นแล้ว ก็ยากที่การส่งเสริมพัฒนานั้น ๆ จะสามารถมีความก้าวหน้าด้วยดี

โครงการพัฒนาการเกษตรของรัฐจำนวนมาก อาทิเช่น โครงการส่งเสริมปลูกพืชเศรษฐกิจหรือเลี้ยงสัตว์เศรษฐกิจ โครงการวางแผนการผลิตตามศักยภาพของทรัพยากรดิน

และน้ำ หรือโครงการปฏิรูปที่ดินในพื้นที่ต่าง ๆ ซึ่งเน้นส่งเสริมการปลูกพืชที่เหมาะสมของแต่ละพื้นที่ กลับประสบกับปัญหาความไม่ยั่งยืนของกระบวนการส่งเสริมนั้น ๆ กล่าวคือ กระบวนการพัฒนาไม่สามารถยืนอยู่ได้ด้วยตัวของเกษตรกรเอง แต่จะยืนได้ก็เฉพาะในช่วงระยะเวลาเมื่อโครงการดำเนินการอยู่เท่านั้น เมื่อโครงการของรัฐสิ้นสุดลง กระบวนการพัฒนาที่สลายตัวลงเช่นเดียวกัน ดังนี้จึงมิใช่ความสำเร็จที่แท้จริงของการพัฒนาการเกษตรที่เกิดขึ้นเลย

ในทางตรงข้ามกัน ความสำเร็จที่แท้จริงของการพัฒนาการเกษตร ควรจะเป็นปรากฏการณ์ที่เกษตรกรสามารถมีการเรียนรู้เพื่อที่จะพัฒนาตัวเองให้ยั่งยืนอยู่ได้ ภายหลังจากที่โครงการของรัฐสิ้นสุดลงแล้ว หรือความสำเร็จของโครงการพัฒนาการเกษตร ก็คือ เกษตรกรสามารถพึ่งพาตนเองได้โดยที่ “ไม่มี” โครงการใด ๆ ของรัฐ นั่นเอง

การพัฒนาการเกษตรที่จะสามารถบันดาลให้ความสำเร็จที่แท้จริงดังกล่าวนี้เกิดขึ้น จึงจะต้องมีกระบวนการพัฒนาที่สอดคล้องกับเงื่อนไขทางเศรษฐกิจและสังคมของเกษตรกรเป็นสำคัญ เพื่อที่ว่าเกษตรกรจะสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการพัฒนาได้อย่างเต็มที่ และเป็นการพัฒนาที่ตรงตามสภาพความจริงที่เป็นอยู่ของเกษตรกร

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในการพัฒนาและส่งเสริมระบบการเกษตรแบบยั่งยืน เมื่อพิจารณาเงื่อนไขเศรษฐกิจและสังคมของเกษตรกรไทยที่ยากจน โดยส่วนมาก จะพบว่ามักมีลักษณะโดยทั่วไปคล้ายคลึงกัน กล่าวคือ ประสบกับปัญหาผลิตภาพตกต่ำ ขาดทุนและผิดหวังจากการผลิตเพื่อการค้า ขาดแคลนข้อมูลและวิชาการที่เหมาะสม มีภาระหนี้สินล้นพ้นตัวแต่ต้องการเริ่มต้นใหม่ ขาดแคลนที่ดินทำกินหรือที่ดินที่คุณภาพต่ำ ขาดหลักประกันความมั่นคงด้านกรรมสิทธิ์ที่ดิน ขาดแรงบันดาลใจในการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต ขาดความมั่นใจในการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต ขาดความมั่นใจในระบบเกษตรแบบยั่งยืน ขาดการรวมกลุ่มเพื่อสร้างเวทีแลกเปลี่ยนความคิดและการเรียนรู้ ขาดเครือข่ายเพื่อช่วยเหลือสนับสนุน ขาดการสร้างอำนาจต่อรองให้เกิดขึ้นในสังคม ฯลฯ

อย่างไรก็ตาม ลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคมของเกษตรกรไทย จะสามารถเปลี่ยนแปลงไปในรายละเอียดได้ตามสภาพของเกษตรกรแต่ละคน หรือแต่ละภูมิภาคของประเทศ เช่น ในกรณีภาคเหนือ ซึ่งมีลักษณะภูมิศาสตร์เป็นที่สูง การส่งเสริมเกษตรแบบยั่งยืนจะต้องคำนึงถึงปัญหาการไม่มีสิทธิ์ทำกินที่ชัดเจนบนที่ดินหรือป่าไม้ ส่วนในกรณีภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จะต้องคำนึงถึงการใช้ทรัพยากรน้ำในไร่นาที่มีจำกัด ให้มีประโยชน์สูงสุด กรณีภาคกลาง การเกษตรแบบยั่งยืนจะต้องเน้นกระบวนการสร้างกลุ่มต่อรองด้านการผลิตและการตลาด และกรณีภาคใต้ ควรจะต้องให้ความสำคัญแก่ปัจจัยด้านศาสนา ประเพณี วัฒนธรรม ซึ่งมีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของเกษตรกรเป็นอย่างมาก เป็นต้น

ปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคมเหล่านี้ เป็นตัวอย่างที่สามารถสะท้อนให้เห็นภาพของเกษตรกรที่ยากจนของไทยได้ชัดเจนขึ้น ทำให้รัฐสามารถที่จะกำหนดพันธกิจ (Mission) ที่แน่นอนมากขึ้นว่าควรจะมีกระบวนการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืนอย่างไร จึงจะตรงกับคุณลักษณะและความต้องการที่แท้จริงของเกษตรกร และเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน บนพื้นฐานแนวความคิดที่ว่า เป็นการพัฒนาเพื่อการพึ่งพาตนเอง อย่างแท้จริง

ที่สำคัญจะต้องไม่ลืมว่า การพิจารณาปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคมนั้น ไม่เพียงแต่พิจารณาจากบรรทัดฐานของเกษตรกรแต่ละคนอย่างเดียวนั้น แต่อาจจะพิจารณาจากปัจจัยเศรษฐกิจและสังคมระดับกลุ่ม องค์กร ชุมชน ไปจนถึงระดับประเทศ และระดับสากล อาทิเช่น

- การสร้างกลุ่ม องค์กร และเครือข่ายสนับสนุนเกษตรแบบยั่งยืน
- การมีส่วนร่วมของเกษตรกรในกิจกรรมส่วนรวมของชุมชน
- การไม่กีดกันทางเพศระหว่างเกษตรกร
- บทบาทสตรีและเด็กในไร่นา
- การอพยพเคลื่อนย้ายแรงงานเกษตร
- นโยบายการเงินที่เอื้ออำนวย เช่น การจัดสินเชื่อที่มีลดหย่อนอัตราดอกเบี้ย

สำหรับเกษตรแบบยั่งยืน

- นโยบายการคลังที่เอื้ออำนวย เช่น การสนับสนุนการจัดตั้งกองทุน

หมุนเวียนในชุมชน

- นโยบายและกฎหมายรองรับการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น เช่น ป่าชุมชน

แหล่งน้ำสาธารณะ

โดยเฉพาะแนวนโยบายในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศในแต่ละยุคสมัย และแนวนโยบายทางเศรษฐกิจและสังคมของโลกที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อกระบวนการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืนในระดับไร่นาและชุมชนได้ เช่นเดียวกันไม่ว่าในทางใดก็ตามหนึ่ง อาทิเช่น ประเด็นเรื่องการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม การปกป้องสิทธิมนุษยชน การให้ความสำคัญแก่คุณภาพผลผลิต การรักษาความหลากหลายทางชีวภาพ และข้อโต้แย้งด้านพันธุวิศวกรรมพืชและสัตว์ เป็นต้น ล้วนแต่เป็นประเด็นที่เริ่มเกิดขึ้นจากในระดับชาติ และในระดับโลกมาก่อน แล้วจึงส่งผลกระทบต่อมายังระดับท้องถิ่น และระดับไร่นา

2.4.4 ข้อเสนอแนะในการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืน : เน้นพิจารณาปัจจัยด้านเศรษฐกิจและสังคมเป็นหลัก

ธันวา จิตต์สงวน (2543 : 82-84) ได้ให้ข้อเสนอแนะสำหรับการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืน โดยคำนึงถึงลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคมโดยทั่วไปของเกษตรกรไทย ประกอบด้วยประเด็นที่สำคัญ ดังนี้

1) การพัฒนาเกษตรแบบยั่งยืน ต้องพิจารณามากกว่าการมี

เทคโนโลยีการเกษตรเมื่อแนวคิดของการเกษตรแบบยั่งยืน เน้นการผลิตที่ไม่เร่งสร้างผลกำไรเป็น ตัวเงินจากความเสื่อมโทรมของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม แต่หันมาให้ความสนใจด้านความสมดุล ของระบบนิเวศ อันจะส่งผลกระทบต่อมายังการมีคุณภาพชีวิตที่ดีของเกษตรกรเองในที่สุด แนว ทางการผลิตเช่นนี้ เกษตรกรจะต้องมีความขยันขันแข็ง มานะบากบั่น อดทน และที่สำคัญคือ ต้องรู้จักความพอเพียงของตนเองว่าตั้งอยู่ในระดับใด จึงจะไม่เบียดเบียนธรรมชาติจนเสียสมดุลไป การเปลี่ยนจิตวิญญาณของเกษตรกรอันเป็นศูนย์กลางของการตัดสินใจทั้งหลายในการผลิตที่จะ ตามมา ต้องการมากกว่าการค้นหาเทคโนโลยีการผลิตที่เหมาะสม กล่าวคือ ต้องการกระบวนการ ส่งเสริมที่เหมาะสมกับระดับจิตใจ และสภาพเศรษฐกิจและสังคมของเกษตรกร ตลอดจนสภาพ ทรัพยากรของภูมิลักษณ์นั้น ๆ อย่างแท้จริง จึงจะทำให้แนวทางการเกษตรแบบยั่งยืน สามารถได้รับการ พัฒนาและดำรงอยู่กับตัวเกษตรกรได้ในระยะยาว

2) ความแตกต่างในกระบวนการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืน

การวางแผนพัฒนาเกษตรแบบยั่งยืน จะต้องตระหนักถึงเป้าหมายสุดท้าย คือ การพัฒนาเกษตรกรที่ยากจนให้สามารถช่วยเหลือตนเองได้ และมีคุณภาพชีวิตที่ดีพอสมควร การที่ เกษตรกรแต่ละคนหรือแต่ละพื้นที่ มีปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคมที่แตกต่างกัน เช่น ระดับรายได้ หนี้สิน ความรู้ ความคิด ภูมิปัญญาท้องถิ่น ความเสื่อมโทรมของทรัพยากร หรือประสบการณ์ การเกษตรที่ผ่านมา กระบวนการในการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การ พัฒนาเกษตรกรในระดับกลุ่ม จึงควรที่จะพิจารณาถึงความแตกต่างของปัจจัยดังกล่าวด้วย และมี การจัดลำดับความสำคัญของปัจจัยที่มีความจำเป็นก่อนหลังของแต่ละกลุ่มเกษตรกร เพื่อที่จะนำมา ซึ่งการสร้างกระบวนการพัฒนาที่แตกต่างกัน และตรงตามความจำเป็นที่แท้จริงของเกษตรกรแต่ละ กลุ่ม เช่น การส่งเสริมให้เปลี่ยนมาทำการเกษตรแบบยั่งยืน สำหรับกรณีเกษตรกรที่ประสบปัญหา หนี้สินมาก กรณีเกษตรกรที่มีปัญหาสุขภาพจากการใช้สารเคมี หรือกรณีเกษตรกรที่ขาดทุนจาก การเกษตรเชิงการค้า ย่อมมีกระบวนการที่แตกต่างกันบ้าง

3) ความสำคัญของการสร้างเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

ปัญหาใหญ่ของเกษตรกรที่ยากจน คือ เป็นผู้ที่ขาดแคลน โอกาสและการเข้าถึงทรัพยากรการผลิต ตลอดจนข้อมูลข่าวสารที่ไม่เพียงพอ การนำเสนอ โอกาส หรือ “เวที” ให้แก่เกษตรกรในการพบปะพูดคุย คุยงาน แลกเปลี่ยนความคิดเห็น หรือข้อมูลความรู้ โดยรัฐเป็นผู้สนับสนุนด้านวิชาการและวิทยากรเชิงกระบวนการ นับว่าเป็นหนทางโดยตรงที่จะยกระดับความรู้ สร้างความมั่นใจในระบบเกษตรแบบยั่งยืนแก่เกษตรกร จากการได้เห็นสภาพของจริง ได้รับความช่วยเหลือ และให้กำลังใจซึ่งกันและกัน เกิดเป็นแรงบันดาลใจ (Inspiration) ของเกษตรกรแต่ละท่าน

4) การพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืนจากฐานชุมชนเป็นหลัก

การพัฒนาเกษตรแบบยั่งยืน ควรจะเน้นการพัฒนาทั้งในระดับเกษตรกรแต่ละคน และในระดับชุมชนในเวลาเดียวกัน เนื่องจากเกษตรกรที่ยากจนจำเป็นต้องมีการรวมกลุ่ม เพื่อสร้างความมั่นคงและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน รวมทั้งการเกษตรกรรมสำหรับเกษตรกรเหล่านี้เปรียบเสมือนวิถีชีวิตโดยรวมมากกว่าจะเป็นเหมือนอาชีพโดยทั่วไป เพราะการเกษตรจะต้องเกี่ยวข้องในทุกด้าน ทั้งทางเศรษฐกิจสังคม ตลอดจนความคิด ทัศนคติ วัฒนธรรม ประเพณีต่าง ๆ ของครัวเรือนและชุมชน การวางแผนพัฒนาเฉพาะในระดับไร่นาเป็นหลัก (Farm-based development) จึงอาจจะไม่พอเพียงเท่ากับการพัฒนาโดยเน้นฐานชุมชนเป็นหลัก (Community-based development) ซึ่งเท่ากับถือว่า การพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืน เป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชน โดยรวมนั่นเอง

5) ความสมดุลของอุปทานและอุปสงค์ในการพัฒนาการเกษตร

การพัฒนาเกษตรกรแบบยั่งยืนให้แพร่หลายมากขึ้นไม่ว่าจะในฐานะทางเลือกในการพัฒนาของกลุ่มเกษตรกรที่ยากจน หรือของเกษตรกรกลุ่มอื่น ๆ ก็ตาม ควรจะเริ่มต้นจากความสมดุลระหว่างระบบการผลิตและเทคโนโลยีที่เหมาะสมที่มีอยู่ ซึ่งเป็นอุปทานของการพัฒนา และความพร้อมความเข้าใจของเกษตรกร เมื่อพิจารณาจากเงื่อนไขเศรษฐกิจและสังคมของเกษตรกรเอง ที่จะเลือกเส้นทางในการพัฒนาคุณภาพชีวิต โดยผ่านทางการใช้ระบบเกษตรแบบยั่งยืน ซึ่งเป็นอุปสงค์ของการพัฒนา ไม่ควรเน้นหนักด้านการสร้างระบบฟาร์มและเทคโนโลยีการผลิต แต่ละเลขากระบวนการที่จะพัฒนาเทคโนโลยีนั้น ให้เหมาะสมกับสภาพเศรษฐกิจและสังคมของเกษตรกร และกระบวนการส่งเสริมที่เน้นการเรียนรู้ของเกษตรกร

6) ความเข้มแข็งของกลุ่มขึ้นอยู่กับการมีส่วนร่วมของเกษตรกรและรัฐ

เมื่อยอมรับว่า การพัฒนาผ่านกระบวนการกลุ่มเป็นแนวทางในการ

พัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืนที่มีประสิทธิภาพยิ่งกว่าการส่งเสริมกับเกษตรกรแต่ละคน การพยายามสนับสนุนให้กลุ่ม องค์กร และเครือข่ายมีความเข้มแข็ง พึ่งพาตนเองได้ จึงเป็นหัวใจของความสำเร็จของการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืน อย่างไรก็ตาม กลุ่มหรือองค์กรจะเข้มแข็งไม่ได้ หากสภาพเศรษฐกิจและสังคมของเกษตรกรยังมีความอ่อนแอ เกษตรกรและรัฐจึงต้องเรียนรู้และมีส่วนร่วมกัน ที่จะหาทางช่วยเหลือซึ่งกันและกันภายใต้มาตรการต่าง ๆ

ในบางครั้งเกษตรกรอาจจะต้องเป็นผู้นำในการดำเนินการ อาทิเช่น การเข้ามีส่วนร่วมในการทดลองค้นคว้า การศึกษาดูงาน การแลกเปลี่ยนข้อมูลความคิดเห็น เพื่อให้ตนเองมั่นใจในแนวทางการเกษตรแบบยั่งยืน โดยรัฐเป็นผู้สนับสนุนในฐานะวิทยากรเชิงกระบวนการ ในขณะเดียวกัน รัฐก็ต้องเป็นผู้นำในการสร้างมาตรการทางการเงินการคลัง เพื่อสนับสนุนการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืน อาทิเช่น ผ่านทางอัตราดอกเบี้ยที่ลดลง หรือผ่านทางกองทุนหมุนเวียนสำหรับกลุ่มเกษตรกรที่ดำเนินการเกษตรแบบยั่งยืน ตลอดจนสนับสนุนปัจจัยการผลิตและข้อมูลทางวิชาการ ให้เกษตรกรสามารถก้าวผ่าน ขั้นตอนการเริ่มต้นในการทำการเกษตรแบบยั่งยืน ไปสู่การดำเนินการด้วยความมั่นคงด้วยตนเองได้ในระยะยาว

7) การพัฒนาเกษตรแบบยั่งยืนเป็นกระบวนการที่ต้องใช้ระยะเวลา

เกษตรกรที่ผันตัวเองเข้าสู่แนวทางการผลิตแบบเกษตรยั่งยืน ส่วนมากจะเป็นผู้ที่มีประสบการณ์จากเกษตรเชิงการค้ามาก่อน หรือต้องการเปลี่ยนแปลงทางความคิดในการผลิตโดยทั่วไป มาเป็นระบบการผลิตที่แอบอิงกับธรรมชาติให้มากที่สุด การพลิกผันตัวเองออกจากรูปแบบการผลิตที่เคยประพฤติปฏิบัติมายาวนาน เป็นเรื่องที่ไม่ได้ง่ายนัก กระบวนการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว จำเป็นต้องใช้ระยะเวลาที่เพียงพอในการปรับจิตใจ วิถีคิด โลกทัศน์ และการเปลี่ยนแปลงการใช้ปัจจัยการผลิตในไร่นา เพื่อที่เกษตรกรจะสามารถมองเห็น เข้าใจ และสัมผัสในสิ่งที่เกิดขึ้นด้วยตนเอง การที่ช่วงเวลาของการปรับตัวของเกษตรกรใช้เวลานาน จึงไม่ถือว่าเป็นความล้มเหลวในการพัฒนาแต่อย่างใด นอกจากนี้การมีกลุ่มและเครือข่ายสนับสนุน ยังจะทำให้เกษตรกรเกิดความมั่นใจยิ่งขึ้น

3. แนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อการเกษตรที่พึ่งพาตนเอง

สุเมธ ตันติเวชกุล (2541 : 5) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อการเกษตรที่พึ่งพาตนเองว่า เศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสชี้แนะแนวทางการดำเนินชีวิตแก่พสกนิกรชาวไทยมาโดยตลอดนานกว่า 25 ปี ตั้งแต่ก่อนเกิด

วิกฤติการณ์ทางเศรษฐกิจ และเมื่อภายหลังได้ทรงเน้นย้ำแนวทางการแก้ไขเพื่อให้รอดพ้นและสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืนภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ

ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

เศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาชี้แนะการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุก ระดับตั้งแต่ ครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับรัฐในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปในสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์ ความพอเพียง หมายถึงความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี พอสมควรต่อการมีผลกระทบใด ๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน ทั้งนี้ จะต้องอาศัยความรู้ความรอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่าง ๆ มาใช้ในการวางแผน และการดำเนินการทุกขั้นตอน และขณะเดียวกันจะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎี และนักธุรกิจในทุกระดับ ให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต และให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติปัญญา และความรอบคอบ เพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว และกว้างขวางทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี

สมัยก่อน เกษตรกรจะทำการผลิตเพื่อการบริโภค โดยอาศัยธรรมชาติตามสภาพแวดล้อม มีการปลูกพืชหลากหลายชนิดละกัน ทั้งพืชผัก ไม้ผล ไม้ยืนต้น พืชสมุนไพร พืชใช้สอย ในลักษณะของสวนผสมผสาน พืชเหล่านี้จะมีความสัมพันธ์ทางนิเวศวิทยาซึ่งกันและกัน มีความต้องการสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมกับการเจริญเติบโตแตกต่างกันไป เกี่ยวกับแสงแดด อุณหภูมิ ความชื้น ดิน เป็นต้น เช่น พืชทรงพุ่มขนาดเล็กต้องการแสงแดดน้อย อยู่ใต้พืชที่ทรงพุ่มใหญ่ การทำลายของโรคแมลงที่เกิดขึ้น ก็จะเป็นการควบคุมพืชบางชนิดให้มีปริมาณเหมาะสมในระบบนิเวศของพืช พืชที่ขึ้นปะปนหรือละกันมีคุณสมบัติช่วยยับยั้งการระบาดของโรคแมลงพืชชนิดอื่นได้ ทำให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้

ต่อมามีการพัฒนาเป็นเกษตรเพื่อบริโภคและจำหน่ายจนถึงปัจจุบัน เกษตรกรส่วนใหญ่ของประเทศมุ่งเพิ่มรายได้จึงทำการเกษตรเพื่อจำหน่ายทำให้ต้องใช้ทรัพยากรจากภายนอกมากขึ้น ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น กอปรกับเกิดวิกฤติทางเศรษฐกิจของประเทศ ทำให้ต้องหันกลับมาทำการเกษตรเพื่อบริโภคและจำหน่ายในลักษณะทางเศรษฐกิจพอเพียงอีกครั้ง

เศรษฐกิจพอเพียง อาจจะขยายความได้ว่าเป็นการดำเนินชีวิตหรือวิถีชีวิตของคนไทยให้อยู่อย่างพอประมาณตน เดินทางสายกลาง มีความพอดีและพอเพียงกับตนเอง ครอบครัว และชุมชน โดยไม่ต้องพึ่งพาปัจจัยภายนอกต่าง ๆ ที่เราไม่ได้เป็นเจ้าของ สิ่งสำคัญต้องรู้จักการพึ่งพาตนเองโดย

ไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน และต้องรู้จักการนำทรัพยากรที่เราเมื่อมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในการดำเนินชีวิตประจำวัน เช่น รู้จักนำปัจจัยพื้นฐานมาใช้ในการดำเนินชีวิตอย่างมีความสุขความสบาย และพอเพียงกับตนเอง

สำหรับการดำเนินชีวิตในระบบเศรษฐกิจพอเพียงตามแบบพระราชดำริ สามารถแบ่งได้เป็น 2 ระดับด้วยกัน

3.1 เศรษฐกิจพอเพียงระดับบุคคลทั่วไป

3.2 เศรษฐกิจพอเพียงระดับเกษตรกร

เศรษฐกิจพอเพียงในระดับบุคคล เป็นความสามารถในการดำรงชีวิตอย่างไม่เดือดร้อน มีความเป็นอยู่อย่างพอประมาณตามฐานะ ตามอัธยาศัยและที่สำคัญไม่หลงใหลตามกระแสวัตถุนิยม มีอิสรภาพในการประกอบอาชีพ เดินทางสายกลาง ทำกิจกรรมที่เหมาะสมกับตนเอง และสามารถพึ่งพาตนเองได้

เศรษฐกิจพอเพียงระดับเกษตรกร เป็นเศรษฐกิจเพื่อการเกษตรที่เน้นการพึ่งพาตนเอง เกษตรกรจะใช้ความรู้ความสามารถในการบริหารจัดการที่ดิน โดยเฉพาะแหล่งน้ำ และกิจกรรมการเกษตรได้อย่างเหมาะสมสอดคล้องกับสภาพพื้นที่ และความต้องการของเกษตรกรเอง ด้วยการนำเรื่องทฤษฎีใหม่ขั้นที่หนึ่ง : ฐานการผลิตความพอเพียงมาใช้ในไร่นาของตนเอง โดยเริ่มจากการผลิต จะต้องทำในลักษณะพึ่งพาอาศัยทรัพยากรในไร่นาและทรัพยากรธรรมชาติเป็นส่วนใหญ่ ให้มีความหลากหลายของกิจกรรมการเกษตรในไร่นา มีกิจกรรมเกื้อกูลกัน กิจกรรมเสริมรายได้ ใช้แรงงานในครอบครัวทำงานอย่างเต็มที่ลดต้นทุนในการผลิต ตลอดจนการผสมผสานกิจกรรมการปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ และประมง ในไร่นาให้เกิดประโยชน์สูงสุด

4. แนวคิดเกี่ยวกับองค์การการเงินชุมชน

องค์การการเงินชุมชน: ข้อเสนอแนะเพื่อการบริหารจัดการที่ดี

พูลทรัพย์ สวนเมือง ตูลาพันธ์ (2549:20-22) ได้อธิบายแนวคิดเกี่ยวกับองค์การการเงินชุมชน ดังนี้ องค์การการเงินชุมชนทำหน้าที่ในการส่งเสริมและพัฒนา “การช่วยเหลือกันเอง” ภายในชุมชน เสริมสร้างวินัยในเรื่องของการออมเงินอย่างสม่ำเสมอ รวมทั้งการมีวินัยในการใช้จ่าย แล้วนำเงินจากการออมของสมาชิกทุกคนมาบริหารจัดการให้เกิดประโยชน์แก่สมาชิกผู้เดือดร้อนในยามฉุกเฉิน เช่น การประสบอุบัติเหตุ การเจ็บไข้ได้ป่วย ค่าศึกษาเล่าเรียนของบุตรหลาน รวมทั้งการนำเงินไปลงทุนเพื่อการประกอบอาชีพ ตลอดจนการชำระหนี้สินให้กับสถาบันการเงินต่าง ๆ โดยไม่ต้องไปกู้เงินนอกระบบที่มีอัตราดอกเบี้ยสูง ซึ่งถือเป็นการให้บริการทางด้านสินเชื่อแก่

ประชาชนระดับรากหญ้า โดยอาศัยทุนภายในชุมชน นอกเหนือจากนั้น หากกลุ่มมีผลกำไรก็สามารถนำผลประโยชน์ที่ได้รับมาจัดสรรเป็นสวัสดิการให้แก่สมาชิกได้ อันจะเป็นการสร้างสวัสดิการและความมั่นคงทางสังคมให้กับชุมชนต่อไปในระยะยาวได้ ด้วยหน้าที่ดังกล่าว “องค์กรการเงินชุมชน” จึงมีบทบาทในการสร้าง “ความมั่นคงทางสังคม (Social security) ถึงสองประการ คือ ประการที่หนึ่ง ช่วยให้สมาชิกผู้ด้อยโอกาสในสังคมสามารถเข้าถึงสินเชื่อกภายในชุมชนได้โดยไม่ต้องมีหลักทรัพย์ค้ำประกัน ส่วนประการที่สอง คือ ช่วยจัดหาสวัสดิการด้านอื่น ๆ เช่น ยามเจ็บป่วย สามารถเบิกค่ารักษาพยาบาลได้ หรือกรณีการเสียชีวิตจะมีเงินช่วยเหลือค่าฌาปนกิจ ซึ่งสมาชิกโดยทั่วไปมักจะไม่ได้รับสิทธิประโยชน์ดังกล่าว เพราะสวัสดิการสังคมต่าง ๆ ที่กล่าวมานี้ไม่มีให้สำหรับประชาชนที่ไม่ได้อยู่ในระบบราชการ ระบบโรงงาน รวมถึงระบบบริษัทเอกชน เป็นต้น แต่อย่างไรก็ดี องค์กรการเงินชุมชน ไม่ใช่สิ่งที่เกิดและพัฒนาขึ้นมาง่าย ๆ ถึงแม้ว่าภาพที่เห็นในปัจจุบันการพัฒนาของเครือข่ายองค์กรการเงินชุมชนจะเป็นที่รู้จักและยอมรับจากสังคมทั่วไป ไม่ว่าจะเป็นเครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์ในภาคใต้ ซึ่งนำโดยครูชบ ยอดแก้ว ลุงอัมพร ค้วงปาน ลุงเต้า แก้วเพชร และน้ำล้น หนูประดิษฐ์ หรือเครือข่ายกลุ่มที่จะสะสมทรัพย์แบบคุณธรรมครบวงจรชีวิตในจังหวัดตราด และจังหวัดจันทบุรี ภายใต้การนำของพระอาจารย์สุบินปณิโต และพระมนัส ชันติธัมโม รวมทั้งสหกรณ์เครดิตยูเนียน และกลุ่มออมทรัพย์ที่ประสบความสำเร็จในหลาย ๆ แห่งของประเทศไทย กลุ่มเหล่านี้รวมตัวกันจนเป็นเครือข่ายและมีส่วนร่วมในการผลักดัน “ร่างแผนแม่บทการเงินระดับฐานราก” ร่วมกับหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความเข้มแข็งของชุมชนในความพยายามหาแนวทางพึ่งพิงอิงกัน และการพัฒนาการบริหารจัดการการเงินของตน แต่องค์กรการเงินชุมชนเหล่านี้มีปัจจัยหนุนที่สำคัญ คือ มีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง มุ่งมั่น และมีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล มีประสบการณ์ในการทำงานสั่งสมมานานกว่า 10 – 20 ปี จึงสามารถนำพากลุ่มให้เคลื่อนตัวมาขึ้นอยู่ ณ จุดปัจจุบันได้ แต่มีองค์กรการเงินอีกเป็นจำนวนมากที่อยู่นิ่ง ๆ หยุดการเจริญเติบโต หรือมีความเสี่ยงที่จะล้มไปในอนาคตอันไม่ไกล เช่น กองทุนหมู่บ้านที่รัฐบาลจัดสรรกองทุนเงินล้านไปให้บริหาร หรือกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตที่กรมการพัฒนาชุมชนเคยส่งเสริม ทำไมจึงมีกลุ่มลักษณะนี้กระจายอยู่มากมาย กลุ่มเหล่านี้ต้องเผชิญกับความท้าทายแบบไหน ถึงจะผลักดันตนเองให้ถึงบทสรุปที่เรียกว่า “ความสำเร็จ” ได้

ปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จและความล้มเหลวขององค์กรการเงินชุมชน

1. แนวคิดในการจัดตั้งกลุ่ม

กลุ่มที่สามารถจะดำเนินงานไปได้ต้องอาศัยสมาชิกที่มีวินัยทางการเงินทั้งการเก็บออมการใช้จ่าย และการชำระเงินคืนแก่กลุ่ม สมาชิกต้องมีสัจจะ ความซื่อสัตย์ และความไว้เนื้อเชื่อ

ในกัน รวมทั้งเป็นกลุ่มที่รู้จักการจัดการการเงินที่รวบรวมมาจากสมาชิกคนละเล็กละน้อยเพื่อไปช่วยแก้ปัญหาของสมาชิกที่เดือดร้อนในชุมชน และเป็นไปเพื่อการหลุดพ้นจากวงจรของหนี้สินและความยากจน ผู้การมีคุณภาพชีวิตที่ดี และมีความมั่นคงทางสังคม ไม่ใช่ตั้งขึ้นเพียงเพื่อหวังจะกู้ยืมเงินจากกลุ่ม หรือหวังการสนับสนุนจากภาครัฐเท่านั้น สมาชิกจะเป็นเช่นนี้ได้ก็ด้วยการสะสมทางความคิดให้เท่าทันตนเอง และเท่าทันภายนอก ด้วยเหตุนี้เองกลุ่มที่ประสบความสำเร็จจึงมักจะต้องมีผู้นำที่เข้มแข็งทั้งแนวคิด และการปฏิบัติเพื่อเป็นผู้ที่มีบทบาท คอยย้ำแนวคิด และชี้แนะแก่กลุ่ม ว่าการมีวินัยทางการเงินที่ดีนั้นเป็นอย่างไร ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของสมาชิกรวมทั้งเป็นผู้สร้างบรรยากาศให้เกิดการคิดวิเคราะห์ในหมู่สมาชิก ว่าเขากำลังเผชิญอะไรอยู่ และจะจัดการอย่างไรจึงจะสู้กับสภาพดังกล่าวได้ ส่วนกลุ่มที่สมาชิกคิดถึงแต่เรื่องการกู้เงินอย่างเดียวและไม่มีผู้นำที่เข้มแข็งคอยชี้แนะ จึงมักจะล้มไม่เป็นท่าในเวลาไม่นาน

2. โปร่งใสและตรวจสอบได้

ปัจจัยสำคัญที่ชี้วัดการดำรงอยู่และการหายไปขององค์กรการเงินชุมชน ก็คือ ความโปร่งใส และตรวจสอบได้ด้านการเงิน องค์กรการเงินจำนวนมากประสบปัญหาเรื่องนี้เพราะมีความรู้ความสามารถด้านการบันทึกและการจัดข้อมูลไม่เพียงพอ ทำให้ทะเบียนสมาชิกไม่เป็นปัจจุบัน บัญชีไม่ถูกต้อง สรุปลดบัญชีไม่เป็น เมื่อเวลาผ่านไปปัญหาสะสมมากขึ้น สมาชิกมองไม่เห็นการเติบโตของกลุ่มก็ขาดความไว้วางใจในตัวกรรมการ และก็ไม่เริ่มไม่ไว้วางใจซึ่งกันและกัน ความเชื่อมั่นต่อกลุ่มและกรรมการก็จะหายไป กลุ่มก็จะไม่สามารถดำเนินงานต่อไปได้ แต่ถ้ากลุ่มมีการบันทึกข้อมูลสมาชิกที่ดี จัดทำบัญชีเป็นระบบและเป็นปัจจุบันสามารถสรุปลดบัญชีได้ทุกปี สมาชิกก็จะไว้วางใจและขยายจำนวนอย่างรวดเร็ว

3. จัดระบบสวัสดิการ พัฒนาอาชีพและกิจกรรมด้านอื่น ๆ แก่สมาชิก

องค์กรการเงินชุมชนที่ประสบผลสำเร็จโดยส่วนใหญ่ มิได้ดำเนินงานแค่การจัดการเงินออมและเงินกู้ กล่าวคือ ไม่ใช่คิดแค่เรื่องการเงินแต่ต้องพยายามใช้องค์กรการเงินไปสร้างความมั่นคงด้านอื่น ๆ ให้แก่ชุมชน เช่น การพัฒนาอาชีพให้สมาชิกมีรายได้ที่ต่อเนื่อง มีวิถีการผลิตที่พึ่งตนเอง เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม มีระบบสวัสดิการสังคมขั้นพื้นฐาน อันจะนำมาซึ่งการผูกโยงความสัมพันธ์ของคนในชุมชนให้เหนียวแน่น และสมาชิกมีความมั่นคงทางสังคม (Social security) เพิ่มขึ้น โดยเฉพาะเรื่องการจัดสวัสดิการสังคม องค์กรการเงินชุมชนหลายแห่งมีสมาชิกเพิ่มมากขึ้น สาเหตุเนื่องมาจากสมาชิกต้องการได้รับสวัสดิการที่กลุ่มจัดให้ เช่น ค่ารักษาพยาบาล เป็นต้น เพราะสมาชิกเป็นประชาชนที่อยู่นอกระบบสวัสดิการที่ทางรัฐและเอกชนจัดให้ดังกล่าวมาแล้ว นอกจากนี้ การพัฒนาอาชีพและการทำมาหากินของสมาชิกก็เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่สมาชิกต้องการมาก เพราะการที่จะมีเงินออมและใช้จ่ายในสิ่งจำเป็น สมาชิกต้องมีรายได้เพียงพอจึงจะสามารถรักษา

ล้าที่จะทำให้ไว้กับกลุ่มได้ แต่ถ้าสมาชิกไม่มีรายได้ที่เพียงพอก็เป็นการยากที่จะออมเงินอย่างสม่ำเสมอ ดังเราจะเห็นได้บ่อย ๆ ว่า กลุ่มออมทรัพย์ในภาคอีสานนั้นบางกลุ่มออมทรัพย์ปีละครั้ง การเติบโตของกลุ่มทั้งด้านความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกและกองทุนการเงินก็เป็นไปได้ยาก เพราะทำกิจกรรมกันเพียงปีละครั้ง เป็นต้น

ข้อเสนอแนะเพื่อการพัฒนากลุ่มและองค์กรการเงินชุมชน

พุทธทรัพย์ สวนเมือง ตูลาพันธ์ (2549 : 22-23) ได้ให้ข้อเสนอแนะเพื่อการพัฒนากลุ่มและองค์กรการเงินชุมชน ดังนี้

1. สร้างผู้นำที่มุ่งมั่นและสมาชิกที่เข้มแข็ง

การที่กลุ่มจะมีสมาชิกที่เข้มแข็งต้องอาศัยการอภิปรายแลกเปลี่ยนระหว่างสมาชิกให้เข้าใจเป้าหมายของการรวมกันจัดตั้งองค์กรการเงินชุมชน และยังมีผู้นำที่ชัดเจน มุ่งมั่น ขยันขันแข็ง ก็จะช่วยทำให้องค์กรการเงินชุมชนเติบโตอย่างเข้มแข็งและยั่งยืนได้ ด้วยฐานคิดในลักษณะนี้การฝึกอบรมที่จะช่วยสร้างแนวคิดของกลุ่ม หรือการวางกฎ กติกาของกลุ่มจึงไม่ควรจัดให้เฉพาะกับผู้นำกลุ่มเท่านั้น แต่ จำเป็นต้องให้สมาชิกทุกคนได้เข้าร่วมกิจกรรมเหล่านั้นด้วย

2. ส่งเสริมการออมและวินัยการใช้จ่ายเงิน

คนในสังคมไทยส่วนใหญ่ยังมีแนวคิดเรื่องการออมไม่ชัดเจน หรือจะเรียกได้ว่าไม่ถูกต้องก็ว่าได้ กล่าวคือ เราจะออมเงินที่เหลือจากการใช้จ่าย ไม่ใช่แบ่งเงินไปออมเสียก่อน แล้วที่เหลือค่อยนำมาใช้จ่าย เรามักจะซื้อของเพราะอยากได้มากกว่าเพราะความจำเป็น ทำให้พบว่า หลายคนต้องเป็นหนี้สินเนื่องจากรายจ่ายสูงกว่ารายรับ การณรงค์ให้ประชาชนของ เรา รู้จักการจัดการการเงินของตนเอง รู้จักการจัดการเงินของตนเอง รู้จักจัดสรรเงินรายได้ที่ได้มา มีวินัยและมีสติจะในการออม จะช่วยให้องค์กรการเงินของชุมชนประสบความสำเร็จมากขึ้น ดังตัวอย่างคำสอนของผู้เฒ่าผู้แก่โบราณที่สอนการจัดสรรรายได้เป็นคำผญาของชาวอีสาน ดังนี้

เอาไปถืมใส่ไห (ใช้เลี้ยงครอบครัว)

เอาไปฝังดินไว้ (เก็บออม)

เอาไปใช้หนี้เก่า (ทำบุญทำทาน เลี้ยงดูพ่อแม่ผู้มีพระคุณรวมทั้งเผื่อแผ่แก่ผู้ที่ยากกว่า)

และเอาลงสำเภาไปค้า (เอาไปลงทุนในอาชีพหรือเอาไปใช้หนี้ที่ยืมเขามาลงทุนแล้วก็ได้)

3. พัฒนาระบบการบันทึกข้อมูลและการจัดทำบัญชี

เพราะความโปร่งใสและตรวจสอบได้แทบจะเป็นปัจจัยที่ชี้ขาดในการเติบโตขององค์กรการเงินชุมชน ดังนั้นการพัฒนาความรู้ความสามารถด้านนี้ของกลุ่มการเงินจึงเป็น

ความสำคัญอันดับต้น ๆ ที่ต้องทำอย่างจริงจังและต่อเนื่องจากที่พบมากลุ่มการเงินจะได้รับการอบรมจากหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนหลายแห่ง เรื่องระบบการบันทึกบัญชีการออกงบดุล งบกำไร-ขาดทุน แต่ส่วนใหญ่พอออกจากห้องอบรมแล้วมักจะนำกลับไปทำไม่ได้ การอบรมอย่างเดียว จึงไม่เพียงพอ การติดตามไปให้คำปรึกษาและแนะนำระหว่างปฏิบัติจริงเป็นสิ่งที่ช่วยให้กลุ่มเหล่านี้จัดทำบัญชีได้ถูกต้อง ตัวอย่างที่เคยพบก็คือ บางกลุ่มไม่เคยปิดบัญชีมาก่อนเลยตลอดเวลาการทำกิจกรรม 5-6 ปี บางกลุ่มไม่รู้จะเริ่มต้นอย่างไรจึงจะนำระบบบัญชีที่เรียนรู้มาเชื่อมกับสิ่งที่เคยทำอยู่ก่อน การติดตามเพื่อช่วยปิดของเก่าและตั้งแบบใหม่จึงเป็นสิ่งจำเป็น จากนั้นการติดตามตรวจสอบว่าสามารถออกงบทดลองได้ถูกต้องทุกเดือนหรือไม่อีกประมาณ 12 เดือน จะช่วยให้กลุ่มสามารถจัดทำบัญชีอย่างเป็นระบบได้

4. ส่งเสริมและสนับสนุนบทบาทด้านการจัดสวัสดิการสังคมและการพัฒนาอาชีพขององค์กรการเงินชุมชน

ในประเด็นนี้คงไม่ต้องขยายความมาก เพราะได้กล่าวไว้แล้วในข้างต้น

5. ส่งเสริมให้เกิดการบูรณาการทุนในชุมชน

การบูรณาการในชุมชน เช่น เงินกองทุนหมู่บ้าน เงินกลุ่มออมทรัพย์ เงินกองทุนปฎิและอื่น ๆ จะช่วยให้ชุมชนเห็นทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน และสามารถระดมพลังความสามารถของคนในชุมชนมาจัดการกองทุนที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์สูงสุดกับสมาชิก

6. เชื่อมโยงให้เกิดเครือข่ายแลกเปลี่ยนเรียนรู้

เพื่อระดมพลังทางความคิดประสบการณ์และทรัพยากรในท้องถิ่นของชุมชนที่อยู่ใกล้เคียงกันมาช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การที่ได้มาพบปะแลกเปลี่ยนกันจะช่วยทำให้ความคิดที่รอบด้านและมีพลังพอที่จะผลักดันความคิดเห็นให้ไปสู่การปฏิบัติได้ อีกทั้งในบางเรื่องการดำเนินงานเพียงกลุ่มเดียวอาจจะมีทรัพยากรไม่เพียงพอ แต่ถ้ามารวมกันหลาย ๆ กลุ่มก็จะช่วยแก้ปัญหาไปได้

5. แนวคิดเกี่ยวกับการทำบัญชีครัวเรือน

ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (2548) บันทึกที่ 1220/61158 ลงวันที่ 27 กันยายน 2548 ได้จัดทำโครงการ ครอบครัวเกษตรกรไทยร่วมใจทำบัญชีครัวเรือน เพื่อให้เกิดการใช้จ่ายอย่างประหยัด ส่งเสริมการออมและเป็นพื้นฐานในการบริหารเงินของครอบครัว เกษตรกร โครงการดังกล่าวเป็นประโยชน์ต่อเกษตรกรและลูกค้าของธนาคาร เพราะทำให้ผู้จัดทำบัญชีครัวเรือนมีข้อมูลการใช้จ่ายเงินของครอบครัว นำข้อมูลดังกล่าวไปตัดทอนรายจ่ายที่ไม่จำเป็น

การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการใช้จ่ายเงินและการเก็บออมตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อความอยู่ดี
กินดีของเกษตรกรและลูกค้ำ

5.1 วัตถุประสงค์

5.1.1 จุดประกายการเรียนรู้เกี่ยวกับการบริหารเงินให้แก่ครอบครัวเกษตรกร โดย
ใช้หลักของการบันทึกบัญชีครัวเรือนอย่างง่าย และจดบันทึกบัญชีรายรับ – รายจ่าย เป็นประจำอย่าง
ต่อเนื่อง

5.1.2 ส่งเสริมให้เยาวชนได้มีการเรียนรู้การจัดการบริหารการเงินของครอบครัว มี
นิสัยการใช้จ่ายอย่างประหยัดรู้คุณค่า และรู้จักการออม

5.1.3 มีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมหลังการจัดทำบัญชี เพื่อให้เกิดการลดค่าใช้จ่าย
เพิ่มรายได้ และมีการออม

5.1.4 ใช้บัญชีครัวเรือนเป็นเครื่องมือพื้นฐานในการพึ่งตนเอง พึ่งพากันและกัน
ในการแก้ไขปัญหาหนี้สินและความยากจน

5.2 ประโยชน์ของการทำบัญชีครัวเรือน

5.2.1 ช่วยคุมการใช้จ่ายส่วนตัว ทำให้รู้ว่าเงินสดที่เราใช้จ่ายประจำวันได้มาจาก
ไหนบ้าง จ่ายเป็นค่าใช้จ่ายอะไรบ้าง และรายรับมาจากไหน จำนวนเท่าไร เป็นรายรับมาจากการ
ประกอบอาชีพ หรือรายรับที่ไม่เกี่ยวกับการประกอบอาชีพ โดยดูจากรายการที่บันทึกบัญชี
รับ – จ่าย ประจำวัน

5.2.2 ใช้เตือนตนเอง รายรับ – รายจ่าย ที่เกิดขึ้นมาจากไหน มาจากการประกอบ
อาชีพ รับจ้างทำงาน หรือจากการกู้ยืม และหากเกิดขึ้นจากการกู้ยืมเงิน เราก็จะต้องมีภาระในการ
ชดใช้ ฉะนั้นควรขยันทำงานเพื่อจะได้ลดภาระที่สร้างขึ้น

5.2.3 รู้สถานะทางการเงินของครอบครัว รู้ว่าแต่ละเดือนเรามีรายรับหรือรายจ่าย
มากกว่ากัน และนำมาพูดคุยในครัวเรือนเพื่อหาแนวทางในการลดค่าใช้จ่าย และเพิ่มรายได้ใน
ครัวเรือน

5.2.4 รู้กำไร รู้ขาดทุน ทราบต้นทุนในการประกอบอาชีพ โดยดูจากค่าใช้จ่าย
ต่าง ๆ นำไปหักกับรายได้ก็จะทราบว่ากำไร หรือขาดทุน

6. กรณีตัวอย่างงานวิจัยศึกษาจากการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ขจรจบ กุสุมาวดี (2547:91-97) ได้สรุปและเสนอแนะผลงานวิจัยศึกษาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เรื่องความขัดแย้งระหว่างรัฐ และทุน กับท้องถิ่น ในลุ่มน้ำปากพนัง ที่มี

กรณีศึกษาหลายประการที่มีความคล้ายคลึงกันกับกรณีศึกษาของเกษตรกรบ้านทุ่งทะเลทราย ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมภายในท้องถิ่นเข้าสู่ภาวะเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์ ความอ่อนแอภายในท้องถิ่นอันเนื่องมาจากการผลิตสัมพันธ์กับการพาณิชย์มาก การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมของท้องถิ่นภายใต้การพัฒนาของหน่วยงานภาครัฐ และแนวทางการแก้ไขปัญหาของท้องถิ่น ซึ่งสามารถนำมาศึกษาเพื่อใช้เป็นแนวทางแก้ไขปัญหาท้องถิ่นได้ ดังสรุปตัวอย่างงานวิจัย ดังนี้

ความขัดแย้งระหว่างรัฐ และทุน กับท้องถิ่น ในลุ่มน้ำปากพนัง

ปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นสืบเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงที่นำมาสู่การจำกัดทางเลือกของท้องถิ่น ภายใต้มิติความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐ ทุน และท้องถิ่น ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นไม่ได้เกิดขึ้นภายในความรุนแรงโดยตรง แต่เป็นความรุนแรงเชิงโครงสร้างที่แปรเปลี่ยนสภาพแวดล้อมภายในท้องถิ่นและการดึงท้องถิ่นเข้าสู่ภาวะเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์ที่เข้มข้นขึ้นจนยากที่ท้องถิ่นจะหยัดยื้นได้ด้วยตนเอง การเข้าใจในปัญหาความขัดแย้งปัจจุบันจำเป็นต้องมองมิติทางประวัติศาสตร์ สังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นภายในท้องถิ่น

ความอ่อนแอภายในท้องถิ่นอันเนื่องมาจากกระบวนการผลิตที่สัมพันธ์กับการพาณิชย์มากขึ้น ทั้งปัจจัยการผลิต ค่าจ้างแรงงาน เป็นต้น ในขณะที่ราคาผลผลิตโดยเฉพาะข้าวยังคงตกต่ำตลอดมา ทำให้ท้องถิ่นต้องดิ้นรนหาหนทางเลือกให้กับตัวเองมากขึ้น ตั้งแต่การออกจากท้องถิ่นไปหางานทำในเมือง การทำไร่นาสวนผสม และการเข้าสู่การทำนากุ้ง กระแสทุนที่ถาโถมเข้ามาภายใต้ธุรกิจนากุ้งได้เข้ามาเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมภายในท้องถิ่น การตระเวนซื้อและเช่าที่ดินเพื่อทำบ่อกุ้ง ต่างเป็นส่วนสำคัญที่ผลักดันให้ท้องถิ่นต้องเข้าไปมีส่วนร่วมกับการเกิดขึ้นของธุรกิจนากุ้งอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ในฐานะที่เป็นผู้ให้เช่าที่ดินและเป็นแรงงานรับจ้างเกี่ยวกับกุ้ง นายทุนเข้ามาตัดดวงผลประโยชน์จากการทำนากุ้งในช่วงระยะเวลาหนึ่ง เมื่อนากุ้งไม่ได้หอมหวานอีกต่อไปก็จากไปทิ้งไว้แต่บ่อกุ้งให้ผู้คนในท้องถิ่นรับช่วงต่อ

การรับช่วงต่อทำให้ชาวบ้านเกี่ยวพันกับวงจรเศรษฐกิจแห่งทุนของการทำนากุ้งอย่างเต็มตัวตั้งแต่การแสวงหาทุนเพื่อทำบ่อกุ้ง ทั้งค่าพันธุ์กุ้ง ค่าอาหาร ค่าน้ำมัน ฯลฯ และการขยายผลผลิตที่ต้องผ่านตลาดกลางรับซื้อขนาดใหญ่ ความอยู่รอดของท้องถิ่นจึงขึ้นอยู่กับตลาดภายนอก

เป็นสิ่งสำคัญไม่ว่าจะเป็นในระดับท้องถิ่น ระดับประเทศ และระดับโลก เนื่องจากการทำนากุ้งเป็นเพียงส่วนหนึ่งของกระบวนการแปรรูปอาหารเพื่อการส่งออกต่างประเทศ ความอ่อนไหวและการเปลี่ยนแปลงของตลาดราคากุ้งจึงอยู่นอกเหนือความสามารถในการควบคุมราคาของกลุ่มผู้เลี้ยงกุ้งหรือแม้กระทั่งรัฐ การดึงผู้คนเข้าสู่กระบวนการผลิตหรือการทำนากุ้งทำให้ผู้คนมีความสัมพันธ์เชิงพาณิชย์ที่เข้มข้นขึ้น จนเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตให้พึ่งพาความสัมพันธ์ในเชิงพาณิชย์มากขึ้น

หน่วยงานรัฐที่ผ่านมาในอดีตพยายามส่งเสริมการผลิตข้าวเพื่อให้พื้นที่บริเวณนี้เจริญรุ่งเรืองในการค้าข้าวเหมือนในอดีต แต่ไม่เคยตระหนักถึงความตกต่ำของการค้าข้าวในกลุ่มน้ำปากพนังนั้นเกิดขึ้นจากอำนาจรัฐนั่นเอง การส่งเสริมการค้าข้าวของภาครัฐนั้นพยายามทำให้ท้องถิ่นตอบสนองแนวทางการผลิตข้าวของรัฐ ด้วยการส่งเสริมให้ท้องถิ่นปลูกพันธุ์ข้าวที่ทางการส่งเสริม และ การทำนา 2 ครั้ง แม้ประสบความสำเร็จในระดับหนึ่งแต่ระยะเวลาในการเปลี่ยนแปลงนั้นค่อนข้างกินเวลายาวนานเพราะการทำนาไม่ใช่เป็นเพียงการผลิตเท่านั้น การทำนายังสืบเนื่องต่อประเพณีวัฒนธรรมและภูมิความรู้เกี่ยวกับการทำนาและสิ่งแวดล้อมภายในท้องถิ่น การทำนาที่แปรเปลี่ยนไปในระดับหนึ่งจึงแยกไม่ออกจากฐานทางสังคมประเพณีที่เปลี่ยนไป

ภายใต้ราคาข้าวที่ตกต่ำ การทำนากุ้งเป็นเสมือนทางเลือกใหม่ที่จะรื้อฟื้นกินชีพ เศรษฐกิจกลุ่มน้ำปากพนัง ประกอบกับสภาพแวดล้อมของพื้นที่ที่เอื้อต่อการทำนากุ้ง หน่วยงานรัฐจึงพยายามส่งเสริมและเอื้อประโยชน์การเข้ามาทำนากุ้งกับนายทุนในด้านต่าง ๆ จนเกิดกระแสการเลี้ยงกุ้งที่นายทุนจากที่ต่าง ๆ เข้ามาเช่าและซื้อที่ดินเพื่อทำนากุ้ง ทำให้สภาพแวดล้อมของท้องถิ่นเปลี่ยนแปลงไปจากหน้ามือเป็นหลังมือ เกิดความขัดแย้งระหว่างนากุ้งกับนาข้าวในช่วงระยะเวลาหนึ่งและบริเวณหนึ่ง (พ.ศ. 2531-2535) เฉพาะบริเวณฝั่งตะวันออก ต.เกาะเพชร ติดกับชายทะเล) หลังจากนั้นกระแสความขัดแย้งต่าง ๆ ได้หายไป พร้อมกับมีการกลืนกลายเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของการทำนากุ้งแทน

ภายใต้การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมและเศรษฐกิจ การพัฒนาภายใต้โครงการพัฒนากลุ่มน้ำปากพนังฯ จึงพยายามเข้ามาตอบสนองในจุดนี้ ด้วยการจัดแบ่งพื้นที่เพื่อตอบสนองการผลิตทางด้านเศรษฐกิจได้อย่างเต็มที่ จึงเกิดการจัดการรูปแบบการพัฒนาโดยแบ่งพื้นที่เป็นสองส่วนระหว่างพื้นที่ในโซนน้ำจืด กับพื้นที่ในโซนน้ำเค็ม โดยโซนน้ำจืดเป็นพื้นที่ทางด้านเกษตรกรรม จึงต้องพยายามจัดหาแหล่งน้ำจืด การสร้างเขื่อนเพื่อกักกันน้ำจืด และป้องกันน้ำเค็มไม่ให้ทะลักเข้ามาในโซนน้ำจืด โดยพยายามขีดแนวถนนให้เป็นเสมือนตัวกั้นทางสายน้ำระหว่างน้ำจืดกับน้ำเค็ม ในส่วนของโซนน้ำเค็มให้การผลิตมุ่งไปสู่การประมง

แม้ว่าการเข้ามาของนากุ้งทำให้สภาพแวดล้อมภายในท้องถิ่นเปลี่ยนแปลงไปในระดับหนึ่ง แต่การเข้ามาของโครงการพัฒนากลุ่มน้ำปากพนังฯ กลับเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมมากกว่า

หลายเท่าตัว โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิถีแห่งสายน้ำในท้องถิ่น จากเดิมที่ท้องถิ่นพยายามปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมโดยประยุกต์วิถีต่าง ๆ มาปรับใช้เพื่อการดำรงอยู่ของท้องถิ่น แต่การพัฒนาของรัฐกลับเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมให้สอดคล้องกับแนวทางการพัฒนาที่หน่วยงานของรัฐตั้งเอาไว้ ช่วงชิงการจัดการทรัพยากรน้ำ จากเดิมที่เป็น “พื้นที่สาธารณะ” ที่ผู้คนในท้องถิ่นเคยใช้ประโยชน์ นำมาจัดระเบียบกฎเกณฑ์ต่าง ๆ เสียใหม่ เป็นการแย่งชิงอำนาจการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งรูปแบบของการจัดการทรัพยากรที่เปลี่ยนไปอย่างสิ้นเชิง

การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมอย่างขนานใหญ่ภายใต้การพัฒนาของรัฐ ได้มองข้ามความสัมพันธ์ระหว่างท้องถิ่นกับธรรมชาติ ในอดีตที่ผ่านมาความอุดมสมบูรณ์ของท้องถิ่นเป็นฐานการผลิตที่สำคัญของท้องถิ่น และสร้างภูมิความรู้ให้กับคนในท้องถิ่นเข้าใจถึงสภาพธรรมชาติท้องถิ่นของตนเอง แม้กระทั่งยุคสมัยของการทำนา กุ้ง กระแสน้ำที่ไหลเวียนและถ่ายเทยังช่วยเกื้อหนุนการเลี้ยงกุ้งในคลองหัวไทรให้ประสบผลในการเลี้ยงกุ้งได้เป็นอย่างดี นอกจากนั้นแล้ว ภายใต้การพัฒนาของรัฐยังมองข้ามความแตกต่างของปัญหาในแต่ละพื้นที่ อย่างเช่น ภาพความขัดแย้งระหว่างนา กุ้ง กับนาข้าวที่เกิดขึ้นในพื้นที่หนึ่งและช่วงระยะเวลาหนึ่งเท่านั้น หรือการเลี้ยงกุ้งกับน้ำกร่อยไม่ปรากฏว่าเอกสารในการพัฒนาของหน่วยงานรัฐชิ้นใดที่เห็นว่า ชาวบ้านมีการเลี้ยงกุ้งกับน้ำกร่อยที่อยู่บริเวณริมคลองหัวไทรที่เป็นคลองน้ำจืด เป็นต้น

การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมของท้องถิ่นภายใต้การพัฒนาของหน่วยงานรัฐ จึงก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมากมาย สำหรับชาวบ้านบางคนมองว่า การเปลี่ยนแปลงควรอยู่ในระดับการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติก็เพียงพอแล้ว

“ปากพนังไม่ต้องพัฒนาพลิกท้องถิ่นแบบความคิดของรัฐบาล เพียงแต่พัฒนาเสริมแล้วก็ขาย ชาวบ้านอยู่ดีกินดีด้วย คนลุ่มน้ำปากพนังที่จนหนัก ไม่ใช่จนเหมือนตอนนี้ เราไม่ทำงานสัก 5-6 เดือนอยู่กินได้สบาย แต่ทุกวันนี้ไม่ได้ทำงาน 4-5 วัน ไม่มีเงินใช้ สมัยก่อนรอบบ้านไม่ต้องซื้ออะไรกินเรามีหมด ปลาในคลองหาได้ หาลาทำเคย หากุ้งทำเคย หาได้หมด ไม่ต้องซื้ออะไรถ้ามีข้าวสารแล้ว ที่ทำนาได้ขายให้ลูกเรียนเท่านั้น คนที่ถูกไม่เรียนรวย คนที่ถูกเรียนจน”

ปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจึงสืบเนื่องมาทั้งการผลิตภายในท้องถิ่นมีความสัมพันธ์เชิงพาณิชย์ที่เข้มข้นและการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมภายในท้องถิ่น เปลี่ยนแปลงฐานทางธรรมชาติและภูมิความรู้ของท้องถิ่นที่มีต่อสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นตนเอง นำไปสู่หนทางเลือกอันจำกัดของท้องถิ่นภายใต้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ท้องถิ่นมีกับรัฐและทุน

พื้นที่แห่งการต่อต้าน: ปฏิบัติการของชาวบ้านต่อการเปลี่ยนแปลง

ภายใต้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เกิดขึ้นภายในท้องถิ่น ชาวบ้านต่างมีวิถีการดิ้นรนเฉพาะหน้าของตนเอง เพียงแต่หนทางในการดำรงอยู่ยากลำบากมากขึ้นภายใต้หนทางเลือกที่จำกัด ไม่ว่าจะเป็นการพยายามสร้างพลังอำนาจในการต่อรองของชาวบ้านภายใต้ความสัมพันธ์เชิงพาณิชย์ที่เข้มข้น เป็นเรื่องยากลำบากอย่างยิ่งที่อยู่นอกเหนือความสามารถในการควบคุม เนื่องจากการเลี้ยงกุ้งไม่ได้สัมพันธ์กับตลาดภายในประเทศเท่านั้น ตลาดต่างประเทศยังเป็นตลาดใหญ่และเป็นตลาดหลักที่รองรับกุ้ง

รากฐานทางการผลิตของชาวบ้านอ่อนแอลงกับการฝากความหวังไว้กับการผลิตอย่างเดี่ยว การหวังพึ่งแต่การเลี้ยงกุ้งไม่ใช่ทางออกสำหรับชาวบ้าน ตำบลเกาะเพชรเป็นพื้นที่แห่งหนึ่งที่อยู่ภายใต้สภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปเนื่องจากการพัฒนาของรัฐ ทำให้คลองหัวไทรคลองสายหลักจากคลองน้ำจืดกลายเป็นคลองน้ำเค็ม ภายใต้การพัฒนาการแบ่งแยกโซนน้ำจืดและน้ำเค็มของโครงการพัฒนาพื้นที่ลุ่มน้ำปากพนังฯ ได้จำกัดทางเลือกของชาวบ้าน แตกต่างจากตำบลท่าชอมที่อยู่ในบริเวณทั้งโซนน้ำจืดและโซนน้ำเค็ม เมื่อการทำงานกุ้งเกิดปัญหาทั้งในเรื่องราคากุ้งที่ตกต่ำและโรครະบาดที่แพร่กระจายในการเลี้ยงกุ้ง ชาวบ้านก็เลือกหนทางที่จะกลับมาทำภาคการเกษตรชั่วคราวก่อนได้ ไม่ว่าจะเป็นการทำนาข้าวหรือปลูกผัก รอเวลาเมื่อราคากุ้งกลับฟื้นขึ้นมาอาจจะลงเสียงโชคกับโชคชะตาด้วยการเลี้ยงกุ้งอีกครั้ง

การพัฒนาของโครงการลุ่มน้ำปากพนังฯ ทำให้ความอุดมสมบูรณ์ของสภาพแวดล้อมในบริเวณนี้เปลี่ยนแปลงไปอย่างสิ้นเชิง การพึ่งพิงธรรมชาติเหมือนเมื่อครั้งในอดีตจึงไม่สามารถกระทำได้อีกต่อไป เช่น อาชีพจับปลาในคลอง ต้องประสบกับเคราะห์กรรมกับทางแห่งสายที่น้ำถูกจัดระบบเสียใหม่ การแบ่งแยกกระหว่างน้ำจืดกับน้ำเค็มแปรเปลี่ยนสายน้ำที่เคยไหลเวียนขึ้นลงตามฤดูกาลนำพาสัตว์ที่แตกต่างกันไปให้สูญหายไป เป็นต้น

ทางออกของชาวบ้าน ณ วันนี้ไม่ใช่การเผชิญหน้า และการใช้ความรุนแรงตอบโต้ ชาวบ้านเลือกหาทางเลือกอื่นที่ปรับประยุกต์ตัวเองให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระดับหนึ่ง ที่พอที่จะสามารถกระทำได้ เช่นการหันมาเลี้ยงกุ้งแบบธรรมชาติ หรือการอพยพโยกย้ายไปทำงานที่อื่นเหมือนเมื่อครั้งอื่น ๆ ในประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่เคยเป็นมา เป็นต้น

ทางออกของชาวบ้าน ณ วันนี้ไม่ใช่คำตอบว่า ถึงอย่างไรเสียชาวบ้านก็สามารถดำรงอยู่ได้ แต่ทางออกและการปรับตัวของชาวบ้าน ณ วันนี้ สะท้อนถึงข้อจำกัดขีดความสามารถของท้องถิ่นที่จะสามารถดำรงอยู่ได้ด้วยวิถีทางของตนเอง

แนวทางการจัดการต่อความขัดแย้ง

แนวทางการจัดการความขัดแย้งภายใต้ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ ท้องถิ่น และทุน ต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ มีแนวทางเบื้องต้นอย่างน้อย 3 ประการด้วยกัน

ประการแรก การให้ความสำคัญกับท้องถิ่นในการเข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนา เป็นแนวทางที่วงวิชาการพูดกันจนเบื่อหน่ายแต่ในทางปฏิบัติกลับไม่เคยเกิดขึ้นจริง ภายใต้โครงการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนังฯ เป็นอีกโครงการหนึ่งที่เกิดขึ้นโดยท้องถิ่นไม่มีส่วนร่วมในการเสนอแนวทางการพัฒนาใด ๆ ทั้ง ๆ ที่โครงการนี้ส่งผลกระทบต่อท้องถิ่นอย่างมาก เนื่องจากพื้นฐานของท้องถิ่นแห่งนี้สัมพันธ์กับด้านเกษตรกรรมเป็นหลัก โครงการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนังฯ ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการควบคุมน้ำขอมนำมาสู่ผลกระทบต่อด้านเกษตรกรรมและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของท้องถิ่นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่เมื่อโครงการได้ดำเนินมาเกือบแล้วเสร็จ จึงมีการพยายามดึงท้องถิ่นให้เข้ามามีส่วนร่วมในโครงการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนังฯ ภายใต้การเป็นคณะกรรมการ หรือศึกษาผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงด้านสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้น ซึ่งนั่นจะมีประโยชน์อะไรเมื่อโครงการพัฒนาต่าง ๆ ได้ดำเนินไปแล้ว และสภาพแวดล้อมเองก็เปลี่ยนแปลงไปแล้ว

ไม่เพียงเท่านั้น รายงานความก้าวหน้าของทางราชการส่วนมากไม่ได้สะท้อนมาจากเสียงประชาชนในพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากโครงการ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องปัญหาของน้ำเน่าเสีย หรือน้ำท่วมขังในที่ราบลุ่มจนไม่สามารถทำนาได้ เป็นต้น เสียงสะท้อนที่ได้ยินอย่างเด่นชัดกลับเป็นเสียงที่แสดงให้เห็นถึงความสอดคล้องและยอมรับ โครงการเท่านั้น วัฒนธรรมการทำงานของระบบราชการยังวนเวียนอยู่กับระบบอำนาจนิยมที่มักกำหนดจากเบื้องบนสู่เบื้องล่าง โดยอ้างอิงถึงความรู้ความสามารถ และประสิทธิภาพในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่เหนือกว่า ในอนาคตคาดว่า อาจจะมีการโอนถ่ายอำนาจการดูแลลุ่มน้ำปากพนังให้กับท้องถิ่น หากเกิดเช่นนั้นขึ้นจริงก็เป็นเพียงการรับมอบหมายอำนาจภายใต้การจัดการทรัพยากรน้ำที่หน่วยงานรัฐได้วางแผนเอาไว้ ซึ่งครอบคลุมพื้นที่ขนาดใหญ่เหนือประสบการณ์ภูมิความรู้ที่คนท้องถิ่นสะสมมาในท้องถิ่นของตน แนวโน้มของการจัดการจึงต้องอยู่ภายใต้ของนักเทคนิควิทยาการที่มีความรู้ความชำนาญเฉพาะด้านที่สามารถคำนวณปริมาณของน้ำได้เท่านั้น โครงการพัฒนาขนาดใหญ่จึงมุ่งแปรเปลี่ยนธรรมชาติเพื่อตอบสนองการผลิตเท่านั้น โดยไร้ซึ่งรากฐานวิถีชีวิตวัฒนธรรมของท้องถิ่นที่อาศัยพึ่งพิงความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ

ด้วยเหตุนี้แนวทางการพัฒนาที่ให้ท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วม และการพัฒนาทรัพยากรอย่างยั่งยืน จึงควรเกิดขึ้นบนฐานของการศึกษาวิจัยและการเรียนรู้จากภูมิความรู้ในท้องถิ่น กระจายอำนาจการจัดการทรัพยากรเปิดโอกาสให้ประชาชนและชุมชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการวางแผน

กำหนดโครงการ การก่อสร้าง การจัดการ และการดูแลรักษาแหล่งน้ำด้วยตนเอง เช่น การจัดการแหล่งน้ำขนาดเล็ก หรือการสร้างเครือข่ายแหล่งน้ำขนาดเล็ก เป็นต้น

ประการที่สอง การให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ที่พึงพิงระหว่างท้องถิ่นกับสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ ที่ผ่านมาหน่วยงานรัฐมักไม่ได้มองหรือเห็นความสำคัญต่อประเด็นดังกล่าว บนพื้นฐานมุมมองที่แตกต่างกัน อย่างเช่น ในกรณีของน้ำ ท้องถิ่นมองน้ำเสมือนเป็นพื้นที่สาธารณะที่สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ ทั้งในแง่ของการประกอบอาชีพ การพึ่งพาอาศัยในการผลิต หรือเป็นแหล่งอาหาร เป็นต้น แต่รัฐกลับไม่ได้มองเห็นถึงการพึ่งพาอาศัยกัน ในประเด็นดังกล่าว รัฐกลับมองน้ำในฐานะที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติ ที่ควรนำทรัพยากรน้ำเหล่านั้นมาใช้ให้เกิดประโยชน์อย่างสูงสุด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การทำให้ทรัพยากรน้ำสามารถตอบสนองต่อการผลิตได้ เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับทรัพยากรให้เกิดประโยชน์สูงสุด

ด้วยเหตุนี้เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้การพัฒนาของหน่วยงานรัฐมักตัดขาดมิติในความสัมพันธ์ระหว่างท้องถิ่นกับสิ่งแวดล้อม ทำให้กระบวนการพัฒนาไม่สอดคล้องกับความ เป็นอยู่ของท้องถิ่น การดำรงอยู่ของท้องถิ่น ไม่ใช่เป็นการอยู่เพื่อทำการผลิตตอบสนองต่อการพาณิชย์เท่านั้น ธรรมชาติแวดล้อมยังเป็นแหล่งพักพิงให้กับท้องถิ่น ในยามขาดเหลือจากการผลิตปรับเปลี่ยนฤดูกาลให้สภาพแวดล้อมท้องถิ่นมีความอุดมสมบูรณ์ และท้องถิ่นมีกระบวนการสร้างภูมิความรู้ปรับตัวสอดคล้องกับธรรมชาติที่เปลี่ยนแปลงก่อเกิดเป็นรากฐานภูมิความรู้ที่มีต่อท้องถิ่นของตนเอง

ประการสุดท้าย การสร้างทางเลือกทางการผลิตให้กับชาวบ้าน ในอดีตที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบัน การผลิตทางด้านเกษตรกรรมเป็นรากฐานที่สำคัญของเศรษฐกิจสังคมไทย แม้จะดูไม่หวือหวาเหมือนกับการเจริญเติบโตทางด้านอุตสาหกรรมและการท่องเที่ยว แต่การผลิตด้านเกษตรกรรมเป็นแหล่งรองรับแรงงานจำนวนมาก และเป็นแหล่งพักผ่อนของแรงงานในเมืองยามต้องประสบกับภาวะวิกฤตทางด้านเศรษฐกิจและอพยพกลับคืนสู่ท้องถิ่น

ภาวะตกต่ำทางเศรษฐกิจในท้องถิ่นนำมาสู่การอพยพย้ายถิ่น เช่น การหนีไปหาสวนหรือการอพยพเข้ามาเมือง เป็นต้น ในท้องถิ่นเองก็พยายามปรับแนวทางการผลิตของตนเองตามความรู้ความสามารถเท่าที่มี บางส่วนของท้องถิ่นจึงมีการแปรเปลี่ยนจากการทำนาไปทำไร่สวนผสมเพื่อเป็นทางเลือกให้กับตนเอง เมื่อต้องอยู่ในสภาวะที่ราคาข้าวตกต่ำ ในระดับหนึ่งท้องถิ่นมีความสามารถที่ปรับเปลี่ยนการผลิตของตัวเอง บนพื้นฐานของสภาพแวดล้อมที่ดำรงอยู่ จึงควรสร้างทางเลือกในด้านการตลาดให้กับท้องถิ่น เพื่อให้ท้องถิ่นมีทางเลือกในการผลิตมากขึ้น มากกว่าการสร้างหรือกำหนดวิธีการผลิตให้กับท้องถิ่น เพราะผู้คนในท้องถิ่นรู้ดีว่าบนพื้นฐานของท้องถิ่นที่มีสามารถปรับเปลี่ยนไปสู่อะไรได้บ้าง ทรัพยากรในท้องถิ่นเหมาะสมกับการผลิตอะไร

แต่การพัฒนาของหน่วยงานรัฐกลับพยายามแบ่งแยกการผลิตของท้องถิ่นให้ชัดเจน ดังเช่น การแบ่งพื้นที่โซนน้ำจืดและโซนน้ำเค็มออกจากกัน โดยผ่านการจัดระบบน้ำเสียใหม่ ภายใต้การดำเนินการดังกล่าว กลับเป็นการสร้างข้อจำกัดทางเลือกให้กับท้องถิ่นในการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตของตน ดังที่ปรากฏในสถานการณ์ปัจจุบัน ในสภาวะการเลี้ยงกุ้งที่ราคาตกต่ำ แต่ต้นทุนการผลิตสูงสำหรับชาวบ้านหลายคนตระหนักดีว่าการเลี้ยงกุ้งไม่ใช่อาชีพที่ยั่งยืน เพียงแต่ไม่รู้ว่าจะจบของการเลี้ยงกุ้งอยู่ ณ ช่วงเวลาใด แต่แนวการพัฒนาของหน่วยรัฐกลับไม่ได้ตระหนักถึงความไม่ยั่งยืนดังกล่าว กลับพยายามแนวเขตกันระหว่างโซนน้ำจืดและน้ำเค็มให้ชัดเจนตายตัว แบ่งแยกระหว่างน้ำจืดกับน้ำเค็มออกจากกันในการจัดระบบน้ำ เพื่อแบ่งแยกการผลิตที่แตกต่างกัน กระบวนการดังกล่าวกลับทำให้ท้องถิ่นต้องเผชิญแต่ทางเลือกที่จำกัดมากขึ้น

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยในเรื่องนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อศึกษาถึงวิถีชีวิตและการบริหารจัดการทรัพยากรของชุมชนของเกษตรกรบ้านทุ่งทะเลทราย ซึ่งได้ดำเนินการวิจัยตามขั้นตอน ดังนี้

1. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรในการวิจัยในครั้งนี้ ได้แก่

1.1 ตัวแทนเกษตรกร

บ้านทุ่งทะเลทราย หมู่ที่ 1 และหมู่ที่ 10 ตำบลสร้อยทอง อำเภอตากลี จังหวัดนครสวรรค์ มีจำนวนประชากร 276 ครัวเรือน คำนวณหาจำนวนตัวอย่างโดยใช้สูตร Yamane (Yamane 1973 : 1088 อ้างใน จินดา ขลิบทอง 2544:20)

$$n = \frac{N}{1 + Ne^2}$$

n = ขนาดของกลุ่มตัวอย่าง

N = ขนาดของประชากร

e = ความคลาดเคลื่อนที่ยอมให้เกิดขึ้น

ในการวิจัยครั้งนี้ให้มีความคลาดเคลื่อน 5% จะได้ขนาดกลุ่มตัวอย่าง ดังนี้

$$\begin{aligned} \text{ขนาดของกลุ่มตัวอย่าง} &= \frac{276}{1 + 276(0.05)^2} \\ &= 163 \end{aligned}$$

จากกลุ่มประชากรที่ใช้ในการวิจัยมีทั้งสิ้น 276 คริวเรือน ประกอบด้วย หมู่ที่ 1 จำนวน 144 คริวเรือน และหมู่ที่ 10 จำนวน 132 คริวเรือน แต่ละหมู่บ้านมีจำนวนไม่เท่ากัน โดยจะต้องสุ่มตัวอย่างให้ได้จำนวน 163 คริวเรือน ผู้วิจัยจึงได้ใช้วิธีการทอนสัดส่วนขนาดของกลุ่มประชากรแล้วจึงจะทำการสุ่มกลุ่มตัวอย่าง โดยใช้วิธีการสุ่มแบบง่าย (Simple Random Sampling) ทำให้ได้จำนวนตัวอย่างในแต่ละหมู่บ้าน (ดังแสดงในตารางที่ 3.1)

ตารางที่ 3.1 กลุ่มตัวอย่างของตัวแทนเกษตรกรบ้านทุ่งทะเลทรายที่ใช้ในการศึกษาวิถีชีวิตกับการบริหารจัดการทรัพยากรของชุมชน

หมู่ที่	จำนวนประชากรทั้งหมด	
	(ครัวเรือน)	จำนวนตัวอย่าง (ครัวเรือน)
หมู่ที่ 1	144	85
หมู่ที่ 10	132	78
รวม	276	163

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

การวิจัยในเรื่องนี้ ผู้วิจัยได้ใช้เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล คือ

2.1 แบบสัมภาษณ์ ได้สร้างจากแนวคิด ทฤษฎี สัมพันธ์กับกรอบแนวคิด มีทั้งคำถามปลายปิดและคำถามปลายเปิด แบ่งแบบสัมภาษณ์ออกเป็น 5 ตอน คือ

ตอนที่ 1 ข้อมูลพื้นฐานของเกษตรกรผู้ให้สัมภาษณ์ ประกอบด้วยข้อมูลส่วนบุคคล ข้อมูลทางเศรษฐกิจ

ตอนที่ 2 ข้อมูลเกี่ยวกับพฤติกรรมของเกษตรกรผู้ให้สัมภาษณ์ ประกอบด้วย พฤติกรรมในการดำเนินชีวิตประจำวัน และการทำการเกษตร

ตอนที่ 3 ข้อมูลเกี่ยวกับความเข้าใจของเกษตรกรผู้ให้สัมภาษณ์ในเรื่องวิถีชีวิตกับการบริหารจัดการทรัพยากรของชุมชน

ตอนที่ 4 ข้อมูลเกี่ยวกับทัศนคติของเกษตรกรผู้ให้สัมภาษณ์ต่อการบริหารจัดการดิน น้ำ และการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีทางการเกษตร

ตอนที่ 5 ปัญหาและข้อเสนอแนะของเกษตรกรผู้ให้สัมภาษณ์ต่อการบริหารจัดการ ทรัพยากรของชุมชน

2.2 การสนทนากลุ่ม (Focus Group) เป็นการจัดเวทีเสวนาผู้นำชุมชน เพื่อศึกษา พฤติกรรมของคนในชุมชนต่อการบริหารจัดการทรัพยากรของชุมชน โดยมีประเด็นการสนทนา ได้แก่

2.2.1 สภาพที่ตั้งชุมชน สภาพพื้นที่ทำการเกษตร และสภาพแวดล้อมทางกายภาพ

2.2.2 ความเป็นอยู่ของประชากรในชุมชน สภาพแวดล้อมทางสังคม

2.2.3 กิจกรรมต่าง ๆ และการปฏิสัมพันธ์ของคนในชุมชน

2.2.4 ตัวชี้วัดที่แสดงให้เห็นถึงปัญหาเรื่องภาระหนี้สินของเกษตรกรในชุมชน

2.2.5 ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับปัญหาต่าง ๆ ในชุมชน แนวทางแก้ไขปัญหาร่วมกัน

2.3 แบบบันทึกการสังเกต พุดคุย โดยมีประเด็นการสังเกต พุดคุย ได้แก่

2.3.1 พฤติกรรมในการดำเนินชีวิตประจำวันและการทำการเกษตร

2.3.2 ทักษะและวิธีการเก็บหอมของคนที่ในชุมชน

2.3.3 ภาระหนี้สินและแนวทางการแก้ไขปัญหา

3. การทดสอบแบบสัมภาษณ์

3.1 การหาความตรงของเนื้อหา (Content Validity) แบบสัมภาษณ์ที่สร้างจากกรอบ แนวคิด (Conceptual Framework) ในการวิจัยได้นำมาให้คณะอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์เป็นผู้ ตรวจสอบความตรงของเนื้อหา ก่อนที่จะนำไปทดสอบความถูกต้องกับเกษตรกร โดยเนื้อหาใน แบบสัมภาษณ์ส่วนหนึ่งนำมาจากข้อมูลประเด็นการสนทนากลุ่ม

3.2 การหาความเชื่อมั่น (Reliability) ได้นำแบบสัมภาษณ์ที่ได้ตรวจสอบความตรงของ เนื้อหาแล้วไปทำการสัมภาษณ์เกษตรกร การตรวจความเชื่อถือได้ของแบบสัมภาษณ์ใช้วิธีการวัดซ้ำ (retest method) คือวิธีการนำแบบสัมภาษณ์ไปทดสอบกับกลุ่มตัวอย่างจำนวน 20 ราย แล้วเว้นช่วง ระยะไปประมาณ 1 เดือน จึงนำแบบสัมภาษณ์แบบเดียวกันไปทดสอบอีกครั้งกับกลุ่มตัวอย่างเดิม จากการทดสอบซ้ำจะทำให้ได้คะแนน 2 ชุด ทั้ง 4 ขั้นตอน คะแนน 2 ชุดนี้นำมาหาความสัมพันธ์ ในที่นี้สถิติที่ใช้คือ Pearson's correlation coefficient ได้ค่าสัมประสิทธิ์ความสัมพันธ์เท่ากับ 95, 94,96 และ 93 ตามลำดับ

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูลจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ ได้แก่

4.1 ข้อมูลทุติยภูมิ เกี่ยวกับสภาพทั่วไปของชุมชน และข้อมูลทั่วไปของเกษตรกรบ้านทุ่งทะเลทราย โดยเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับหมู่บ้าน และข้อมูลลูกหนี้เงินกู้ และข้อมูลลูกค้าเงินฝากของ ธ.ก.ส.สาขาตาคี

4.2 ข้อมูลปฐมภูมิ จากเกษตรกรเป้าหมาย โดยมีวิธีเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

4.2.1 ประเด็นการพูดคุย สัมภาษณ์ และการบันทึก เพื่อศึกษาพฤติกรรมและเรื่องราวต่าง ๆ เกี่ยวกับชุมชนและประชากรที่ใช้วิจัย

4.2.2 การจัดทำเวทีสัมมนาผู้นำชุมชน ประกอบด้วย ผู้ใหญ่บ้าน หัวหน้ากลุ่มลูกค้า ธ.ก.ส. และผู้ทรงคุณวุฒิในหมู่บ้าน จำนวน 1 ครั้ง ผู้เข้าร่วม 24 คน เพื่อศึกษาความคิดเห็นและความต้องการของคนในชุมชนต่อวิถีชีวิตและการบริหารจัดการทรัพยากรของชุมชน

4.2.3 การเก็บรวบรวมข้อมูลจากแบบสัมภาษณ์ เกี่ยวกับสภาพทางสังคม เศรษฐกิจ พฤติกรรม ความเข้าใจ และทัศนคติของเกษตรกรในการดำเนินชีวิตประจำวันและการประกอบอาชีพทางการเกษตรและข้อมูลจากการสนทนากลุ่ม

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

เมื่อดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลเสร็จแล้ว ได้ทำการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลและกลุ่มตัวอย่างทั้งหมดแล้ว นำข้อมูลมาทำการบันทึกลงรหัสข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลด้วยคอมพิวเตอร์ โดยใช้โปรแกรมสำเร็จรูป และทำการวิเคราะห์ข้อมูลทางสถิติ โดยใช้ค่าสถิติ ดังนี้

5.1 อธิบายลักษณะข้อมูลโดยการแจกแจงความถี่ (Frequency) ค่าร้อยละ (Percentage) ค่าเฉลี่ย (Mean) ค่าต่ำสุด (Minimum) ค่าสูงสุด (Maximum)

5.2 ข้อมูลเชิงคุณภาพ ใช้การพรรณนาเชิงวิเคราะห์

บทที่ 4

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

ในบทนี้ เป็นการนำเสนอผลการวิจัย โดยการวิเคราะห์ข้อมูล และอภิปรายผลเรียงลำดับเรื่องดังต่อไปนี้

1. สภาพพื้นฐานทางเศรษฐกิจและสังคมบางประการของเกษตรกร
2. วิถีชีวิตในการดำเนินชีวิตประจำวันและการประกอบอาชีพการเกษตรของเกษตรกร
3. ทักษะของเกษตรกรต่อการบริหารจัดการทรัพยากรของชุมชน
4. ปัญหาของเกษตรกรในการบริหารจัดการทรัพยากรของชุมชน

ตอนที่ 1 สภาพพื้นฐานทางเศรษฐกิจและสังคมบางประการของเกษตรกร

1.1 สถานภาพส่วนบุคคลของเกษตรกร

จากการศึกษาพบว่า ตัวแทนเกษตรกรบ้านทุ่งทะเลทราย เป็นเพศชาย ร้อยละ 54.6 ตัวแทนเกษตรกรส่วนใหญ่อายุอยู่ในช่วงระหว่าง 41-50 ปี โดยมีอายุเฉลี่ย 49.2 ปี ส่วนใหญ่เรียนจบชั้นประถมศึกษาตอนต้น และยังมีผู้ที่ไม่ได้รับการศึกษา ร้อยละ 1.8

จำนวนสมาชิกในครัวเรือนอยู่ในช่วงระหว่าง 3-5 คน หรือเฉลี่ยครัวเรือนละ 4.4 คน มีแรงงานช่วยในการทำการเกษตรเฉลี่ย 2.4 คนต่อครัวเรือน และมีสมาชิกในครัวเรือนที่อยู่ระหว่างศึกษาเฉลี่ย 1.1 คน โดยสมาชิกในครัวเรือนที่อยู่ระหว่างการศึกษาลูกส่วนใหญ่กำลังเรียนในระดับประถมศึกษา และมัธยมศึกษาตอนต้น

1.2. สภาพทางเศรษฐกิจของตัวแทนเกษตรกรเกษตรกร

1.2.1 การถือครองที่ดินและการทำการเกษตร

จากการศึกษาพบว่าเกษตรกรส่วนใหญ่ไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง คิดเป็นร้อยละ 54.6 โดยเฉลี่ยเกษตรกรบ้านทุ่งทะเลทรายมีที่ดินเป็นของตนเองหรือของคู่สมรสหรือของบุคคลในครัวเรือนเฉลี่ยครัวเรือนละ 11.5 ไร่ โดยที่ดินทำกินส่วนใหญ่เป็นที่เช่า ซึ่งเกษตรกรบ้านทุ่งทะเลทรายมีการเช่าที่ดินทำกินอยู่ในช่วงระหว่าง 30-50 ไร่ หรือเฉลี่ยครัวเรือนละ 53.3 ไร่ เจ้าของที่ดินให้เช่าส่วนใหญ่อยู่ในอำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี และในอำเภอตาคลี จังหวัดนครสวรรค์

เนื่องจากสภาพพื้นที่ตั้งของบ้านทุ่งทะเลทรายอยู่ในเขตที่ดินจัดรูป จึงมีระบบชลประทานที่สมบูรณ์ เพราะได้รับน้ำจากคลองชลประทานอนุศาสนนันท์ ที่รับน้ำจากแม่น้ำเจ้าพระยา บริเวณจังหวัดชัยนาท และมีคลองซอยผ่านพื้นที่ทำการเกษตร ทำให้พื้นที่ทำการเกษตรทั้งหมดมีน้ำจากคลองชลประทานใช้ตลอดทั้งปี จึงทำให้เกษตรกรบ้านทุ่งทะเลทรายสามารถทำการเกษตรได้ตลอดทั้งปี ซึ่งพื้นที่การเกษตรของบ้านทุ่งทะเลทรายทั้งหมดเป็นนาข้าว ดังนั้นจึงทำให้มีการทำนาข้าวตลอดทั้งปีจนไม่สามารถแยกได้ว่าเป็นนาปีหรือนาปรัง จากข้อมูลพบว่ามีการทำนาข้าวเฉลี่ยครัวเรือนละ 64.7 ไร่ต่อการผลิต 1 ครั้ง

ภาพที่ 4.1 คลองชลประทานอนุศาสนนันท์

จากข้อมูลที่สำรวจพบว่าเกษตรกรบ้านทุ่งทะเลทรายส่วนใหญ่มีรายได้จากการทำนาข้าวเป็นรายได้หลัก และส่วนใหญ่ไม่มีอาชีพอื่นเสริมเพื่อสร้างรายได้ให้กับครอบครัว รายได้จากการทำนาข้าวที่ยังไม่หักค่าใช้จ่ายเฉลี่ยครัวเรือนละ 505,098.1 บาทต่อปี

แหล่งเงินทุนส่วนใหญ่ ได้แก่ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) ร้อยละ 98.8 รองลงมาได้แก่ พ่อค้าขายสินค้าเป็นเงินเชื่อ ร้อยละ 51.5 สินค้าที่เกษตรกรซื้อเป็นเงินเชื่อส่วนใหญ่จะเป็นประเภทปุ๋ยเคมีและสารเคมีทางการเกษตร สาเหตุที่มีการใช้เงินทุนจากพ่อค้าขายสินค้าเป็นเงินเชื่อเป็นแหล่งเงินทุนรองลงมาเพราะเกษตรกรส่วนใหญ่มีการทำนาข้าวในปริมาณมากทำให้แหล่งเงินทุนจาก ธ.ก.ส. ไม่เพียงพอ จึงจำเป็นต้องซื้อปุ๋ยเคมีและสารเคมีทางการ

เกษตรกรจากพ่อค้าเงินเชื่อเพราะสามารถเข้าถึงแหล่งเงินทุนได้ง่ายและจะจ่ายคืนเมื่อได้เก็บเกี่ยวผลผลิต ส่วนแหล่งเงินทุนจากนายทุนเงินกู้และธนาคารพาณิชย์มีการใช้น้อยเพราะส่วนใหญ่ไม่มีที่ดินเป็นของตนเองจึงไม่มีหลักประกันเงินกู้

ในเรื่องการเก็บออมพบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่ไม่มีการเก็บออม โดย ร้อยละ 39.9 ไม่มีการเก็บออมเลย ส่วนที่มีการเก็บออมส่วนใหญ่จะเป็นการเก็บออมแบบบังคับกับกลุ่มออมทรัพย์ในชุมชนเพราะถ้าเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้านจะต้องออมเงินในลักษณะการถือหุ้นเป็นประจำทุกปี แหล่งเงินออมที่พอมอบ้างได้แก่ ธ.ก.ส. เพราะในการกู้เงินจะถูกชักชวนให้ฝากเงิน แต่ก็มักจะถอนเงินฝากออกไปใช้เป็นส่วนใหญ่

1.2.2 รายจ่ายในครัวเรือนของเกษตรกร

ค่าใช้จ่ายในครัวเรือนของเกษตรกรบ้านทุ่งทะเลทรายส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องเกี่ยวกับค่าอาหารที่ใช้เลี้ยงบุคคลในครัวเรือนเฉลี่ยครัวเรือนละ 37,251.5 บาทต่อปี ค่าอาหารที่เกษตรกรใช้จ่ายได้แก่ ค่าข้าวสารและเครื่องบริโภคต่าง ๆ โดยพบว่าเกษตรกรร้อยละ 92.6 ซื้อข้าวสารบริโภค ถึงแม้จะทำนาข้าวแต่ก็ไม่ได้บริโภคข้าวของตนเอง และเกษตรกรร้อยละ 76.7 ไม่ได้ปลูกพืชผักสวนครัวไว้บริโภคในครัวเรือน

ค่าใช้จ่ายในครัวเรือนเกี่ยวกับเครื่องใช้ในครัวเรือนสำหรับใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น สบู่ ยาสีฟัน ผงซักฟอก น้ำยาซักล้างต่าง ๆ เป็นต้น เฉลี่ยมีค่าใช้จ่ายครัวเรือนละ 10,568.1 บาทต่อปี จากข้อมูลพบว่าเกษตรกร ร้อยละ 77.9 ไม่มีการทำเครื่องใช้ในครัวเรือนไว้ใช้เอง ถึงแม้ของใช้บางอย่างสามารถทำใช้เองได้เพราะมีวัสดุดิบในท้องถิ่นที่สามารถหาได้ง่ายแต่เกษตรกรก็เลือกใช้วิธีการซื้อใช้ เพราะหาซื้อได้ง่าย

ค่าใช้จ่ายในครัวเรือนอีกอย่างหนึ่งที่พบว่าเกษตรกรส่วนใหญ่มีค่าใช้จ่ายประเภทนี้สูง ได้แก่ ค่าน้ำมันเชื้อเพลิงและพาหนะเดินทาง โดยเฉลี่ยมีค่าใช้จ่ายครัวเรือนละ 12,249.6 บาทต่อปี สาเหตุที่มีค่าใช้จ่ายประเภทนี้สูงเพราะเกษตรกรส่วนใหญ่ใช้รถจักรยานยนต์เป็นพาหนะเดินทางใช้ในชีวิตประจำวันตั้งแต่การเดินทางไปดูแลกิจการนาข้าวของตนเองและการติดต่อเรื่องส่วนตัวต่าง ๆ ทำให้บางครัวเรือนมีรถจักรยานยนต์มากกว่า 1 คัน

ภาพที่ 4.2 รถจักรยานยนต์เป็นพาหนะที่ใช้ในชีวิตประจำวัน

ค่าใช้จ่ายในครัวเรือนอีกชนิดหนึ่งที่ทำให้เกษตรกรมีค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้น ได้แก่ ค่าโทรศัพท์ โดยส่วนใหญ่มีค่าใช้จ่ายในช่วง 3,000 – 5,000 บาท ต่อปี จากการสัมภาษณ์ตัวแทนเกษตรกร 163 ราย พบว่ามีเกษตรกรเพียง 3 ราย เท่านั้นที่ในครัวเรือนไม่มีโทรศัพท์มือถือใช้

ค่าใช้จ่ายในครัวเรือนประเภทอื่น ๆ เช่น ค่าไฟฟ้า ค่าเครื่องนุ่งห่ม ค่ารักษาพยาบาล โดยส่วนใหญ่แล้ว ไม่อยู่ในเกณฑ์ที่สูง และค่าใช้จ่ายประเภทของมีนเมา อบายมุข และของฟุ่มเฟือยต่าง ๆ อยู่ในเกณฑ์ปกติไม่สูงเกินไป โดยเห็นจากสภาพชุมชนที่มีความสงบเรียบร้อย

ค่าใช้จ่ายในครัวเรือนประเภทงานบุญประเพณีต่าง ๆ ส่วนใหญ่มีไม่มากนัก เนื่องจากชุมชนไม่มีงานประเพณีประจำท้องถิ่น จะมีเฉพาะงานประเพณีตามสากลทั่ว ๆ ไป เช่น งานวันเข้าพรรษา งานสงกรานต์ เป็นต้น

1.2.3 รายจ่ายในการทำการเกษตรของเกษตรกร

เนื่องจากสภาพพื้นที่การเกษตรของบ้านทุ่งทะเลทรายเป็นนาข้าวทั้งหมด ดังนั้นรายจ่ายในการเกษตรของเกษตรกรจึงเป็นรายจ่ายที่เกิดจากการทำนาข้าว จากข้อมูลที่รวบรวมพบว่า รายจ่ายในการผลิตข้าวต่อการผลิต 1 ครั้ง มีค่าใช้จ่ายที่ทำให้เกิดต้นทุนการผลิตสูง ได้แก่

ค่าน้ำมันเชื้อเพลิง ในการทำนาข้าวเกษตรกรทุกรายใช้เครื่องจักรกลช่วย ในการทำการเกษตร ตั้งแต่ไถเตรียมดิน สูบน้ำเข้านา ฉีดพ่นสารเคมี เก็บเกี่ยว และขนส่งผลผลิต ถ้าราคาน้ำมันเชื้อเพลิงปรับราคาสูงขึ้นก็จะมีผลกระทบต่อต้นทุนการผลิตของเกษตรกรด้วย

ค่าเมล็ดพันธุ์ข้าว ในการเพาะปลูกข้าวแต่ละครั้งเกษตรกรส่วนใหญ่จะใช้ วิธีซื้อเมล็ดพันธุ์ข้าวมาหว่านแทนการเก็บเมล็ดพันธุ์ไว้ขยายต่อเองทุกครั้ง โดยมีสาเหตุจากการทำ นาข้าวตลอดทั้งปีและการเก็บเกี่ยวใช้รถเกี่ยวขนาด จึงไม่สะดวกต่อการทำเมล็ดพันธุ์ไว้ปลูกเอง ถึงแม้การซื้อเมล็ดพันธุ์ข้าวมาเพาะปลูกจะให้ผลผลิตที่ดีและต้านทานต่อ โรคและแมลงแต่ก็เป็นการ เพิ่มต้นทุนที่สูงเพราะพันธุ์ข้าวที่ซื้อจะมีราคาสูง

ค่าปุ๋ยและสารเคมีทางการเกษตร พบว่าเกษตรกรมีค่าใช้จ่ายประเภทนี้ เฉลี่ยต่อไร่สูงมาก เนื่องจากเกษตรกร ร้อยละ 81 ใช้ปุ๋ยเคมีเพียงอย่างเดียว และไม่มีรายใดเลยที่ทำ ปุ๋ยอินทรีย์/ชีวภาพใช้เอง ด้วยสาเหตุที่เกษตรกรมีการทำนาข้าวตลอดทั้งปีทำให้ไม่มีการพักดินและ บำรุงดิน ทำให้ดินขาดความอุดมสมบูรณ์ ปัญหาโรคและแมลงในนาข้าวมีมาก ดังนั้นเกษตรกรจึง ใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีทางการเกษตร เพื่อให้ได้ผลผลิตเพิ่มขึ้นและป้องกันกำจัด โรคพืชและแมลง ทำให้ค่าใช้จ่ายประเภทนี้สูงขึ้น และเกษตรกรยังนิยมใช้ปุ๋ยยูเรีย (46-0-0) เร่งการเจริญเติบโตของ ต้นข้าว แต่เกษตรกรส่วนใหญ่ใช้ปุ๋ยยูเรียไม่ถูกวิธีจึงทำให้เกิดปัญหาโรคและแมลงมากขึ้นจึงทำให้ มีการใช้สารเคมีทางการเกษตรที่มีฤทธิ์แรง ๆ และราคาสูงมากขึ้น

ค่าเช่าที่ดิน เกษตรกรบ้านทุ่งทะเลทรายส่วนใหญ่ต้องเช่าที่ดินทำกิน เนื่องจากส่วนใหญ่ไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง และส่วนใหญ่จะจ่ายค่าเช่าที่ดินในรูปของ ข้าวเปลือกในอัตรา 15 ถึงต่อไร่ต่อการผลิต 1 ครั้ง จากการที่เกษตรกรต้องเช่าที่ดินทำกินทำให้ต้อง มีค่าใช้จ่ายในส่วนของค่าเช่าที่ดินเป็นค่าใช้จ่ายคงที่ เพราะถึงแม้ผลผลิตเสียหายเกษตรกรก็ต้องจ่าย ค่าเช่าที่ดิน และการเช่าที่ดินยังเป็นสาเหตุของปัญหาการบริหารจัดการผลิตของเกษตรกร กล่าวคือ เกษตรกรไม่สามารถวางแผนในการทำนาข้าวเพื่อลดความเสี่ยงต่อการประสบภัยธรรมชาติหรือ หยุดพักการปลูกเพื่อพักดินได้เพราะเกรงว่าเจ้าของที่ดินจะนำที่ดินไปให้ผู้อื่นเช่าและตนเองจะไม่มี ที่ดินทำกิน

ตอนที่ 2 วิถีชีวิตในการดำเนินชีวิตประจำวันและการประกอบอาชีพการเกษตรของ เกษตรกร

จากข้อมูลที่ได้จากการศึกษาในงานวิจัยเรื่องนี้พบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่มีความขยันใน การทำการเกษตร ชีวิตประจำวันส่วนใหญ่อยู่กับการดูแลพื้นที่นาของตนเอง เพราะมีพื้นที่การผลิต

มากและทำนาข้าวตลอดทั้งปี จึงทำให้ส่วนใหญ่ไม่ให้ความสำคัญกับการทำกิจกรรมเพื่อส่วนรวม โดยเห็นจากการที่ชุมชนบ้านทุ่งทะเลทรายมีกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ เกิดขึ้นน้อย หรือมีกิจกรรมแต่ไม่ต่อเนื่อง จึงทำให้ไม่เกิดการทำกิจกรรมเพื่อพึ่งพาตนเอง

เกษตรกรบ้านทุ่งทะเลทรายส่วนใหญ่ไม่ใช่คนพุ่มเฟือยหรือลุ่มหลงในอบายมุข จะเห็นได้จากในชุมชนมีความเป็นอยู่อย่างสงบ แต่เนื่องจากการส่วนใหญ่ทำการผลิตในปริมาณที่มาก ทำให้ไม่ให้ความสำคัญกับกิจกรรมการลดรายจ่ายในครัวเรือน ดูได้จากกรณีที่เกษตรกรส่วนใหญ่ไม่ให้ความสำคัญกับการทำบัญชีครัวเรือน โดยให้เหตุผลว่ารายจ่ายส่วนใหญ่มีความจำเป็นที่จะต้องจ่ายอยู่แล้ว ดังนั้นส่วนใหญ่จึงมองเพียงด้านเดียวคือการสร้างรายได้ โดยไม่คำนึงถึงการลดต้นทุนหรือการลดรายจ่ายในครัวเรือน แม้บางอย่างเกษตรกรสามารถที่จะทำเพื่อลดรายจ่ายในครัวเรือนได้แต่ส่วนใหญ่ก็จะละเลย เช่น การปลูกพืชผักสวนครัวไว้บริโภคในครัวเรือน ซึ่งส่วนใหญ่ไม่มีการปลูกพืชผักสวนครัวถึงแม้จะมีพื้นที่ปลูกและมีน้ำที่อุดมสมบูรณ์ โดยเกษตรกรให้เหตุผลว่าไม่มีเวลาที่จะมาดูแลแปลงพืชผักสวนครัว และปัจจุบันสามารถหาซื้อได้ง่ายเพราะทุกวันจะมีพ่อค้าแม่ค้า นำพืชผักต่าง ๆ เนื้อสัตว์ และวัตถุดิบสำหรับปรุงอาหารประเภทต่าง ๆ มาขายถึงบ้านและยังมีพ่อค้ามาจัดตลาดนัดขายสินค้าในชุมชนเป็นประจำ ทำให้สะดวกต่อการบริโภค จะเห็นได้ว่าส่วนใหญ่จะซื้อวัตถุดิบสำหรับทำเป็นอาหารทั้งหมดแล้วนำมาปรุงเป็นอาหารเองสำหรับบริโภคในครัวเรือน

ภาพที่ 4.3 แม่ค้า นำพืชผักต่าง ๆ มาขายถึงบ้าน

นอกจากการไม่ให้ความสำคัญกับการปลูกพืชผักสวนครัวเพื่อลดรายจ่ายในครัวเรือนแล้ว เกษตรกรส่วนใหญ่ยังดำเนินชีวิตประจำวันในลักษณะที่ต้องพึ่งพาปัจจัยภายนอก ถึงแม้บางอย่างชุมชนสามารถที่จะร่วมกันบริหารจัดการเพื่อลดรายจ่ายในครัวเรือนได้แต่ก็ไม่ให้ความสำคัญ เช่น การจัดการเรื่องข้าวเปลือก เกษตรกรส่วนใหญ่ขายข้าวเปลือกของตนเองทั้งหมดแล้วซื้อข้าวสารบริโภค ซึ่งพฤติกรรมประเภทนี้เกิดจากการไม่มีโรงสีข้าวในชุมชน ชนิดข้าวที่ปลูกไม่ตรงกับกรบริโภคของคนในชุมชน และพฤติกรรมการเก็บเกี่ยวผลผลิต เนื่องจากปัจจุบันเกษตรกรเก็บเกี่ยวผลผลิตโดยใช้รถเกี่ยวขนาด ดังนั้นเมื่อเก็บเกี่ยวผลผลิตแล้วจะขายทันทีโดยไม่มี การตากแดดเพื่อลดความชื้นของข้าวเปลือก จากเหตุผลเหล่านี้เกษตรกรจึงไม่นิยมที่จะเก็บข้าวเปลือกไว้บริโภค

การบริโภคเครื่องอุปโภคในครัวเรือนส่วนใหญ่จะใช้วิธีการซื้อและส่วนใหญ่จะเลือกซื้อเฉพาะสินค้าที่จำเป็นต่อการใช้ชีวิตประจำวันและราคาไม่แพง สื่อโฆษณาทางวิทยุหรือโทรทัศน์มีผลน้อยต่อการเลือกซื้อสินค้า เครื่องอุปโภคบางอย่างที่เกษตรกรสามารถทำใช้เองได้โดยใช้วัตถุดิบที่หาง่ายในท้องถิ่น แต่ส่วนใหญ่ก็จะไม่ทำใช้เองเพราะเห็นว่าหาซื้อง่ายและสะดวก

การประกอบอาชีพทางการเกษตร เกษตรกรส่วนใหญ่ปลูกข้าวเป็นอาชีพหลักและไม่มีอาชีพอื่นเสริม ทำให้รายได้ส่วนใหญ่มาจากการทำนาข้าว สาเหตุที่ไม่มีอาชีพอื่นเสริมเนื่องจากพื้นที่การเกษตรได้น้ำจากคลองชลประทานสามารถทำนาข้าวได้ตลอดทั้งปี เมื่อเก็บเกี่ยวผลผลิตแล้วเกษตรกรจะใช้วิธีการจัดการต่อซังข้าวโดยการเผาไฟทิ้งเพื่อให้ง่ายต่อการไถเตรียมดินและดำเนินการเพาะปลูกทันที จากสาเหตุดังกล่าวจึงทำให้ความอุดมสมบูรณ์ของดินลดน้อยลง ปัญหาโรคและแมลงมีมากขึ้น เกษตรกรส่วนใหญ่จึงใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีทางการเกษตรเพื่อแก้ไขปัญหาดินขาดความอุดมสมบูรณ์และปัญหาโรคและแมลง เพื่อไม่ต้องการให้ผลผลิตลดน้อยลง โดยไม่ให้ความสำคัญกับการปรับปรุงบำรุงดินและการใช้สารสกัดจากชีวภาพในการแก้ไขปัญหา จึงเป็นสาเหตุให้ต้นทุนการผลิตของเกษตรกรสูงขึ้นและมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นทุกปี

จากการที่เกษตรกรส่วนใหญ่ทำการผลิตในปริมาณเนื้อที่มาก ในขณะที่แรงงานในครัวเรือนมีน้อยไม่เพียงพอ เกษตรกรส่วนใหญ่จึงใช้วิธีการจ้างแรงงานช่วยในการทำกรเกษตรเกือบทุกขั้นตอน เช่น การเตรียมดินจะใช้วิธีการจ้างรถไถเป็นส่วนใหญ่ การเก็บเกี่ยวจะใช้วิธีจ้างรถเกี่ยวขนาด การฉีดสารเคมีกำจัดศัตรูพืชจะมีแรงงานรับจ้างจากท้องถิ่นอื่นมารับจ้าง เป็นต้น

เงินเหลือเพียงพอสำหรับการเก็บออมไว้ใช้จ่ายในยามที่จำเป็น ซึ่งสาเหตุสำคัญเกิดจากทัศนคติของเกษตรกรในการให้ความสำคัญกับการสร้างรายได้จากการผลิตข้าวโดยไม่คำนึงถึงต้นทุนการผลิตและรายจ่ายในครัวเรือน ดังนั้นทรัพยากรต่าง ๆ ของชุมชนจึงถูกใช้ไปโดยขาดการบริหารจัดการที่ดี การดำเนินชีวิตของเกษตรกรเปลี่ยนแปลงไปจากชีวิตของคนในชนบท การให้ความสำคัญกับสิ่งอำนวยความสะดวกมากขึ้น เช่น รถจักรยานยนต์และโทรศัพท์มือถือเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการใช้ในชีวิตประจำวัน สังเกตได้จากคนในชุมชนมีรถจักรยานยนต์และโทรศัพท์มือถือใช้เกือบทุกครัวเรือน ดังนั้นถ้าไม่มีการสร้างนิสัยการใช้ให้ถูกวิธีจะทำให้เกิดการใช้จ่ายในส่วนที่ไม่จำเป็นเพิ่มขึ้น

ในการบริหารจัดการทรัพยากรของชุมชน ปรากฏว่าการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนมีน้อยเนื่องมาจากการให้ความสำคัญกับการทำกินในส่วนของตนเองมากเกินไป ทำให้กิจกรรมต่าง ๆ เพื่อส่วนรวมขาดความสนใจ จึงทำให้ไม่เกิดกลุ่มกิจกรรมเพื่อการพึ่งพากันเอง การไม่ให้ความสำคัญกับกิจกรรมลดรายจ่ายก็เป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ทรัพยากรของชุมชนที่มีอยู่ไม่ถูกใช้ให้เกิดประโยชน์เท่าที่ควร เช่น การมีดินและน้ำที่สมบูรณ์แต่เกษตรกรส่วนใหญ่ไม่ให้ความสนใจในการปลูกพืชผักสวนครัวไว้บริโภคในครัวเรือน และสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกษตรกรไม่ให้ความสำคัญกับกิจกรรมการลดรายจ่าย คือ การทำการผลิตมากเกินไปกำลังแรงงานในครัวเรือน ประกอบกับสิ่งเล้าจากภายนอกเข้ามาในชุมชนมาก ทำให้วิถีชีวิตแบบชนบทเดิม ๆ หายไป การหาซื้อสินค้าประเภทอาหารหรือของใช้ในครัวเรือนหาซื้อได้ง่ายและสะดวก ดังนั้นค่านิยมของเกษตรกรที่เคยจะทำกินทำใช้ในครัวเรือนเองเปลี่ยนไปเป็นการได้มาโดยการซื้อเกือบทั้งหมด

ในการทำการเกษตร เกษตรกรส่วนใหญ่ให้ความสำคัญกับการเพิ่มผลผลิตด้วยการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีทางการเกษตรมากเกินไป โดยเฉพาะการใช้ปุ๋ยยูเรีย (46-0-0) เพื่อต้องการเร่งการเจริญเติบโต โดยไม่คำนึงถึงต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้นและผลกระทบต่อด้านอื่น ๆ ที่ตามมา ถึงแม้เกษตรกรส่วนใหญ่จะมีความรู้ในเรื่องการอนุรักษ์ดิน การปรับปรุงบำรุงดิน หรือการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านจัดการศัตรูพืช แต่ก็ไม่นำความรู้ที่มีมาใช้ประโยชน์ เนื่องจากส่วนใหญ่ยังมีความคิดว่าการปรับปรุงบำรุงดินให้อุดมสมบูรณ์เหมือนในอดีตที่ผ่านมาต้องใช้ระยะเวลาที่ยาวนาน การที่ต้องทำนาข้าวตลอดทั้งปีไม่สามารถที่จะทำได้ ดังนั้นจึงเข้าใจว่าการใช้ปุ๋ยเคมีสามารถทดแทนได้และทำให้ผลผลิตเพิ่มมากขึ้น จะเห็นได้ว่าเกษตรกรบ้านทุ่งทะเลทรายมีการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีทางการเกษตรอย่างมาก และมีแนวโน้มที่จะใช้สารเคมีทางการเกษตรที่มีฤทธิ์แรง ๆ และราคาแพงมากขึ้น

นอกจากค่านิยมในการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีทางการเกษตรแล้ว เกษตรกรส่วนใหญ่ยังมีการทำการเกษตรที่ทำให้สภาพความอุดมสมบูรณ์ของดินเสื่อมลงและทำลายสภาพแวดล้อม เช่น การเผาตอซังข้าวหลังเก็บเกี่ยว โดยคิดว่าจะทำให้การไถเตรียมดินง่ายขึ้นและยังสามารถฆ่าศัตรูพืช

ได้ หรือการใช้สารเคมีกำจัดหอยเชอรี่ซึ่งเป็นสาเหตุให้สัตว์น้ำต่างๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อพืชหรือมนุษย์ต้องตายไปด้วย

จากการที่เกษตรกรมีการทำนาข้าวตลอดทั้งปี ทำให้ทัศนคติของเกษตรกรเกี่ยวกับวิธีการทำนาข้าวเปลี่ยนไป กล่าวคือ การทำนาข้าวที่เคยเก็บพันธุ์ข้าวไว้ปลูกในคราวต่อไปลดน้อยลง ส่วนใหญ่จะใช้วิธีการซื้อพันธุ์ข้าวมาเพาะปลูกแทน ทำให้ต้นทุนในการทำนาสูงขึ้น หรือการไม่ให้ความสำคัญกับพันธุ์ข้าวที่ปลูกในแต่ละช่วงฤดูกาลโดยเกษตรกรส่วนหนึ่งใช้นาข้าวชนิดเดียวปลูกทั้งนาปีและนาปรัง โดยไม่ใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านที่มีมาแต่อดีต

ในการบริหารจัดการเรื่องน้ำ จากการที่พื้นที่การเกษตรของบ้านทุ่งทะเลทรายได้รับน้ำจากคลองชลประทานอนุศาสนนันท์ ทำให้มีน้ำใช้ในการทำการเกษตรตลอดปี ดังนั้นเมื่อมีการเก็บเกี่ยวผลผลิตแล้วเกษตรกรจะไม่มีวางแผนในการผลิต จะทำการเพาะปลูกทันที ถึงแม้บางช่วงต้องเสี่ยงกับการประสบภัยน้ำท่วมเพราะพื้นที่การเกษตรของบ้านทุ่งทะเลทรายมีลักษณะเป็นแอ่งกระทะเป็นที่รองรับน้ำฝนจากพื้นที่ข้างเคียง ทำให้ในฤดูฝนมักจะประสบภัยน้ำท่วมบ่อยครั้ง แต่เกษตรกรก็ยอมที่จะเสี่ยงทำการผลิตในช่วงดังกล่าวถึงแม้จะรู้ว่าอาจจะต้องเสียหายจากภัยน้ำท่วมหรือบางช่วงชลประทานประกาศจะไม่ปล่อยน้ำเข้าคลองขอยเพื่อต้องการให้เกษตรกรงดการทำนาข้าว แต่เกษตรกรส่วนใหญ่ก็ไม่เชื่อฟังและลงมือเพาะปลูกทันทีหลังเก็บเกี่ยว และเมื่อน้ำไม่เพียงพอผลผลิตจะได้รับความเสียหายก็จะร้องขอนักการเมืองให้ช่วยเหลือบังคับให้ชลประทานปล่อยน้ำมาเพื่อแก้ไขปัญหา พฤติกรรมเช่นนี้จะมีมาตลอด จนทำให้เกษตรกรพร้อมที่จะเสี่ยงไม่ยอมหยุดพักการผลิตเพื่อลดปัญหาความเสียหายหรือหยุดพักดินเพื่อปรับปรุงบำรุงดิน

จากการที่เกษตรกรมีการบริหารจัดการดินและน้ำเพียงมุ่งหวังเพื่อสร้างรายได้ให้กับครอบครัว โดยไม่คำนึงถึงต้นทุนในการผลิตและสภาพแวดล้อมที่จะเกิดขึ้นกับชุมชน และการดำเนินชีวิตที่พึ่งพาปัจจัยภายนอกทำให้ต้องมีการใช้เงินทุนในการประกอบอาชีพและใช้จ่ายในชีวิตประจำวันในจำนวนมาก ทำให้เงินทุนของเกษตรกรได้มาโดยการกู้ยืมเงินหรือซื้อเป็นเงินเชื่อ เกษตรกรส่วนใหญ่จะไม่คำนึงถึงการได้มาซึ่งเงินทุนด้วยการเก็บออม จะเห็นได้ว่าเกษตรกรจะมีความคิดเห็นว่าสาเหตุที่ไม่มีเงินออมเพราะไม่มีเงินเหลือเพียงพอที่จะออมเป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากเมื่อมีรายได้จะนำเงินไปใช้จ่ายก่อนส่วนที่เหลือจึงจะเก็บออม ดังนั้นเมื่อมีรายจ่ายมากจึงไม่มีเงินเหลือเพียงพอที่จะออมและด้วยชุมชนอยู่ห่างไกลธนาคารจึงเป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ขาดแรงจูงใจในการเก็บออม

ตอนที่ 4 ปัญหาของเกษตรกรในการบริหารจัดการทรัพยากรของชุมชน

จากการศึกษาวิถีชีวิตของเกษตรกรบ้านทุ่งทะเลทรายกับการบริหารจัดการทรัพยากรของชุมชน สรุปได้ว่าปัญหาของเกษตรกรในการบริหารจัดการทรัพยากรของชุมชนมีผลต่อการดำเนินชีวิต แสดงในตารางดังนี้

ตารางที่ 4.1 ปัญหาของเกษตรกรในการบริหารจัดการทรัพยากรของชุมชน

ปัญหาของเกษตรกร	สาเหตุของปัญหา	ผลกระทบ
1. ปัญหาการเช่าที่ดินทำกิน	<p>1. ที่ดินการเกษตรส่วนใหญ่เป็นของนายทุนให้เกษตรกรเช่าทำกิน โดยคิดว่าเช่าเป็นรอบของการผลิต ความต้องการเช่าที่ดินของเกษตรกรมีมากกว่าปริมาณพื้นที่ให้เช่า</p> <p>2. เกษตรกรไม่สามารถหยุดพักการผลิตในบางช่วงได้ เพราะเจ้าของที่ดินจะให้ผู้อื่นเช่าต่อ และต่อไปเกษตรกรจะหาพื้นที่เช่าไม่ได้</p> <p>3. เกษตรกรไม่สามารถปรับเปลี่ยนระบบการผลิตทางการเกษตรได้ เพราะพื้นที่ดินทำการเกษตรส่วนใหญ่เป็นที่เช่า</p> <p>4. เกษตรกรที่เช่าที่ดินมีต้นทุนในการผลิตเพิ่มขึ้นในส่วนที่เป็นค่าเช่า ถึงแม้ผลผลิตได้รับความเสียหายก็ต้องจ่ายค่าเช่า</p>	<p>1. เกษตรกรไม่สามารถวางแผนการผลิตของตนเองได้ เพราะต้องสงวนที่เช่าไม่ให้เจ้าของที่ดินให้ผู้อื่นเช่าต่อ</p> <p>2. ต้นทุนการผลิตของเกษตรกรเพิ่มขึ้นเพราะต้องจ่ายค่าเช่าที่ดิน และค่าเช่าเป็นต้นทุนคงที่ถึงแม้ผลผลิตเสียหายก็ต้องจ่ายค่าเช่า</p> <p>3. สภาพที่ดินไม่ได้รับการปรับปรุงบำรุงดินให้เหมาะสมเพื่อลดต้นทุนการผลิตในส่วนของการใช้ปุ๋ย</p> <p>4. เกษตรกรต้องทำนาข้าวตลอดทั้งปี โดยไม่สามารถหยุดพักหรือเปลี่ยนไปปลูกพืชชนิดอื่นได้ เพราะเกษตรกรที่เช่าที่ดินต้องทำการปลูกข้าวโดยไม่ให้พื้นที่ว่าง ทำให้เกษตรกรบางรายที่ไม่ได้เช่าที่ดินแต่มีพื้นที่อยู่ข้างเคียงต้องทำนาข้าวตามไปด้วย</p>

ตารางที่ 4.1 (ต่อ)

ปัญหาของเกษตรกร	สาเหตุของปัญหา	ผลกระทบ
2. ปัญหาการทำ การเกษตรเกิน กำลังแรงงานใน ครัวเรือน	<p>1. ปัญหาภาระหนี้สินของเกษตรกร ทำให้เข้าใจว่าต้องทำการผลิตให้มากเพื่อให้มีรายได้เพียงพอต่อการชำระหนี้</p> <p>2. เกษตรกรมีความเข้าใจว่าสามารถทำการผลิตในเนื้อที่มาก ๆ ได้โดยใช้เครื่องจักรกลทดแทนแรงงานคน และงานบางอย่างสามารถใช้วิธีการจ้างแรงงานได้</p> <p>3. การเห็นตัวอย่างเกษตรกรส่วนใหญ่ทำการผลิตในเนื้อที่มาก และมีรายได้จากการขายผลผลิตจำนวนมาก ทำให้เกิดการเลียนแบบ โดยมิได้มองถึงต้นทุนในการผลิตและส่วนเหลือจากการขายผลผลิต</p>	<p>1. รูปแบบการทำกรเกษตรของเกษตรกรเป็นแบบการผลิตเพื่อการค้า ดังนั้นจึงทำการผลิตเพื่อให้ได้ผลผลิตในปริมาณที่มาก โดยไม่คำนึงถึงสภาพแวดล้อมและผลเสียหายที่จะตามมา</p> <p>2. เกษตรกรไม่สามารถดูแลฟาร์มของตนเองได้ทั่วถึง ทำให้ต้องมีการจ้างแรงงานและต้องใช้สารเคมีทางการเกษตรป้องกันความเสียหายจากแมลงและวัชพืช ทำให้ผลผลิตไม่ปลอดภัยและเพิ่มต้นทุนในการผลิต</p> <p>3. เกษตรกรให้ความสำคัญกับการทำการเกษตรของตนเองมาก จึงไม่ให้ความร่วมมือในกิจกรรมเพื่อส่วนร่วมหรือกิจกรรมของการลดรายจ่ายในครัวเรือนและรายจ่ายในการผลิต</p> <p>4. ทำให้ความต้องการในการเช่าที่ดินมีมาก อำนาจการต่อรองของผู้เช่าจึงมีน้อยลง และทำให้ราคาซื้อขายที่ดินสูง ผู้ต้องการมีที่ดินของตนเองจึงหาซื้อที่ดินได้ยาก</p>

ตารางที่ 4.1 (ต่อ)

ปัญหาของเกษตรกร	สาเหตุของปัญหา	ผลกระทบ
3. เกษตรกรมีภาระหนี้มาก	<ol style="list-style-type: none"> 1. ต้นทุนในการผลิตสูง 2. ค่าใช้จ่ายในครัวเรือนสูง 3. ประสบความเสียหายจากภัยน้ำท่วมและโรคระบาดของแมลงบ่อยครั้ง 4. การไม่ดำเนินชีวิตตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อการพึ่งพาตนเอง 5. เกษตรกรส่วนใหญ่ไม่มีอาชีพอื่นเสริม 	<ol style="list-style-type: none"> 1. เกษตรกรต้องทำการผลิตและเพิ่มผลผลิตให้มากขึ้นเพื่อให้มีรายได้เพียงพอต่อการชำระหนี้ โดยไม่คำนึงถึงต้นทุนการผลิต 2. ทำให้เกษตรกรไม่มีความสนใจในการทำกิจกรรมเพื่อส่วนรวม 3. รายได้ส่วนหนึ่งต้องเป็นค่าดอกเบี้ย บางครั้งทำให้รายได้ไม่เพียงพอกับรายจ่าย 4. เกษตรกรมุ่งหวังรายได้จากการทำนาข้าวเพียงทางเดียว
4. เกษตรกรมีค่าใช้จ่ายในครัวเรือนสูง	<ol style="list-style-type: none"> 1. เกษตรกรส่วนใหญ่ไม่ทำบัญชีครัวเรือนทำให้ไม่สามารถวิเคราะห์รายจ่ายของตนเองเพื่อนำเข้าสู่กิจกรรม ลด ละ เลิก ได้ 2. เกษตรกรส่วนใหญ่มีการศึกษาน้อยทำให้ไม่สามารถทำบัญชีครัวเรือนได้ 3. เกษตรกรไม่ให้ความสำคัญกับกิจกรรมการลดรายจ่ายในครัวเรือน โดยมุ่งหวังแต่เพียงการเพิ่มรายได้จากการทำการเกษตร ทำให้กิจกรรมบางอย่างที่สามารถช่วยลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือนได้ถูกละเลย 	<ol style="list-style-type: none"> 1. ทรัพยากรของชุมชนไม่ได้ถูกนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ ต่อการลดรายจ่ายในครัวเรือน 2. การดำเนินชีวิตของเกษตรกรมีการพึ่งพาปัจจัยภายนอกมากขึ้น เช่น อาหาร เครื่องใช้ในครัวเรือน เครื่องอำนวยความสะดวก 3. ภาระหนี้สินของเกษตรกรอาจมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นและมีปัญหาในการเก็บออม

ตารางที่ 4.1 (ต่อ)

ปัญหาของเกษตรกร	สาเหตุของปัญหา	ผลกระทบ
5. ปัญหาต้นทุนในการผลิตทางการเกษตรสูง	<ol style="list-style-type: none"> 1. ค่านิยมของเกษตรกรต่อการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีทางการเกษตร 2. การทำการเกษตรโดยไม่มี การพักดิน และปรับปรุงบำรุงดิน ทำให้ต้องมีการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีทางการเกษตร ในการเพิ่มผลผลิตไม่ให้ลดน้อยลง 3. การใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีทางการเกษตร ไม่ถูกวิธี ทำให้ต้นทุนในการผลิตสูงขึ้น 	<ol style="list-style-type: none"> 1. เกษตรกรมีต้นทุนในการผลิตสูงเมื่อเปรียบเทียบกับราคาขายผลผลิต ทำให้มีส่วนเหลือจากการขายผลผลิตน้อย และเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดปัญหาหนี้สิน 2. มีการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีทางการเกษตรมากเกินไปจนทำให้สภาพแวดล้อมตามธรรมชาติเสื่อมโทรมลง 3. เกษตรกรยึดติดกับการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีทางการเกษตรมากเกินไป ทำให้ยากต่อการเปลี่ยนแปลงในการทำการเกษตรอินทรีย์เพื่อลดต้นทุนการผลิต
6. ปัญหาเกษตรกรขาดการเก็บออมเงิน	<ol style="list-style-type: none"> 1. รายได้ไม่เหลือพอที่จะออมเงิน 2. ขาดแรงกระตุ้นในเรื่องของการออม 3. ชุมชนอยู่ห่างไกลธนาคารทำให้ไม่สะดวกในการเก็บออม 4. ขาดการปลูกฝังในเรื่องของการออม 5. กลุ่มการเงินขนาดเล็กในชุมชน ยังไม่เป็นที่น่าเชื่อถือของคนในชุมชน 	<ol style="list-style-type: none"> 1. เกษตรกรไม่มีเงินเหลือเก็บทำให้ไม่มีเงินทุนส่วนของตนเองเป็นค่าใช้จ่ายหรือค่าลงทุนจึงต้องใช้วิธีการกู้ยืมทั้งหมด 2. กลุ่มการเงินขนาดเล็กในชุมชนไม่สามารถเติบโตให้เป็นสถาบันการเงินในชุมชนได้ เพราะมีการทำกิจกรรมไม่ต่อเนื่อง โดยมีสาเหตุจากเกษตรกรมีการออมทรัพย์กับกลุ่มน้อยทำให้มีกิจกรรมไม่ต่อเนื่อง

ตารางที่ 4.1 (ต่อ)

ปัญหาของเกษตรกร	สาเหตุของปัญหา	ผลกระทบ
7. ปัญหาการ ประสบภัย น้ำท่วมบ่อยครั้ง	1. สภาพพื้นที่ทำการเกษตรเป็น แอ่งกระทะ ทำให้เป็นที่รองรับ น้ำฝนจากพื้นที่ข้างเคียง 2. เกษตรกรไม่มีการวางแผนการ ผลิตเพื่อลดปัญหาความเสี่ยงจาก การถูกน้ำท่วมในช่วงฤดูฝน เช่น เกษตรกรจะลงมือปลูกข้าวทันที หลังเก็บเกี่ยวทำให้บางช่วงต้อง เสี่ยงกับภัยน้ำท่วม โดยสาเหตุ สำคัญมาจากปัญหาการเช่าที่ดินทำ กิน และการทำตามพื้นที่ข้างเคียง	1. เกษตรกรมีหนี้สินเรื้อรังเนื่องจาก ลงทุนแล้วผลผลิตเสียหายไม่มีรายได้ 2. เกษตรกรมีการคาดหวังว่าถ้าผลผลิต ได้รับความเสียหายจากภัยน้ำท่วมก็จะ ได้รับความช่วยเหลือจากรัฐบาลและ ธ.ก.ส. ทำให้ไม่ปรับเปลี่ยนพฤติกรรม
8. ปัญหาการขาด การมีส่วนร่วม ของคนในชุมชน	1. เกษตรกรส่วนใหญ่มุ่งทำกิน เพื่อให้มีรายได้เพียงพอต่อการ ชำระหนี้จึงทำให้ขาดความสนใจ ในการทำกิจกรรมเพื่อส่วนรวม 2. ขาดบุคคลที่พร้อมจะเป็นผู้นำ ในการรวมตัวกันเพื่อทำกิจกรรม เพื่อส่วนรวม 3. ขาดกลุ่มตัวอย่างที่เด่นชัด เพื่อให้บุคคลอื่นใช้เป็นแบบอย่าง	1. กลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ ที่ทำเพื่อ ประโยชน์ของคนในชุมชนไม่ได้รับ การพัฒนาให้ยั่งยืน 2. ไม่มีกลุ่มที่เกิดขึ้นจากความต้องการ ของคนในชุมชนอย่างแท้จริงทำให้ ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนไม่ได้ รับการแก้ไขตามความต้องการของคน ในชุมชน 3. การทำกิจกรรมร่วมกันของคนใน ชุมชนมีน้อย ถึงแม้ส่วนใหญ่จะมีการ ใช้ภาษาท้องถิ่นที่เหมือนกันและ ชุมชนอยู่ร่วมกันหนาแน่น

บทที่ 5

สรุปการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

ในบทนี้ ผู้วิจัยได้เสนอประเด็นสำคัญจำแนกออกเป็น 3 ส่วน คือ สรุปการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ มีรายละเอียด ดังนี้

1. สรุปการวิจัย

1.1 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์ (1) เพื่อศึกษาสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมบางประการของเกษตรกร (2) เพื่อศึกษาการดำเนินชีวิตและการทำการเกษตรของเกษตรกร (3) เพื่อศึกษาทัศนคติของเกษตรกรกับการบริหารจัดการทรัพยากรของชุมชน

1.2 วิธีการดำเนินการวิจัย

ประชากรในการวิจัย ได้แก่ ตัวแทนเกษตรกรบ้านทุ่งทะเลทราย หมู่ที่ 1 และหมู่ที่ 10 ตำบลสร้อยทอง อำเภอตากลี จังหวัดนครสวรรค์ จำนวนประชากรตัวอย่างทั้งสิ้น 276 ครัวเรือน และใช้การคำนวณโดยใช้สูตร Yamane ให้มีความคลาดเคลื่อน 5% ได้ประชากรตัวอย่างทั้งหมด 163 ครัวเรือน รวมกับตัวแทนเกษตรกรที่เป็นหัวหน้ากลุ่มลูกค้า ธ.ก.ส. และผู้นำชุมชน จำนวน 24 คน ที่เข้าร่วมการสนทนากลุ่ม

1.3 เครื่องมือในการรวบรวมข้อมูล

เครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้ เป็นแบบสัมภาษณ์ โดยแบ่งแบบสัมภาษณ์ออกเป็น 5 ตอน คือ (1) ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพพื้นฐานทางเศรษฐกิจและสังคมบางประการของเกษตรกร (2) พฤติกรรมในการดำเนินชีวิตประจำวันและการทำการเกษตร (3) ข้อมูลเกี่ยวกับความเข้าใจของเกษตรกรในเรื่องวิถีชีวิตกับการบริหารจัดการทรัพยากรของชุมชน (4) ข้อมูลเกี่ยวกับทัศนคติของเกษตรกรต่อการบริหารจัดการดิน น้ำ และการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีทางการเกษตร (5) ข้อมูลเกี่ยวกับปัญหาและความต้องการของเกษตรกรในการบริหารจัดการทรัพยากรของชุมชน และข้อมูลในการสนทนากลุ่ม การสังเกต พุคคุย

1.4 การทดสอบแบบสัมภาษณ์

นำแบบสัมภาษณ์ที่ได้ตรวจสอบความตรงของเนื้อหาแล้วไปทำการสัมภาษณ์เกษตรกร การตรวจสอบความเชื่อถือได้ของแบบสัมภาษณ์ใช้วิธีการวัดซ้ำ คือวิธีการนำแบบสัมภาษณ์ไปทดสอบกับ กลุ่มตัวอย่างจำนวน 20 ราย แล้วเว้นช่วงระยะไปประมาณ 1 เดือน จึงนำแบบสัมภาษณ์แบบ เดียวกันไปทดสอบอีกครั้งกับกลุ่มตัวอย่างเดิม

1.5 การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูลจากแหล่งข้อมูล ได้แก่ (1) ข้อมูลทุติยภูมิ เกี่ยวกับ สภาพทั่วไปของชุมชน และข้อมูลทั่วไปของเกษตรกรบ้านทุ่งทะเลทราย (2) ข้อมูลปฐมภูมิ จากการ พุดคุย สังเกต เพื่อศึกษาพฤติกรรมและเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับชุมชนและประชากรที่ใช้วิจัย การ จัดทำเวทีสัมมนาผู้นำชุมชน และการเก็บรวบรวมข้อมูลจากแบบสัมภาษณ์

1.6 การวิเคราะห์ข้อมูล

วิเคราะห์ข้อมูลด้วยเครื่องคอมพิวเตอร์ โดยใช้โปรแกรมสำเร็จรูปวิเคราะห์ข้อมูล ทางสถิติ โดยการแจกแจงความถี่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย ค่าต่ำสุด ค่าสูงสุด และข้อมูลเชิงคุณภาพ ใช้การพรรณนาเชิงวิเคราะห์

2. อภิปรายผล

จากการศึกษาพบว่า ตัวแทนเกษตรกรส่วนใหญ่เป็นหัวหน้าครอบครัว เป็นเพศชายร้อยละ 54.6 อายุโดยเฉลี่ย 49.2 ปี ส่วนใหญ่ได้รับการศึกษาระดับชั้นประถมศึกษาตอนต้น จำนวน สมาชิกในครัวเรือนเฉลี่ย 4.4 คน สมาชิกในครัวเรือนอยู่ในระหว่างกำลังศึกษาเฉลี่ย 1.1 คน แรงงานในครัวเรือนโดยเฉลี่ย 2.2 คน

การถือครองที่ดินประกอบด้วย ที่ดินของตนเองหรือของบุคคลในครัวเรือนและที่เช่า โดยเฉลี่ยมีการถือครองที่ดินครัวเรือนละ 65.8 ไร่ ตัวแทนเกษตรกรร้อยละ 54.6 ไม่มีที่ดินเป็นของตนเองหรือของบุคคลในครัวเรือน ส่วนใหญ่จะใช้วิธีการเช่าที่ดินทำกิน เกษตรกรส่วนใหญ่ทำนา ข้าวตลอดทั้งปี เนื่องจากมีระบบชลประทานที่สมบูรณ์เพราะพื้นที่เกษตรได้รับน้ำจากคลอง ชลประทานอนุศาสนนันท์ โดยเฉลี่ยมีการทำนาข้าวครัวเรือนละ 64.7 ไร่ต่อครั้ง รายได้จากการทำ นาข้าวยังไม่หักค่าใช้จ่ายโดยเฉลี่ยครัวเรือนละ 505,098.1 บาท และส่วนใหญ่ไม่มีอาชีพอื่นช่วย เสริมรายได้ในครอบครัว แหล่งเงินทุนส่วนใหญ่ใช้กับ ธ.ก.ส. แต่เนื่องจากมีพื้นที่การทนามาก สิ้นเปลืองจาก ธ.ก.ส. ไม่เพียงพอ จึงต้องขอสินเชื่อเพิ่มจากพ่อค้าเป็นไปในรูปแบบของการซื้อสินค้าเป็น เงินเชื่อ ในส่วนของนายทุนเงินกู้และธนาคารพาณิชย์มีน้อยเนื่องจากส่วนใหญ่ไม่มีที่ดินที่จะใช้เป็น

หลักประกัน ในด้านการออมทรัพย์ส่วนใหญ่ไม่มีการเก็บออมเนื่องมาจากไม่มีเงินเหลือพอที่จะเก็บออม และขาดการปลูกฝังในเรื่องของการออม

รายจ่ายในครัวเรือนที่มีค่าใช้จ่ายสูง ได้แก่ ค่าอาหารเนื่องจากตัวแทนเกษตรกรส่วนใหญ่ขายข้าวเปลือกของตนเองแล้วซื้อเป็นข้าวสารบริโภค และส่วนใหญ่ไม่มีการปลูกพืชผักสวนครัวไว้บริโภคในครัวเรือนจึงทำให้ต้องซื้อมาบริโภคทั้งหมด ค่าของใช้ในครัวเรือน ส่วนใหญ่ตัวแทนเกษตรกรไม่มีการทำไว้ใช้เอง ซึ่งบางอย่างสามารถทำได้โดยใช้วัตถุดิบในท้องถิ่นจะทำให้มีค่าใช้จ่ายลดลง ค่าใช้จ่ายในครัวเรือนที่สูงอีกอย่างหนึ่งได้แก่ค่าน้ำมันเชื้อเพลิง สาเหตุจากตัวแทนเกษตรกรมีการใช้รถจักรยานยนต์เป็นส่วนจำเป็นของการใช้ชีวิตประจำวัน ส่วนค่าใช้จ่ายในครัวเรือนอย่างอื่น ๆ จะเป็นการใช้ในลักษณะที่ไม่ฟุ่มเฟือย เป็นไปตามปกติของเกษตรกรในชนบททั่ว ๆ ไป

รายจ่ายในการผลิตข้าวของตัวแทนเกษตรกรส่วนใหญ่ต้องพึ่งพาปัจจัยภายนอกในการผลิต โดยมีสาเหตุจาก (1) สาเหตุจากปัญหาเรื่องความเสื่อมโทรมของดินเนื่องจากมีการใช้ดินโดยไม่มีการหยุดพัก การไม่มีการบำรุงดินและการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีทางการเกษตร (2) ปัญหาเรื่องที่ดินทำกินเนื่องจากจากตัวแทนเกษตรกรส่วนใหญ่เช่าที่ดินทำกินซึ่งเป็นปัญหาต่อการพัฒนาที่ดินและการปรับปรุงบำรุงดิน (3) ปัญหาเรื่องการจัดการน้ำในการทำการเกษตรของคนในชุมชน ปัจจัยการผลิตที่ต้องพึ่งพาภายนอกที่เป็นปัญหามากที่สุด คือ การใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีทางการเกษตรโดยตัวแทนเกษตรกรขาดความเข้าใจและวิธีใช้ที่ถูกต้องทำให้เพิ่มต้นทุนในการผลิตและสภาพแวดล้อมเสื่อมโทรม รongลงมาได้แก่ ปัจจัยการผลิตด้านเมล็ดพันธุ์ข้าวเนื่องจากตัวแทนเกษตรกรส่วนใหญ่มีการทำนาข้าวตลอดทั้งปี การเก็บเกี่ยวใช้รถเกี่ยวขนาด ทำให้ไม่มีเวลาที่จะคัดเลือกเมล็ดพันธุ์และผลิตเมล็ดพันธุ์ไว้ใช้เอง จึงนิยมที่จะใช้วิธีการซื้อทุกครั้งที่ทำกรเพาะปลูก ปัญหาค่าใช้จ่ายในเรื่องของน้ำมันเชื้อเพลิงสำหรับเครื่องจักรกลการเกษตร เพราะขั้นตอนในการผลิตข้าวตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงนำผลผลิตไปขายมีการใช้เครื่องจักรกลช่วยในการผลิต ดังนั้นถ้าราคาน้ำมันเชื้อเพลิงสูง ต้นทุนการผลิตก็จะสูงตามไปด้วย และปัญหาอีกประการหนึ่งคือปัญหาแรงงานในครัวเรือนไม่เพียงพอเนื่องจากมีการผลิตในเนื้อที่จำนวนมากทำให้ต้องใช้จำนวนแรงงานมากเพื่อให้ทันกับระยะเวลาในการเพาะปลูก ดังนั้นจึงมีความจำเป็นต้องจ้างแรงงานเกือบทุกขั้นตอน

ในด้านพฤติกรรม ความเข้าใจ และทัศนคติของตัวแทนเกษตรกรเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตประจำวันและการทำการเกษตร พบว่าส่วนใหญ่เป็นคนขยัน อดทน การใช้จ่ายโดยทั่วไปไม่ฟุ่มเฟือย แต่พฤติกรรมและทัศนคติในการดำเนินชีวิตประจำวันและการทำการเกษตรที่ต้องพึ่งพาปัจจัยภายนอก การไม่ดำเนินชีวิตตามหลักการปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ทำให้เกิดค่าใช้จ่ายในครัวเรือนและค่าใช้จ่ายในการทำการเกษตรสูง และจากสภาพพื้นที่ทำการเกษตรที่เสี่ยงต่อการเกิด

ภัยน้ำท่วมในช่วงฤดูฝน แต่เกษตรกรก็พร้อมที่จะเสี่ยงทำการผลิตเพราะปัญหาเรื่องการเช่าที่ดิน ปัญหาเรื่องค่าใช้จ่ายในครัวเรือนและปัญหาหนี้สิน จึงทำให้หลายปีที่ผ่านมาต้องประสบภัยน้ำท่วม บ่อยครั้งจนเกิดปัญหาหนี้สินเรื้อรัง จากปัญหาดังกล่าวตัวแทนเกษตรกรจึงมีความเข้าใจว่าต้องทำการเกษตรให้ได้ผลผลิตมาก ๆ เพื่อให้มีรายได้มากขึ้น โดยต้องใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีทางการเกษตร ใช้โดยไม่คำนึงถึงต้นทุนการผลิตและสภาพแวดล้อมที่จะเกิดขึ้นในวันข้างหน้า และจากการที่ต้องทำนาข้าวตลอดทั้งปีทำให้เวลาส่วนใหญ่ของเกษตรกรต้องอยู่ดูแลนาข้าวของตนเอง จึงไม่ได้คิดที่จะทำกิจกรรมอื่น ๆ ที่จะสามารถลดรายจ่ายในครัวเรือนได้ เช่นการปลูกพืชผักสวนครัว การทำของใช้ในครัวเรือนไว้ใช้เอง เป็นต้น

ความต้องการของตัวแทนเกษตรกรในเรื่องการแก้ไขปัญหานี้สินส่วนใหญ่ต้องการให้ ธ.ก.ส.ขยายวงเงินสินเชื่อให้เพียงพอแก่ความต้องการ แนวทางของตัวแทนเกษตรกรที่ต้องการให้ ลดต้นทุนการผลิตส่วนใหญ่ต้องการให้ปุ๋ยเคมีราคาถูกลง และข้อเสนอแนะของเกษตรกรในการ รู้จักใช้ดิน น้ำ ปุ๋ยเคมีและสารเคมีทางการเกษตรส่วนใหญ่ต้องการให้ชลประทานมีกำหนดการ ปล่อยน้ำที่แน่นอนเพื่อจะได้วางแผนการผลิต

3. ข้อเสนอแนะ

จากผลการศึกษางานวิจัย เรื่องวิถีชีวิตของเกษตรกรกับการบริหารจัดการทรัพยากร ของชุมชน : ศึกษากรณีบ้านทุ่งทะเลทราย ตำบลสร้อยทอง อำเภอตากถี จังหวัดนครสวรรค์ พบว่า ปัญหาของเกษตรกร ได้แก่ (1) ปัญหาการเช่าที่ดินทำกิน (2) ปัญหาการทำการผลิตเกินกำลังแรงงาน ในครัวเรือน (3) ปัญหาภาระหนี้สิน (4) ปัญหาค่าใช้จ่ายในครัวเรือนสูง (5) ปัญหาต้นทุนในการ ผลิตสูง (6) ปัญหาขาดการเก็บออมเงิน (7) ปัญหาการประสบภัยน้ำท่วม (8) ปัญหาการขาดความ ร่วมมือของคนในชุมชน ผู้วิจัยจึงขอเสนอแนะแนวทางในการแก้ไขปัญหของเกษตรกร ดังต่อไปนี้

3.1 การให้เกษตรกรรู้จักตนเอง

จากปัญหาของเกษตรกรดังกล่าว เกิดขึ้นจากการขาดการวิเคราะห์แนวทางในการ ดำเนินชีวิตและการทำการเกษตรของครอบครัว เป็นผลให้การดำเนินชีวิตต้องพึ่งพาปัจจัยภายนอก ขาดความมั่นคงและยั่งยืน ดังนั้นการที่จะให้เกษตรกรสามารถวิเคราะห์สถานะของตนเองและ ครอบครัวได้ต้องให้เกษตรกรรู้จักตนเอง โดยใช้เครื่องมือดังต่อไปนี้

3.1.1 การทำบัญชีครัวเรือน มีวัตถุประสงค์เพื่อต้องการให้เกษตรกรรู้จักการใช้ ใช้จ่ายอย่างประหยัด ส่งเสริมการออมเงินและเป็นพื้นฐานในการบริหารเงินของครอบครัว ผู้จัดทำ

บัญชีครัวเรือนจะมีข้อมูลการใช้จ่ายของครัวเรือน นำข้อมูลดังกล่าวไปตัดทอนรายจ่ายที่ไม่จำเป็น มีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการใช้เงินและการเก็บออมตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง

ประโยชน์ที่ได้รับจากการทำบัญชีครัวเรือน ได้แก่

- 1) ช่วยคุมการใช้จ่ายส่วนตัว ทำให้รู้ว่ารายจ่ายเป็นค่าใช้จ่ายอะไรบ้าง จำนวนเท่าไร โดยดูจากรายการที่บันทึกบัญชีรับ-จ่ายประจำวัน
- 2) ใช้เดือนตนเอง เพราะจะได้ทราบว่ารายรับ-รายจ่ายมาจากไหน หาก รายได้มาจากการกู้ยืม จะต้องมีการระในการชดใช้ ฉะนั้นจะต้องมีการลดภาระค่าใช้จ่ายในสิ่งที่ไม่จำเป็น
- 3) รู้สถานะทางการเงินของครอบครัว โดยการนำบัญชีครัวเรือนที่บันทึกมา พุดคุยในครัวเรือนเพื่อหาแนวทางในการลดค่าใช้จ่าย และเพิ่มรายได้ในครัวเรือน
- 4) รู้กำไร รู้ขาดทุน เพื่อทราบต้นทุนในการประกอบอาชีพโดยดูจาก ค่าใช้จ่ายต่าง ๆ นำไปหักกับรายได้ก็จะทราบกำไร หรือขาดทุน

ในการบันทึกบัญชีครัวเรือนถือเป็นส่วนประกอบหนึ่งที่จะช่วยในการแก้ไขปัญหาความยากจน จะสำเร็จได้ ต้องเริ่มจากการสำรวจตัวเอง ค้นหาสาเหตุของปัญหาที่ทำให้จน นำปัญหาและสาเหตุมาพุดคุยในครัวเรือนเพื่อวางแผนการใช้จ่ายเงิน ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการใช้เงิน เพื่อลดค่าใช้จ่าย เพิ่มรายได้ มีเงินออมและนำแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในการดำเนินชีวิต โดยใช้ชีวิตอย่างพอเพียง

จากปัญหาที่เกษตรกรบ้านทุ่งทะเลทรายส่วนใหญ่ไม่มีการบันทึกบัญชีครัวเรือน โดยมีสาเหตุจาก ปัญหาการไม่ให้ความสำคัญกับการทำบัญชีครัวเรือน และปัญหาเรื่องการเขียนหนังสือของเกษตรกร แนวทางในการแก้ไข คือ

- (1) การส่งเสริมให้ความรู้ในเรื่องความสำคัญของการทำบัญชีครัวเรือน ให้กับเกษตรกร และให้ความรู้ในเรื่องวิธีการบันทึกบัญชีและการนำข้อมูลมาวิเคราะห์เพื่อให้รู้จักตนเอง
- (2) การหาเกษตรกรตัวอย่างที่ทำบัญชีครัวเรือนแล้วนำข้อมูลจากการบันทึกมาใช้ประโยชน์จนประสบความสำเร็จเพื่อนำมาเผยแพร่ให้เกษตรกรอื่น ได้เห็นเป็นตัวอย่าง
- (3) สนับสนุนให้เด็กนักเรียนช่วยเหลือผู้ปกครองในการบันทึกบัญชีครัวเรือน โดยร่วมกับโรงเรียนในการให้การสนับสนุน

3.1.2 การปลูกจิตสำนึกในเรื่องของการออมเงิน จากปัญหาในการออมเงินของเกษตรกร ได้แก่ การไม่มีเงินเหลือเพียงพอที่จะออมเงิน การขาดความไว้วางใจในการออมเงินกับ

กลุ่มออมทรัพย์ในชุมชน และการอยู่ห่างไกลธนาคาร เป็นสาเหตุให้เกษตรกรขาดการเก็บออมเงิน ดังนั้นในการที่จะปลูกจิตสำนึกให้เกษตรกรรู้จักการออมเงิน ควรใช้แนวทาง ดังนี้

1) การเปลี่ยนแนวคิดในเรื่องของการออมเงินจาก เมื่อมีรายได้จะนำเงินไปใช้จ่ายก่อนส่วนที่เหลือจึงจะเก็บออม เปลี่ยนเป็น เมื่อมีรายได้ให้หักส่วนที่จะออมไว้ก่อนส่วนที่เหลือจึงจะนำไปใช้จ่าย สาเหตุเพราะถ้ามีรายได้นำเงินไปใช้จ่ายก่อนเหลือจากใช้จ่ายแล้วจึงจะเก็บออม ดังนั้น จะไม่มีเงินเหลือไว้ออมเพราะจะเห็นว่าทุกอย่างจำเป็นต้องจ่ายทั้งหมด แต่เมื่อเปลี่ยนมาเป็นเมื่อมีรายได้ให้หักส่วนที่จะออมไว้ก่อนจากนั้นจึงจะนำไปใช้จ่ายในส่วนที่จำเป็นเท่านั้น จะทำให้มีเงินเหลือเก็บไว้ทุกครั้งเมื่อมีรายได้

2) สนับสนุนให้กลุ่มการเงินในชุมชนมีความเข้มแข็ง โดยใช้กระบวนการพัฒนากลุ่มแบบมีส่วนร่วม การให้ความรู้ในเรื่องการบริหารจัดการเงิน การจัดทำบัญชี บทบาทของคณะกรรมการและสมาชิก และความซื่อสัตย์สุจริต เพื่อต้องการให้กลุ่มการเงินในชุมชนมีบทบาทสำคัญในการสร้างนิสัยการเก็บออมให้กับเกษตรกรและมีความพร้อมในการเป็นสถาบันการเงินชุมชน เพื่อเป็นแหล่งเงินทุนและแหล่งเงินออมให้กับเกษตรกรในท้องถิ่น

3) การให้สถาบันการเงิน โดยเฉพาะ ธ.ก.ส. เปิดบริการรับฝากเงินเคลื่อนที่ในชุมชน ในช่วงที่เกษตรกรมีรายได้เพื่อเป็นการกระตุ้นให้เกษตรกรรู้จักการเก็บออมเงินและเป็นการแก้ไขปัญหาการอยู่ห่างไกลธนาคาร

4) การปลูกฝังในเด็กและเยาวชนรู้จักการบริหารจัดการเงินโดยร่วมกับโรงเรียนในการจัดทำโครงการธนาคาร ในโรงเรียน เพื่อต้องการสร้างทัศนคติของเด็กและเยาวชนให้เห็นความสำคัญของการเก็บออมเงิน

3.1.3 การส่งเสริมการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้าน และหลักการเศรษฐกิจพอเพียง ในการที่จะให้เกษตรกรมีคุณภาพชีวิตที่ดี มีความสำเร็จในชีวิตและครอบครัว สิ่งสำคัญที่มีส่วนทำให้เกษตรกรประสบความสำเร็จคือการ ใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นและหลักเศรษฐกิจพอเพียงเข้ามาเกี่ยวข้องในการดำเนินชีวิตและการทำการเกษตรเพราะภูมิปัญญาชาวบ้านและหลักเศรษฐกิจพอเพียง เปรียบเสมือนรากฐานของความเข้มแข็ง เป็นการจัดการใช้ทรัพยากรของชุมชนให้เกิดประโยชน์สูงสุด การส่งเสริมการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านมีวัตถุประสงค์เพื่อต้องการให้เกษตรกรมีวิถีชีวิตการปฏิบัติตนตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง 5 ประการ คือ

1) ความพอประมาณ เป็นการดำเนินชีวิตอย่างพอดี ไม่มากหรือน้อยเกินไป โดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่นทั้งสังคม และธรรมชาติ รวมทั้งมีการบริโภคที่พอประมาณ

2) ความมีเหตุผล เป็นการใช้เหตุผลประกอบการตัดสินใจ มีการวางแผนการดำเนินชีวิตอย่างมีเหตุผล มีการประเมินสถานการณ์และผลกระทบอย่างรอบคอบระมัดระวัง

3) การมีภูมิคุ้มกัน เป็นการเตรียมตัวให้พร้อมรับการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้น มีการออม มีสุขภาพดี ครอบครัวย่อเยียม สังคมดี และมีเครือข่าย/การรวมกลุ่มเพื่อการพัฒนาสังคมและชุมชน

4) ความรู้ การเป็นผู้ใฝ่รู้และนำความรู้มาปฏิบัติให้เกิดประโยชน์สุขและนำความรู้มาเชื่อมการวางแผน รวมทั้ง รอบคอบ ระมัดระวังในการปฏิบัติ

5) คุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต ขยันหมั่นเพียร ช่วยเหลือเกื้อกูลและแบ่งปัน เสียสละเพื่อส่วนรวม ไม่ยึดติดกับสิ่งที่ตนเป็นอบายมุข

3.1.4 การปรับเปลี่ยนแนวคิดค่านิยมในการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีทางการเกษตร

จากปัญหาของเกษตรกรในการให้ความสำคัญกับการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีทางการเกษตรเกินความจำเป็น จนเป็นสาเหตุให้ต้นทุนในการผลิตของเกษตรกรสูง ปัญหาโรคและแมลงและปัญหาสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติเสื่อมโทรม ดังนั้นควรที่จะปรับแนวคิดให้กับเกษตรกรให้มีความรู้ที่ถูกต้องเกี่ยวกับการใช้ปุ๋ย เพราะปัจจุบันเทคโนโลยีการเกษตร โดยเฉพาะการผลิตพืชได้ก้าวหน้าไปมาก เช่นการปรับปรุงพันธุ์พืช การปรับสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมต่อการเจริญเติบโตของพืช ทั้งนี้เนื่องจากการเจริญเติบโตของพืชจะต้องอาศัยปัจจัยที่สำคัญ คือ ธาตุอาหารพืช ดังนั้นจึงควรให้การศึกษาเกี่ยวกับปุ๋ยและการใช้ปุ๋ยอย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อใช้ในการผลิตพืชและเป็นแนวทางในการพัฒนาทักษะการเกษตร

3.2 การสร้างแรงกระตุ้น

ในการที่จะให้เกษตรกรปฏิบัติตามแนวทางในการแก้ไขปัญหา ควรจะต้องมีแรงกระตุ้นหรือสิ่งจูงใจให้เกษตรกรเกิดความสนใจหรือเกิดความต้องการเพื่อให้ความร่วมมือแก้ไขปัญหาตามข้อเสนอแนะแนวทางที่เสนอ โดยใช้กระบวนการสร้างแรงกระตุ้น ดังนี้

3.2.1 การค้นหาผู้นำหรือผู้ที่ประสบผลสำเร็จ เพื่อให้เป็นผู้นำหรือเป็นแบบอย่างในการเปลี่ยนแปลง ในการที่จะให้เกษตรกรปรับเปลี่ยนพฤติกรรม ควรสร้างแรงกระตุ้นโดยการให้เกษตรกรได้เห็นแบบอย่างการปฏิบัติของเกษตรกรด้วยกันที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันประสบความสำเร็จเพื่อเป็นแรงจูงใจให้เห็นว่าสามารถปฏิบัติได้และสามารถแก้ไขปัญหาได้ เช่น การพาเกษตรกรศึกษาดูงานเกษตรกรที่ประกอบอาชีพลักษณะคล้ายคลึงกันแล้วประสบผลสำเร็จ การให้เกษตรกรเรียนรู้จากเกษตรกรด้วยกันที่ประสบความสำเร็จ การยกย่องเกษตรกรผู้ที่ปฏิบัติตามแนวทางและประสบความสำเร็จ เป็นต้น

3.2.2 การสร้างเงื่อนไขผลตอบแทน ในการที่จะสนับสนุนแนวทางในการแก้ไขปัญหาของเกษตรกร ควรที่จะให้เกษตรกรมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหามิใช่เป็นฝ่ายรับความ

ช่วยเหลือเพียงฝ่ายเดียว ดังนั้นการแก้ไขปัญหาก็มีความยั่งยืนควรมีการสร้างเงื่อนไขให้เกษตรกรได้มีส่วนร่วม เช่นปัญหาของเกษตรกรบ้านทุ่งทะเลทรายที่มีปัญหาในเรื่องการบริหารจัดการทรัพยากรของชุมชน ควรใช้แนวทางการสร้างเงื่อนไขเพื่อแก้ไขปัญหาดังนี้

1) ปัญหาการเช่าที่ดินทำการเกษตร เนื่องจากปัญหาการไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเองทำให้ต้องเช่าที่ดินทำการเกษตร และปัญหาการเช่าที่ดินทำการเกษตรนี้เป็นต้นเหตุของปัญหาอีกหลาย ๆ อย่างตามมา ดังนั้นแนวทางในการแก้ไขปัญหาการเช่าที่ดินทำกินคือการให้เกษตรกรมีที่ดินเป็นของตนเองโดยการซื้อจากเจ้าของที่ดิน แต่เนื่องจากเกษตรกรไม่มีเงินเพียงพอที่จะซื้อที่ดิน ดังนั้น ธ.ก.ส.ซึ่งเกษตรกรส่วนใหญ่เป็นลูกค้าอยู่แล้วควรให้การสนับสนุนให้เกษตรกรขอสินเชื่อเพื่อซื้อที่ดินแต่ควรสร้างเงื่อนไขก่อนการให้สินเชื่อคือให้เกษตรกรมีการออมทรัพย์อย่างต่อเนื่อง เพื่อสร้างนิสัยการรู้จักการเก็บออมและการมีส่วนร่วมในการได้มาซึ่งที่ดิน

2) ปัญหาภาระหนี้สิน เนื่องจากการได้สินเชื่อจาก ธ.ก.ส.ไม่เพียงพอทำให้ต้องหาสินเชื่อเพิ่มจากแหล่งเงินทุนอื่นทำให้ต้องเสียดอกเบี้ยหรือซื้อสินค้าเป็นเงินเชื่อในราคาที่สูง ทำให้ต้องมีหนี้สินหลายทางรายได้ไม่เพียงพอที่จะชำระหนี้หรือเหลือไว้เก็บออม ดังนั้น การแก้ไขปัญหาคควรให้ ธ.ก.ส.ขยายสินเชื่อให้เพียงพอ แต่ควรสร้างเงื่อนไขให้เกษตรกรมีการออมเงินตามส่วนเงินกู้ เพื่อให้เกษตรกรได้มีการเก็บออมจนสามารถสร้างเงินออมไว้เป็นทุนของตนเองได้ และยังเป็นการแก้ไขปัญหาคขาดการเก็บออมเงินในทางอ้อมอีกด้วย เพราะจะเป็นการสร้างนิสัยในการรักการออมอีกด้วย

3.2.3 การสนับสนุนให้ชุมชนจัดทำแผนชีวิตเศรษฐกิจพอเพียง โดยเริ่มจากสมาชิกในครัวเรือนหรือทำร่วมกับเพื่อนบ้านเพื่อเป้าหมายที่จะหลุดพ้นจากความยากจนและพึ่งตนเองได้ โดยมีขั้นตอนการจัดทำแผน ดังนี้

1) จัดทำข้อมูลครัวเรือน ประกอบด้วย ข้อมูลหัวหน้าครัวเรือน ข้อมูลการประกอบอาชีพหลัก/รอง ข้อมูลการใช้สารเคมีในครัวเรือน ข้อมูลการเป็นสมาชิกกลุ่ม ข้อมูลสมาชิกในครัวเรือน

2) ค้นหาศักยภาพของครัวเรือน เพื่อต้องการให้ครัวเรือนค้นหาทุนหรือปัญหาที่อยู่ในตนเอง และมีความเชื่อมั่นในทุนเหล่านั้นมากแค่ไหนในประเด็น ความรู้ความชำนาญหรือทักษะในการประกอบอาชีพ ทุนในการประกอบอาชีพ เงินทุน ทุนทรัพยากรธรรมชาติ ความรู้เท่าทันสถานการณ์ในการประกอบอาชีพ

3) ค้นหาปัญหาของครัวเรือน เพื่อให้ครัวเรือนช่วยกันค้นหาปัญหา และวิเคราะห์สาเหตุของปัญหาใน 4 ด้าน คือ

- ด้านการประกอบอาชีพ

- ด้านการเงินของครัวเรือน
- ด้านปัจจัยสี่ในการดำรงชีวิต
- ด้านครอบครัวอบอุ่น

4) สรุปข้อมูลด้านกายภาพ ข้อมูลปัญหาของครัวเรือนและข้อมูลแผนการเพิ่ม
เพิ่มรายได้ของครัวเรือน เพื่อให้เกิดการเปรียบเทียบในภาพรวมของครัวเรือน

5) ให้นำบุคคล/ครัวเรือนใช้ข้อมูลจากข้อ 4 กำหนดทิศทางของครัวเรือน เพื่อให้
หลุดพ้นจากความยากจน ผู้ชีวิตพอเพียง โดยมีเป้าหมาย ลดรายจ่าย เพิ่มรายได้ มีเงินออม เรียนรู้มาก
ขึ้น และเพิ่มพูนคุณธรรม

6) วางแผนชีวิตเศรษฐกิจพอเพียง โดยการประยุกต์จากปรัชญาของเศรษฐกิจ
พอเพียงเพื่อการวางแผน ประกอบด้วย

- แผนสร้างความพอประมาณในครัวเรือน
- แผนสร้างความมีเหตุผลของครัวเรือน
- แผนสร้างภูมิคุ้มกันที่ดีให้ครัวเรือน
- แผนสร้างความรู้และการเรียนรู้ของครัวเรือน
- แผนเพิ่มพูนคุณธรรมในครัวเรือน

7) การปฏิบัติตามแผน ให้ครัวเรือนบันทึกผลการปฏิบัติตามแผนพร้อมทั้ง
ประเมินตนเองตามระยะเวลาที่เหมาะสม

8) การสนับสนุน โดยกลุ่ม องค์กรในชุมชน และภาคีพัฒนาทั้งภาคราชการ
และเอกชน โดยการเขียนให้กำลังใจ สนับสนุนตามกำลังของหน่วยงาน เพื่อให้บุคคล/
ครอบครัวพึ่งตนเองได้

3.3 การประเมินและติดตามผล

ในการแก้ไขปัญหาของเกษตรกร โดยใช้ผลการวิจัยที่เข้าถึงปัญหาของ
กลุ่มเป้าหมาย ต้องเป็นไปในลักษณะของการนำผลที่ได้ไปใช้ในการพัฒนาอย่างแท้จริง จำเป็นต้อง
มีวิธีการทำงาน มีเครื่องมือและกระบวนการทำงานที่ดี เพื่อที่นำไปสู่การแก้ไขปัญหาและเกิดการ
พัฒนาได้อย่างเหมาะสม ตรงกับปัญหาและความต้องการของเกษตรกร เพราะสภาพปัญหาของ
เกษตรกรมีความซับซ้อน และภูมิปัญหาหรือองค์ความรู้ในแต่ละพื้นที่มีลักษณะเฉพาะตัว ดังนั้น
การทำงานจึงต้องทำเป็นกระบวนการ และเน้นการมีส่วนร่วม โดยเฉพาะการมีส่วนร่วมจากองค์กร
ชุมชนหรือกลุ่มเกษตรกร เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน

หลังจากดำเนินกิจกรรมเสร็จสิ้นแล้ว ต้องมีการสรุปผลร่วมกันทุกฝ่ายเพื่อให้เกิดความเข้าใจร่วมกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งฝ่ายเกษตรกรที่จะต้องเข้าใจเพื่อนำไปสู่การยอมรับปฏิบัติ ซึ่งผลสรุปนี้จะทำให้เกษตรกรหรือชุมชนมีนักพัฒนาที่ดีขึ้น มีบทเรียนสำหรับแนวทางในการดำเนินชีวิต มีประสบการณ์จากการเรียนรู้ ตลอดจนหาแนวทาง หรือกลไกในการที่จะนำผลสำเร็จนี้ไปขยายให้กับเกษตรกรรายอื่น ๆ เพื่อให้สอดคล้องกับแนวทางแก้ไขในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกร ให้พึ่งพาตนเองได้มากขึ้น ทำให้คุณภาพชีวิตของเกษตรกร สมาชิกในครอบครัวและชุมชนดีขึ้น

เมื่อได้ข้อสรุปหรือแนวทางในการแก้ไขปัญหา ต้องมีการประเมินว่าเกษตรกรหรือชุมชนนำแนวทางนั้นไปใช้ได้ผลดีหรือไม่ จะทำการปรับปรุงแก้ไขให้ดีขึ้นกว่าเดิมได้อย่างไร และจะมีปัญหาหรือผลกระทบหรือข้อจำกัดอะไรบ้าง มีจุดอ่อน จุดแข็ง อย่างไร หากพบจุดอ่อนควรมีการปรับปรุงแก้ไขให้ดีขึ้น โดยเป็นความเห็นร่วมกันของทุกฝ่าย

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กองบัญชาทรัพย์สิน (2548) การจัดทำบัญชีครัวเรือนตามโครงการครอบครัวเกษตรกรไทยร่วมใจทำบัญชีครัวเรือน กองบัญชาทรัพย์สิน ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร
- ขจรจบ กุศุมาวลี (2547) “รายงานการวิจัยเรื่อง ความขัดแย้งระหว่างรัฐ ทูน และท้องถิ่น”สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย กรุงเทพมหานคร ภาพพิมพ์
- เดือนจิตต์ สัตยาวิรุทธิ์ (2536) “หลักการบริหารแมลงศัตรูพืช” เอกสารวิชาการประจำปี 2536 เรื่อง เกษตรยั่งยืน : อนาคตของการเกษตรไทย กรมวิชาการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์
- รัชชชัย ณ นคร และประทีป วีระพัฒนนิรันดร์ (2536) “การจัดการและอนุรักษ์ดินและน้ำระดับไร่นา” เอกสารวิชาการประจำปี 2536 เรื่องเกษตรยั่งยืน : อนาคตของการเกษตรไทย กรมวิชาการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์
- ธันวา จิตต์สงวน (2543) “รายงานการสัมมนาระบบเกษตรแห่งชาติ ครั้งที่ 1” หน้า 75-84 ณ โรงแรมหลุยส์ แพเวอ์น หลักสี่ กรุงเทพมหานคร 15-17 พ.ย.2543 เรื่อง การพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืน : บทวิเคราะห์จากปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคมระบบเกษตรเพื่อการจัดการทรัพยากรและพัฒนาองค์กรชุมชนอย่างยั่งยืน
- พูลทรัพย์ สวนเมือง ตูลาพันธ์ (2549) “องค์การการเงินชุมชน : ข้อเสนอเพื่อการบริหารจัดการที่ดี” วารสารวิชาการปริทัศน์
- วิทยา อธิปอนันต์ (2542) “เศรษฐกิจพอเพียงเพื่อการเกษตรที่พึ่งพาตนเอง” หน้า 1-5 เอกสารวิชาการปี 2548 กรมส่งเสริมการเกษตร
- สุเมธ ดันติเวชกุล (2541) “การดำเนินชีวิตในระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงตามแนวพระราชดำริ” มติชนรายวัน
- สุวินัย รันดาเว (2543) “รายงานการสัมมนาระบบเกษตรแห่งชาติ ครั้งที่ 1” หน้า 51-63 ณ โรงแรมหลุยส์ แพเวอ์น หลักสี่ กรุงเทพมหานคร เรื่อง การพัฒนาเกษตรยั่งยืน : มิติใหม่และการพัฒนาเทคโนโลยีเกษตรแบบมีส่วนร่วมระบบ เกษตรเพื่อการจัดการทรัพยากรและพัฒนาองค์กรชุมชนอย่างยั่งยืน
- อรุณ อวนสกุล (2543) “รายงานการสัมมนาระบบเกษตรแห่งชาติ ครั้งที่ 1” หน้า 31-46 ณ โรงแรมหลุยส์ แพเวอ์น หลักสี่ กรุงเทพมหานคร 15-17 พ.ย.2543 เรื่อง การพัฒนาเกษตรยั่งยืน: แนวทางและดัชนีชี้วัดระบบเกษตรเพื่อการจัดการทรัพยากรและพัฒนาองค์กรชุมชนอย่างยั่งยืน

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
ตารางแสดงผลการวิเคราะห์ข้อมูล

ตอนที่ 1 สภาพพื้นฐานทางเศรษฐกิจและสังคมบางประการของตัวแทนเกษตรกร
สภาพส่วนบุคคลของตัวแทนเกษตรกร

ตารางที่ 4.1 สภาพส่วนบุคคลของตัวแทนเกษตรกร

ประเด็น	จำนวน(ราย) (N= 163)	ร้อยละ	ต่ำสุด	สูงสุด	เฉลี่ย
1. เพศ					
ชาย	89	54.6	-	-	-
หญิง	74	45.4	-	-	-
2. อายุ					
			27	80	49.2
< 30 ปี	6	3.7	-	-	-
30 – 40 ปี	35	21.5	-	-	-
41 – 50 ปี	50	30.7	-	-	-
51 – 60 ปี	42	25.8	-	-	-
> 60 ปี	30	18.4	-	-	-
3. ระดับการศึกษา					
ไม่เคยได้รับการศึกษา	3	1.8	-	-	-
ประถมศึกษาตอนต้น	113	69.3	-	-	-
ประถมศึกษาตอนปลาย	27	16.6	-	-	-
มัธยมศึกษาตอนต้น	19	11.7	-	-	-
มัธยมศึกษาตอนปลาย /ปวช.	1	.6	-	-	-
อนุปริญญา ปวส.	0	0	-	-	-
ปริญญาตรี หรือสูงกว่า	0	0	-	-	-
4. สถานภาพในครอบครัว					
หัวหน้าครอบครัว	105	64.4	-	-	-
คู่สมรส	54	33.1	-	-	-
สมาชิกในครัวเรือน	4	2.5	-	-	-
ผู้อาศัย	0	0	-	-	-

ตารางที่ 4.1 (ต่อ)

ประเด็น	จำนวน(ราย) (N= 163)	ร้อยละ	ต่ำสุด	สูงสุด	เฉลี่ย
5. จำนวนสมาชิกในครัวเรือน			1	11	4.4
< 3 คน	7	4.3	-	-	-
3 – 5 คน	126	77.3			
> 5 คน	30	18.4	-	-	-
5.1 ชาย			0	7	2.1
< 2 คน	41	25.2	-	-	-
2 – 3 คน	110	67.5	-	-	-
> 3 คน	12	7.4	-	-	-
5.2 หญิง			0	5	2.2
< 2 คน	36	22.1	-	-	-
2 – 3 คน	111	68.1	-	-	-
> 3 คน	16	9.8	-	-	-
5.3 สมาชิกช่วยทำการเกษตร			1	5	2.4
< 2 คน	10	6.1	-	-	-
2 – 3 คน	133	81.6	-	-	-
> 3 คน	20	12.3	-	-	-
5.4 อยู่ระหว่างกำลังศึกษา			0	3	1.1
< 1 คน	33	20.2	-	-	-
1 – 2 คน	124	76.1	-	-	-
> 2 คน	6	3.7	-	-	-

สภาพทางเศรษฐกิจของตัวแทนเกษตรกร
ตารางที่ 4.2 สภาพการถือครองที่ดินและการทำการเกษตร

ประเด็น	จำนวน (ราย) (N= 163)	ร้อยละ	ต่ำสุด	สูงสุด	เฉลี่ย
1. พื้นที่ถือครอง (ไร่)			20	220	65.8
< 30 ไร่	15	9.2	-	-	-
30 – 50 ไร่	52	31.9	-	-	-
51 - 70 ไร่	36	22.1	-	-	-
71 – 90 ไร่	29	17.8	-	-	-
> 90 ไร่	31	19.0	-	-	-
1.1 พื้นที่ดินของตนเอง/ครอบครัว			0	114	11.5
ไม่มีที่ดินเป็นของตนเอง	89	54.6	-	-	-
1 – 20 ไร่	44	27.0	-	-	-
21 – 40 ไร่	20	12.3	-	-	-
41 – 60 ไร่	3	1.8	-	-	-
> 60 ไร่	7	4.3	-	-	-
1.2 พื้นที่เช่าทำนาข้าว/ครั้ง			0	180	53.3
< 30 ไร่	32	19.6	-	-	-
30 – 50 ไร่	57	35.0	-	-	-
51 – 70 ไร่	33	20.2	-	-	-
71 – 90 ไร่	27	16.6	-	-	-
> 90 ไร่	14	8.6	-	-	-
2. เกษตรกรทำการผลิตข้าว/ครั้ง/ครัวเรือน			20	220	64.7
< 30 ไร่	15	9.2	-	-	-
30 – 50 ไร่	54	33.1	-	-	-
51 – 70 ไร่	35	21.5	-	-	-
71 – 90 ไร่	30	18.4	-	-	-
> 90 ไร่	29	17.8	-	-	-

ตารางที่ 4.2 (ต่อ)

ประเด็น	จำนวน (ราย) (N= 163)	ร้อยละ	ต่ำสุด	สูงสุด	เฉลี่ย
3. ในรอบ 1 ปี ทำการผลิตข้าว					
1 ครั้ง	0	0	-	-	-
2 ครั้ง	163	100	-	-	-
4. รายได้จากการทำนาข้าวยังไม่หักค่าใช้จ่ายในปีที่ผ่านมา					
			100,000	1,700,000	505,098.1
< 200,000 บาท	14	8.6	-	-	-
200,000 – 400,000 บาท	59	36.2	-	-	-
400,001 – 600,000 บาท	51	31.3	-	-	-
600,001 – 800,000 บาท	24	14.7	-	-	-
> 800,000 บาท	15	9.2	-	-	-
5. รายได้รองจากการทำนาข้าว					
มี	36	22.1	-	-	-
ไม่มี	127	77.9	-	-	-
6. แหล่งเงินทุน (ตอบได้มากกว่า 1 คำตอบ)					
ธ.ก.ส.	161	98.8	-	-	-
ธนาคารพาณิชย์	10	6.1	-	-	-
นายทุนเงินกู้	40	24.5	-	-	-
พ่อค้าเงินเชื่อ	84	51.5	-	-	-
เงินทุนตนเอง	31	19.0	-	-	-
7. เงินกู้/ซื้อเชื่อ เพื่อเป็นค่าใช้จ่าย					
			35,000	450,000	144,239.2
< 100,000 บาท	70	42.9	-	-	-
100,000 – 200,000 บาท	68	41.7	-	-	-
200,001 – 300,000 บาท	21	12.9	-	-	-
300,001 – 400,000 บาท	3	1.8	-	-	-
> 400,000 บาท	1	.6	-	-	-

ตารางที่ 4.2 (ต่อ)

ประเด็น	จำนวน (ราย)	ร้อยละ	ต่ำสุด	สูงสุด	เฉลี่ย
(N= 163)					
8. รายจ่ายในการชำระหนี้ต้นเงินกู้/ซื้อเชื่อในปีที่ผ่านมา			35,000	450,000	140,515.3
< 100,000 บาท	72	44.2	-	-	-
100,000 – 200,000 บาท	66	40.5	-	-	-
200,001 – 300,000 บาท	22	13.5	-	-	-
300,001 – 400,000 บาท	2	1.2	-	-	-
> 400,000 บาท	1	.6	-	-	-
9. รายจ่ายในการชำระหนี้ดอกเบี้ยเงินกู้/ซื้อเชื่อในปีที่ผ่านมา			2,800	70,000	17,801.3
< 10,000 บาท	84	51.5	-	-	-
10,000 – 20,000 บาท	37	22.7	-	-	-
20,001 – 30,000 บาท	16	9.8	-	-	-
30,001 – 40,000 บาท	13	8.0	-	-	-
> 40,000 บาท	13	8.0	-	-	-
10. การเก็บออม (เงินฝาก) (ตอบได้มากกว่า 1 คำตอบ)					
ธ.ก.ส.	32	19.6	-	-	-
ธนาคารพาณิชย์	4	2.5	-	-	-
กลุ่มออมทรัพย์ในชุมชน	74	45.4	-	-	-
ไม่มีการเก็บออม	65	39.9	-	-	-

รายจ่ายในครัวเรือนของตัวแทนเกษตรกร
 ตารางที่ 4.3 รายจ่ายในครัวเรือนของตัวแทนเกษตรกร

ประเด็น	จำนวน(ราย) (N = 163)	ร้อยละ	ต่ำสุด	สูงสุด	เฉลี่ย
1. ค่าอาหาร			10,000	90,000	37,251.5
< 20,000 บาท	20	12.3	-	-	-
20,000 – 30,000 บาท	38	23.3	-	-	-
30,001 – 40,000 บาท	62	38.0	-	-	-
40,001 – 50,000 บาท	29	17.8	-	-	-
> 50,000 บาท	14	8.6	-	-	-
2. ค่าของใช้ในครัวเรือน			3,000	30,000	10,568.1
< 5,000 บาท	36	22.1	-	-	-
5,000 – 10,000 บาท	74	45.4	-	-	-
10,001 – 15,000 บาท	34	20.9	-	-	-
15,001 – 20,000 บาท	13	8.0	-	-	-
> 20,000 บาท	6	3.7	-	-	-
3. ค่าการศึกษา			0	100,000	11,166.2
< 10,000 บาท	114	69.9	-	-	-
10,000 – 20,000 บาท	24	14.7	-	-	-
20,001 – 30,000 บาท	13	8.0	-	-	-
30,001 – 40,000 บาท	4	2.5	-	-	-
> 40,000 บาท	8	4.9	-	-	-
4. ค่ายา/รักษาพยาบาล			1,000	40,000	5,846.6
< 5,000 บาท	120	73.6	-	-	-
5,000 – 10,000 บาท	29	17.8	-	-	-
10,001 – 15,000 บาท	5	3.1	-	-	-
15,001 – 20,000 บาท	7	4.3	-	-	-
> 20,000 บาท	2	1.2	-	-	-

ตารางที่ 4.3 (ต่อ)

ประเด็น	จำนวน (ราย) (N= 163)	ร้อยละ	ต่ำสุด	สูงสุด	เฉลี่ย
5. ค่าเครื่องนุ่งห่ม			2,000	20,000	4,791.4
< 3,000 บาท	62	38.0	-	-	-
3,000 – 6,000 บาท	77	47.2	-	-	-
6,001 – 9,000 บาท	3	1.8	-	-	-
> 9,000 บาท	21	12.9	-	-	-
6. ค่าไฟฟ้า			1,300	36,000	5,348.4
< 3,000 บาท	30	18.4	-	-	-
3,000 – 5,000 บาท	86	52.8	-	-	-
5,001 – 7,000 บาท	28	17.2	-	-	-
> 7,000 บาท	19	11.7	-	-	-
7. ค่าโทรศัพท์			0	30,000	4,415.3
< 3,000 บาท	66	40.5	-	-	-
3,000 – 5,000 บาท	65	39.9	-	-	-
5,001 – 7,000 บาท	16	9.8	-	-	-
> 7,000 บาท	16	9.8	-	-	-
8. ค่าน้ำมันเชื้อเพลิง/พาหนะเดินทาง			1,800	150,000	12,249.6
< 5,000 บาท	43	26.4	-	-	-
5,000 – 10,000 บาท	61	37.4	-	-	-
10,001 – 15,000 บาท	27	16.6	-	-	-
> 15,000 บาท	32	19.6	-	-	-
9. ค่างานบุญ/งานกุศล			500	20,000	4,553.3
< 2,000 บาท	51	31.3	-	-	-
2,000 – 5,000 บาท	91	55.8	-	-	-
5,001 – 8,000 บาท	2	1.2	-	-	-
> 8,000 บาท	19	11.7	-	-	-

ตารางที่ 4.3 (ต่อ)

ประเด็น	จำนวน (ราย)	ร้อยละ	ต่ำสุด	สูงสุด	เฉลี่ย
(N= 163)					
10. ค่าสุรา/บุหรี่/เครื่องดื่มชูกำลัง			0	50,000	4,801.8
< 3,000 บาท	82	50.3	-	-	-
3,000 – 6,000 บาท	54	33.1	-	-	-
6,001 – 9,000 บาท	5	3.1	-	-	-
> 9,000 บาท	22	13.5	-	-	-
11. ค่าห่วย			0	180,000	2,463.1
< 2,000 บาท	102	62.6	-	-	-
2,000 – 5,000 บาท	49	30.1	-	-	-
5,001 – 8,000 บาท	4	2.5	-	-	-
> 8,000 บาท	8	4.9	-	-	-

รายจ่ายในการผลิตข้าว

ตารางที่ 4.4 รายจ่ายในการผลิตข้าวในปีที่ผ่านมาต่อการผลิต 1 ครั้ง

ประเด็น	จำนวน(ราย) (N=163)	ร้อยละ	ต่ำสุด	สูงสุด	เฉลี่ย
1. ค่าจ้างไถเตรียมดิน			0	220,000	14,403.6
< 10,000 บาท	85	52.1	-	-	-
10,000 – 20,000 บาท	59	36.2	-	-	-
20,001 – 30,000 บาท	12	7.4	-	-	-
30,001 – 40,000 บาท	3	1.8	-	-	-
> 40,000 บาท	4	2.5	-	-	-
2. ค่าเมล็ดพันธุ์			1,500	280,000	20,406.3
< 10,000 บาท	38	23.3	-	-	-
10,000 – 20,000 บาท	69	42.3	-	-	-
20,001 – 30,000 บาท	40	24.5	-	-	-
30,001 – 40,000 บาท	10	6.1	-	-	-
> 40,000 บาท	6	3.7	-	-	-
3. ค่าน้ำย/สารปราบศัตรูพืช/แมลง			5,000	350,000	81,901.8
< 40,000 บาท	41	25.2	-	-	-
40,000 – 60,000 บาท	34	20.9	-	-	-
60,001 – 80,000 บาท	21	12.9	-	-	-
80,001 – 100,000 บาท	24	14.7	-	-	-
> 100,000 บาท	43	26.4	-	-	-
4. ค่าน้ำมันเชื้อเพลิง			0	60,000	12,554.6
< 5,000 บาท	57	35.0	-	-	-
5,000 – 15,000 บาท	56	34.4	-	-	-
15,001 – 25,000 บาท	36	22.1	-	-	-
25,001 – 35,000 บาท	9	5.5	-	-	-
> 35,000 บาท	5	3.1	-	-	-

ตารางที่ 4.4 (ต่อ)

ประเด็น	จำนวน(ราย) (N=163)	ร้อยละ	ต่ำสุด	สูงสุด	เฉลี่ย
5. ค่าจ้างแรงงาน			0	70,000	8,542.3
< 5,000 บาท	84	51.5	-	-	-
5,000 – 15,000 บาท	59	36.2	-	-	-
15,001 – 25,000 บาท	15	9.2	-	-	-
25,001 – 35,000 บาท	3	1.8	-	-	-
> 35,000 บาท	2	1.2	-	-	-
6. ค่าจ้างรถเกี่ยวนา			4,500	95,000	28,719.0
< 10,000 บาท	9	5.5	-	-	-
10,000 – 20,000 บาท	50	30.7	-	-	-
20,001 – 30,000 บาท	42	25.8	-	-	-
30,001 – 40,000 บาท	34	20.9	-	-	-
> 40,000 บาท	28	17.2	-	-	-
7. ค่าจ้างขนส่ง			0	70,000	9,111.6
< 5,000 บาท	57	35.0	-	-	-
5,000 – 10,000 บาท	63	38.7	-	-	-
10,001 – 15,000 บาท	25	15.3	-	-	-
15,001 – 20,000 บาท	15	9.2	-	-	-
> 20,000 บาท	3	1.8	-	-	-
8. ค่าเช่าที่ดิน			0	160,000	44,615.3
< 30,000 บาท	53	32.5	-	-	-
30,000 – 40,000 บาท	25	15.3	-	-	-
40,001 – 50,000 บาท	26	16.0	-	-	-
50,001 – 60,000 บาท	24	14.7	-	-	-
> 60,000 บาท	35	21.5	-	-	-

ตารางที่ 4.4 (ต่อ)

ประเด็น	จำนวน(ราย)	ร้อยละ	ต่ำสุด	สูงสุด	เฉลี่ย
(N=163)					
9. ค่าซ่อมแซมเครื่องจักรกลทางการเกษตร			0	35,000	4,504.9
< 3,000 บาท	94	57.7	-	-	-
3,000 – 6,000 บาท	27	16.6	-	-	-
6,001 – 9,000 บาท	5	3.1	-	-	-
9,001 – 12,000 บาท	24	14.7	-	-	-
> 12,000 บาท	13	8.0	-	-	-

ตอนที่ 2 พฤติกรรมและความคิดเห็นในการดำเนินชีวิตประจำวันและการทำการเกษตร ของตัวแทนเกษตรกร

ตารางที่ 4.5 พฤติกรรมและความคิดเห็นในการดำเนินชีวิตประจำวัน

ประเด็น	จำนวน(ราย)	ร้อยละ	ต่ำสุด	สูงสุด	เฉลี่ย
(N=163)					
1. อาหารที่ใช้เลี้ยงบุคคลในครัวเรือนได้มาจาก					
ซื้อทั้งหมดและนำมาประกอบเอง	125	76.7	-	-	-
ซื้อบางส่วนและปลูกพืชสวนครัวกินเอง	38	23.3	-	-	-
ซื้ออาหารสำเร็จรูปเป็นส่วนใหญ่	0	0	-	-	-
2. อาหารที่ผลิตไว้บริโภคในครัวเรือน (ตอบได้มากกว่า 1 คำตอบ)					
ข้าว	12	7.4	-	-	-
พืชผักสวนครัว	37	22.7	-	-	-
เบ็ด/ไก่	13	8.0	-	-	-
ปลา	6	3.7	-	-	-
อื่นๆ	0	0	-	-	-
ไม่มี	114	69.9	-	-	-

ตารางที่ 4.5 (ต่อ)

ประเด็น	จำนวนราย	ร้อยละ	ต่ำสุด	สูงสุด	เฉลี่ย
(N =163)					
3. เครื่องอุปโภคในครัวเรือนที่ผลิตไว้ใช้เอง (ตอบได้มากกว่า 1 คำตอบ)					
น้ำยาเอนกประสงค์	31	19.0	-	-	-
สบู่	6	3.7	-	-	-
แชมพูสระผม	3	1.8	-	-	-
อื่น ๆ	0	0	-	-	-
ไม่มี	127	77.9	-	-	-
4. การจัดการข้าวเปลือกหลังเก็บเกี่ยว					
ขายทั้งหมดแล้วซื้อเป็นข้าวสารกิน	149	91.4	-	-	-
ขายบางส่วนและเก็บไว้บริโภคบางส่วน	14	8.6	-	-	-
5. วิธีการเลือกซื้อสินค้าอุปโภคบริโภคในครัวเรือน (ตอบได้มากกว่า 1 คำตอบ)					
ตามโฆษณาวิทยุ/โทรทัศน์	30	18.4	-	-	-
เลือกซื้อตามผู้อื่น	3	1.1	-	-	-
เฉพาะสินค้าที่ราคาถูกเมื่อพบเห็น	67	41.1	-	-	-
เฉพาะสินค้าที่จำเป็นต่อการ					
ใช้ชีวิตประจำวัน	136	83.4	-	-	-
6. วิธีการเก็บออมเงิน					
เมื่อมีรายได้จะเก็บออมไว้กับธนาคาร					
โดยจะถอนเมื่อเวลาจำเป็น	18	11.0	-	-	-
เหลือจากการใช้จ่ายแล้วจึงจะเก็บออม	38	23.3	-	-	-
เก็บออมไว้อย่างสม่ำเสมอเมื่อมีรายได้	3	1.8	-	-	-
ออมแบบบังคับในลักษณะการถือหุ้น/ ฝากกลุ่ม	60	36.8	-	-	-
ไม่ได้มีการออมเงิน	44	27.0	-	-	-

ตารางที่ 4.5 (ต่อ)

ประเด็น	จำนวนราย (N=163)	ร้อยละ	ต่ำสุด	สูงสุด	เฉลี่ย
7. ปัญหาในการเก็บออม (ตอบได้มากกว่า 1 คำตอบ)					
อยู่ห่างไกลธนาคาร	62	38.0	-	-	-
ขาดความไว้วางใจในการฝากเงินกับ					
กลุ่มการเงินในชุมชน	2	1.2	-	-	-
ไม่มีเงินเหลือพอที่จะฝาก	132	81.0	-	-	-
ไม่มีความจำเป็นที่จะต้องออมเงิน	5	3.1	-	-	-

พฤติกรรมและความคิดเห็นในการทำการเกษตร

ตารางที่ 4.6 พฤติกรรมและความคิดเห็นในการทำการเกษตร

ประเด็น	จำนวนราย (N=163)	ร้อยละ	ต่ำสุด	สูงสุด	เฉลี่ย
1. การเลือกใช้น้ำในการทำนาข้าว					
ใช้น้ำอินทรีย์/ชีวภาพที่ทำตัวเอง	0	0	-	-	-
ใช้น้ำอินทรีย์/ชีวภาพสำเร็จรูป	0	0	-	-	-
ใช้น้ำเคมีอย่างเดียว	132	81.0	-	-	-
ใช้น้ำเคมีควบคู่กับการใช้น้ำอินทรีย์/ ชีวภาพ	31	19.0	-	-	-
2. วิธีการเลือกใส่สารเคมีปราบศัตรูพืชและสารเคมีกำจัดแมลง (ตอบได้มากกว่า 1 คำตอบ)					
ทำตัวเองโดยใช้พืชสมุนไพร	4	2.5	-	-	-
ตามร้านค้าแนะนำ/ตามอย่างคนอื่น	90	55.2	-	-	-
ตามสื่อโฆษณาวิทยุ/โทรทัศน์	12	7.4	-	-	-
ตามยี่ห้อที่เคยใช้	127	77.9	-	-	-

ตารางที่ 4.6 (ต่อ)

ประเด็น	จำนวนราย (N=163)	ร้อยละ	ต่ำสุด	สูงสุด	เฉลี่ย
3. การจัดการต่อซังหลังเก็บเกี่ยว					
เผาไฟทิ้งเพื่อง่ายต่อการเตรียมดิน	152	93.3	-	-	-
ปล่อยทิ้งแล้วไถกลบเพื่อเป็นปุ๋ยในดิน	11	6.7	-	-	-
4. ขั้นตอนในการทำนาข้าวที่ต้องจ้างแรงงาน (ตอบได้มากกว่า 1 คำตอบ)					
ไถเตรียมดิน	115	70.6	-	-	-
สูบน้ำเข้านา	32	19.6	-	-	-
หว่านข้าว	116	71.2	-	-	-
ใส่ปุ๋ย	103	63.2	-	-	-
ฉีดสารเคมีปราบวัชพืช/แมลง	148	90.8	-	-	-
เกี่ยวนวดข้าว	163	100.0	-	-	-
ขนส่ง	155	95.1	-	-	-
5. หลังจากเก็บเกี่ยวใช้เวลาในการพักดินประมาณ (ตอบได้มากกว่า 1 คำตอบ)					
ไม่ได้พักดินดำเนินการเพาะปลูกทันที	7	4.3	-	-	-
ประมาณ 1 – 2 เดือน	3	1.8	-	-	-
มากกว่า 2 เดือนขึ้นไป	14	8.6	-	-	-
ขึ้นอยู่กับ การปล่อยน้ำของชลประทาน	148	90.8	-	-	-
ขึ้นอยู่กับพื้นที่ข้างเคียง	103	63.2	-	-	-
6. ในการปลูกข้าวแต่ละครั้งมีการวางแผนหรือไม่					
มีการวางแผนเพื่อลดความเสี่ยง	7	4.3	-	-	-
ไม่มีการวางแผนขึ้นอยู่กับ การปล่อยน้ำ ของชลประทาน	156	95.7	-	-	-

ตอนที่ 3 ความเข้าใจของตัวแทนเกษตรกรในเรื่องวิถีชีวิตกับการบริหารจัดการ
ทรัพยากรของชุมชน

ตารางที่ 4.7 ความเข้าใจของเกษตรกรในการดำเนินชีวิตประจำวันและการทำการเกษตร

ประเด็น	ใช่ (ราย)	ร้อยละ	ไม่ใช่ (ราย)	ร้อยละ
(N = 163)				
1. โทรศัพท์มือถือ รถจักรยานยนต์ มีความจำเป็นมากต่อการใช้ในการชีวิตประจำวัน	159	97.5	4	2.5
2. การปลูกพืชผักสวนครัวไว้บริโภคในครัวเรือน เป็นสิ่งที่ไม่จำเป็นเพราะปัจจุบันหาซื้อได้ง่าย	112	68.7	51	31.3
3. สาเหตุที่ทำให้ให้เกิดหนี้สินเนื่องจากมีค่าใช้จ่ายในครัวเรือนสูง	140	85.9	23	14.1
4. สภาพหนี้สินมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นทุกปีเพราะค่าใช้จ่ายสูงขึ้น	152	93.3	11	6.7
5. การทำบัญชีครัวเรือนไม่มีความจำเป็นเพราะรายจ่ายแต่ละอย่างมีความจำเป็นต้องจ่ายอยู่แล้ว	128	78.5	35	21.5
6. ในการทำนาข้าวถ้าไม่ใช้สารเคมีกำจัดแมลงและปุ๋ยเคมีจะทำให้ผลผลิตลดลง	150	92.0	13	8.0
7. เพื่อให้ได้ผลผลิตมากขึ้นจำเป็นต้องลงทุนซื้อปุ๋ยเคมีและสารกำจัดแมลงถึงแม้จะมีราคาสูง	158	96.9	5	3.1
8. สาเหตุที่ใช้พื้นที่ทำนาข้าวเพียงอย่างเดียวเพราะสภาพพื้นที่ไม่เหมาะสมจะทำอย่างอื่น	158	96.9	5	3.1
9. สาเหตุที่ทำให้ให้เกิดหนี้สินเนื่องจากมีค่าใช้จ่ายในการทำการเกษตรสูง	157	96.3	6	3.7
10. เนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ของดินลดลงจึงจำเป็นต้องใช้ปุ๋ยเคมีเพื่อเพิ่มผลผลิต	157	96.3	6	3.7
11. การปรับปรุงบำรุงดินเป็นเรื่องที่ต้องใช้ระยะเวลานานพื้นที่ที่ต้องใช้ทำนาข้าวตลอดทั้งปีไม่สามารถทำได้	146	89.6	17	10.4

ตารางที่ 4.7 (ต่อ)

ประเด็น	ใช่ (ราย (N = 163)	ร้อยละ	ไม่ใช่ (ราย)	ร้อยละ
12. การเผาตอซังข้าวจะทำให้การไถเตรียมดินง่ายและ และยังสามารถกำจัดศัตรูข้าว	153	93.9	10	6.1
13. ไม่จำเป็นต้องเลือกใช้พันธุ์ข้าวสำหรับ การปลูกข้าวนาปีหรือข้าวนาปรังเพราะ ต้องปลูกข้าวตลอดทั้งปี	93	57.1	70	42.9

ตอนที่ 4 ทักษะคติของเกษตรกรต่อการบริหารจัดการทรัพยากรของชุมชน

1.00 – 1.80	=	ไม่เห็นด้วยอย่างยิ่ง
1.81 – 2.60	=	ไม่เห็นด้วย
2.61 – 3.40	=	เห็นด้วยปานกลาง
3.41 – 4.20	=	เห็นด้วยมาก
4.21 – 5.00	=	เห็นด้วยมากที่สุด

ตารางที่ 4.8 ทักษะคติของเกษตรกรต่อการบริหารจัดการดิน น้ำ และการใช้ปุ๋ยเคมี
และสารเคมีทางการเกษตร

ประเด็น	เห็นด้วย มากที่สุด	เห็นด้วย มาก	เห็นด้วย ปานกลาง	ไม่เห็นด้วย	ไม่เห็นด้วย อย่างยิ่ง	ค่าเฉลี่ย	ความหมาย
	จำนวน (ร้อยละ)	จำนวน (ร้อยละ)	จำนวน (ร้อยละ)	จำนวน (ร้อยละ)	จำนวน (ร้อยละ)		
1. การปรับปรุงบำรุงดินที่ เหมาะสมจะช่วยลดต้นทุน ด้านการใช้ปุ๋ยเคมี	92 (56.4)	54 (33.1)	13 (8.0)	4 (2.5)	0 (0)	4.44	เห็นด้วย มากที่สุด
2. ความอุดมสมบูรณ์ของอินทรีย์ 60 วัตถุในดินลดน้อยลงการใช้ ปุ๋ยเคมีสามารถทดแทนได้	(36.4)	83 (50.9)	17 (10.4)	3 (1.8)	0 (0)	4.23	เห็นด้วย มากที่สุด

ตารางที่ 4.8 (ต่อ)

ประเด็น	เห็นด้วย มากที่สุด จำนวน (ร้อยละ)	เห็นด้วย มาก จำนวน (ร้อยละ)	เห็นด้วย ปานกลาง จำนวน (ร้อยละ)	ไม่เห็นด้วย จำนวน (ร้อยละ)	ไม่เห็นด้วย อย่างยิ่ง จำนวน (ร้อยละ)	ค่าเฉลี่ย	ความหมาย
3. ความอุดมสมบูรณ์ของดิน บ้านทุ่งทะเลทรายลดลงเรื่อยๆ (19.6) การพักดินหลังเก็บเกี่ยวจะ ช่วยทำให้ดินดีขึ้น	32 (19.6)	69 (42.3)	36 (22.1)	12 (7.4)	14 (8.6)	3.57	เห็นด้วย มาก
4. สภาพพื้นที่ของบ้านทุ่งทะเล- ทราย ที่มีลักษณะเป็นแอ่ง กระทะ ทำให้เป็นที่รองรับ น้ำในช่วงฤดูฝนจึงทำให้ประสบ ภัยน้ำท่วมเป็นประจำทางแก้ไข คือต้องหยุดพักการปลูกข้าวใน ช่วงที่เสี่ยง	69 (42.3)	65 (39.9)	20 (12.3)	5 (3.1)	4 (2.5)	4.17	เห็นด้วย มาก
5. ปัญหาโรคและแมลงรบกวนใน นาข้าว การใช้สารเคมีปราบ ศัตรูพืชที่มีฤทธิ์แรง ๆ ถึงแม้ ราคาสูงก็สามารถช่วยแก้ไขได้	57 (35.0)	70 (42.9)	31 (19.0)	3 (1.8)	2 (1.2)	4.09	เห็นด้วย มาก
6. การใช้ปุ๋ยยูเรียและปุ๋ยเคมีถึงแม้ จะมีราคาสูงแต่ก็ให้ผลผลิต ที่ดีกว่าการใช้ปุ๋ยอินทรีย์	65 (39.9)	85 (52.1)	7 (4.3)	6 (3.7)	0 (0)	4.28	เห็นด้วย มากที่สุด
7. วัชพืชในนาข้าวเกิดจากขั้นตอน ในการเตรียมดินไม่ดี ทางแก้ไข คือใช้สารเคมีปราบวัชพืชใน ช่วงที่ข้าวเล็กหรือข้าวโต ถึงแม้ จะมีผลกระทบต่อต้นข้าวและ เพิ่มต้นทุนการผลิตบ้างก็ตาม	48 (29.4)	77 (47.2)	29 (17.8)	6 (3.7)	3 (1.8)	3.99	เห็นด้วย มาก

ตารางที่ 4.8 (ต่อ)

ประเด็น	เห็นด้วย	เห็นด้วย	เห็นด้วย	ไม่เห็นด้วย	ไม่เห็นด้วย	ค่าเฉลี่ย	ความหมาย
	มากที่สุด	มาก	ปานกลาง	ไม่เห็นด้วย	ไม่เห็นด้วย		
	จำนวน	จำนวน	จำนวน	จำนวน	จำนวน		
	(ร้อยละ)	(ร้อยละ)	(ร้อยละ)	(ร้อยละ)	(ร้อยละ)		
8. การประสพภัยน้ำท่วมบ่อย ครั้งเป็นมูลเหตุสำคัญที่ทำให้ เกิดภาระหนี้สินเรื้อรัง	93 (57.1)	68 (41.7)	2 (1.2)	0 (0)	0 (0)	4.56	เห็นด้วย มากที่สุด
9. การทำนาข้าวในช่วงฤดูฝน ต้องเสี่ยงต่อภัยน้ำท่วม แต่ ทำเพราะปัญหาเรื่องการเช่า ที่ดินและทำตามพื้นที่ข้างเคียง	124 (76.1)	37 (22.7)	2 (1.2)	0 (0)	0 (0)	4.75	เห็นด้วย มากที่สุด
10. สาเหตุของการใช้สารเคมี ปราบหอยเชอริในนาข้าว แทนการใช้สารสกัดชีวภาพ เพราะปริมาณพื้นที่การทำนา มาก	62 (38.0)	83 (50.9)	16 (9.8)	2 (1.2)	0 (0)	4.26	เห็นด้วย มากที่สุด

ภาคผนวก ข
แบบสัมภาษณ์ตัวแทนเกษตรกร

แบบสัมภาษณ์เลขที่.....

แบบสัมภาษณ์

เรื่อง

วิถีชีวิตของเกษตรกรบ้านทุ่งทะเลทรายกับการบริหารจัดการทรัพยากรของชุมชน

คำแนะนำ โปรดทำเครื่องหมาย / ใน () ตามผลการสัมภาษณ์ และกรอกผลการสัมภาษณ์ลงใน
ช่องว่างที่กำหนดไว้

ตอนที่ 1 ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพพื้นฐานทางเศรษฐกิจและสังคมบางประการของเกษตรกร

1. เพศ () ชาย () หญิง
2. อายุ..... ปี
3. ระดับการศึกษา

() ไม่เคยได้รับการศึกษา	() ประถมศึกษาตอนต้น
() ประถมศึกษาตอนปลาย	() มัธยมศึกษาตอนต้น
() มัธยมศึกษาตอนปลาย ปวช. หรือเทียบเท่า	
() อนุปริญญา ปวส	()ปริญญาตรี หรือสูงกว่า
4. สถานภาพในครอบครัว

() หัวหน้าครอบครัว	() คู่สมรส
() สมาชิกในครอบครัว	() ผู้อาศัย
5. จำนวนสมาชิกในครัวเรือน.....คน

ชาย.....คน	หญิง.....คน
------------	-------------

 สมาชิกในครัวเรือนอยู่ในวัยแรงงานและช่วยทำการเกษตร.....คน
 สมาชิกในครัวเรือนที่อยู่ในระหว่างกำลังศึกษา.....คน
 (ระบุ).....
6. การถือครองที่ดิน.....ไร่

ของตนเอง/บุคคลในครัวเรือน (มีเอกสารสิทธิ์และไม่มี).....ไร่
เช่า.....ไร่
7. รายได้จากการทำนาข้าวยังไม่หักค่าใช้จ่ายในปีที่ผ่านมารวมทั้งหมด
.....บาท
8. ท่านทำนาข้าว.....ไร่
ในรอบ 1 ปี ทำการผลิตข้าว.....ครั้ง

9. แหล่งเงินทุน (ตอบได้มากกว่า 1 คำตอบ)

- () ธ.ก.ส.
- () ธนาคารพาณิชย์
- () นายทุนเงินกู้
- () พ่อค้าเงินเชื่อ
- () เงินทุนตนเอง

10. เงินกู้/ซื้อเชื่อ เพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในปีที่ผ่านมา.....บาท

11. การเก็บบอมน (เงินฝาก) (ตอบได้มากกว่า 1 คำตอบ)

- () ธ.ก.ส.
- () ธนาคารพาณิชย์
- () กลุ่มออมทรัพย์ในชุมชน
- () ไม่มีการเก็บบอมน

12. รายจ่ายในการชำระหนี้เงินกู้/ซื้อเชื่อในปีที่ผ่านมา.....บาท

- () ต้นเงิน..... บาท
- () ดอกเบี้ย..... บาท

13. นอกจากรายได้หลักจากการทำนาข้าว ท่านมีรายได้จากอาชีพอื่นหรือไม่

- () มี ระบุ.....
- () ไม่มี

14. รายจ่ายในครัวเรือนในปีที่ผ่านมา

- () ค่าอาหาร..... บาท
- () ค่าของใช้ในครัวเรือน..... บาท
- () ค่าการศึกษา..... บาท
- () ค่ายา/รักษาพยาบาล.....บาท
- () ค่าเครื่องนุ่งห่ม..... บาท
- () ค่าไฟฟ้า..... บาท
- () ค่าโทรศัพท์..... บาท
- () ค่าน้ำมันเชื้อเพลิง/พาหนะเดินทาง..... บาท
- () ค่างานบุญ/งานกุศล..... บาท
- () ค่าสุรา/บุหรี่/เครื่องค้ำชูกำลัง..... บาท
- () ค่าหอย..... บาท

15. รายจ่ายในการผลิตข้าวในปีที่ผ่านมา ต่อการผลิต 1 ครั้ง

- () ค่าจ้างไถเตรียมดิน..... บาท
- () ค่าเมล็ดพันธุ์..... บาท
- () ค่าปุ๋ย/สารปราบศัตรูพืช/สารกำจัดแมลง..... บาท
- () ค่าน้ำมันเชื้อเพลิง..... บาท
- () ค่าจ้างแรงงาน..... บาท
- () ค่าจ้างรถเกี่ยว..... บาท
- () ค่าจ้างขนส่ง..... บาท
- () ค่าเช่าที่ดิน..... ..บาท
- () ค่าซ่อมแซมเครื่องจักรกลทางการเกษตร..... บาท

ตอนที่ 2 พฤติกรรมในการดำเนินชีวิตประจำวันและการทำการเกษตร

1. อาหารที่ใช้เลี้ยงบุคคลในครัวเรือนได้มาจาก

- () ซื้อทั้งหมดและนำมาประกอบทำเป็นอาหารเอง
- () ซื้อบางส่วนและปลูกพืชผักสวนครัวไว้กินเอง
- () ซื้ออาหารสำเร็จรูปเป็นส่วนใหญ่

2. ด้านอาหารที่ผลิตไว้บริโภคในครัวเรือนเองได้แก่ (ตอบได้มากกว่า 1 คำตอบ)

- () ข้าว () พืชผักสวนครัว
- () เบ็ด/ไก่ () ปลา
- () อื่น ๆ ระบุ.....
- () ไม่มีอาหารที่ผลิตเองไว้บริโภคในครัวเรือน

3. ด้านการอุปโภคในครัวเรือนที่ผลิตไว้ใช้เองได้แก่ (ตอบได้มากกว่า 1 คำตอบ)

- () น้ำยาเอนกประสงค์ เช่น น้ำยาล้างจาน
- () สบู่
- () ชมพูสระผม
- () อื่น ๆ ระบุ.....
- () ไม่มี

4. เมื่อเก็บเกี่ยวข้าวแล้วท่านมีการจัดการข้าวเปลือกของท่านอย่างไร

- () ขายทั้งหมดแล้วซื้อเป็นข้าวสารบริโภค
- () ขายบางส่วนและเก็บไว้บริโภคบางส่วน

5. ในการเลือกซื้อสินค้าอุปโภคบริโภคใช้ในครัวเรือนท่านใช้วิธีการเลือกซื้อสินค้าอย่างไร (ตอบได้มากกว่า 1 คำตอบ)
- () เลือกซื้อตามการโฆษณาทางวิทยุหรือโทรทัศน์
 - () เลือกซื้อตามผู้อื่น
 - () เลือกซื้อเฉพาะสินค้าที่ราคาถูกเมื่อพบเห็น
 - () เลือกซื้อเฉพาะสินค้าที่จำเป็นต่อการใช้ในชีวิตประจำวัน
6. ในการทำนาข้าวท่านเลือกใช้ปุ๋ยอย่างไร
- () ใช้ปุ๋ยอินทรีย์/ชีวภาพที่ทำได้เอง
 - () ใช้ปุ๋ยอินทรีย์/ชีวภาพสำเร็จรูป
 - () ใช้ปุ๋ยเคมีอย่างเดียว
 - () ใช้ปุ๋ยเคมีควบคู่กับการใช้ปุ๋ยอินทรีย์/ชีวภาพ
7. ในการเลือกใช้สารเคมีปราบศัตรูพืชและสารเคมีกำจัดแมลงท่านมีวิธีการเลือกใช้อย่างไร (ตอบได้มากกว่า 1 คำตอบ)
- () ทำตัวเองโดยใช้พืชสมุนไพร
 - () ใช้ตามที่ร้านค้าเสนอแนะหรือตามอย่างที่คนในชุมชนใช้
 - () เลือกซื้อตามสื่อโฆษณาตามวิทยุและโทรทัศน์
 - () เลือกซื้อตามยี่ห้อที่เคยใช้
8. หลังจากเก็บเกี่ยวแล้วท่านใช้วิธีการจัดการตอซังข้าวอย่างไร
- () เผาไฟทิ้งเพื่อง่ายต่อการไถเตรียมดิน
 - () ปล่อยทิ้งไว้แล้วไถกลบเพื่อเป็นปุ๋ยในดิน
9. ในการทำนาข้าวขั้นต้นตอนใดที่ท่านใช้วิธีการจ้างแรงงาน (ตอบได้มากกว่า 1 คำตอบ)
- () ไถเตรียมดิน
 - () สูบน้ำเข้านา
 - () หว่านข้าว
 - () ใส่ปุ๋ย
 - () ฉีดสารเคมีปราบวัชพืช/แมลง
 - () เกี่ยวนวดข้าว
 - () ขนส่ง

10. หลังจากเก็บเกี่ยวแล้วท่านใช้เวลาในการพักดินประมาณเท่าใด
(ตอบได้มากกว่า 1 คำตอบ)
- () ไม่ได้พักดินดำเนินการเพาะปลูกทันที
 - () ประมาณ 1 – 2 เดือน
 - () มากกว่า 2 เดือนขึ้นไป
 - () ขึ้นอยู่กับการปล่อยน้ำของชลประทาน
 - () ขึ้นอยู่กับพื้นที่ข้างเคียง
11. ในการปลูกข้าวแต่ละครั้งท่านมีการวางแผนหรือไม่
- () มีการวางแผนกำหนดระยะเวลาที่จะปลูกเพื่อลดความเสี่ยง
 - () ไม่ได้วางแผนขึ้นอยู่กับการปล่อยน้ำของชลประทานหรือเหตุอื่น ๆ
12. ท่านมีการเก็บออมเงินอย่างไร
- () เมื่อมีรายได้จะเก็บออมไว้กับธนาคาร โดยจะถอนใช้เมื่อเวลาจำเป็น
 - () เหลือจากการใช้จ่ายแล้วจึงจะเก็บออม
 - () เก็บออมไว้อย่างสม่ำเสมอเมื่อมีรายได้
 - () เก็บออมแบบบังคับในลักษณะการถือหุ้น เงินฝากกลุ่ม
 - () ไม่ได้มีการเก็บออม
13. สาเหตุของปัญหาในการเก็บออม (ตอบได้มากกว่า 1 คำตอบ)
- () อยู่ห่างไกลธนาคาร
 - () ขาดความไว้วางใจในการฝากเงินกับกลุ่มเงินฝากในชุมชน
 - () ไม่มีเงินเหลือพอที่จะออม
 - () ไม่มีความจำเป็นที่จะต้องออมเงิน

ตอนที่ 3 ข้อมูลเกี่ยวกับความเข้าใจของเกษตรกรในเรื่องวิถีชีวิตกับการบริหารจัดการ
ทรัพยากรของชุมชน

โปรดทำเครื่องหมาย / ลงใน () ใช่ หรือ () ไม่ใช่ ตามตามความคิดของท่าน

วิถีชีวิต	(ใช่)	(ไม่ใช่)
1. ท่านคิดว่าโทรศัพท์มือถือ รถจักรยานยนต์ มีความจำเป็นมากต่อการใช้ในชีวิตประจำวัน	()	()
2. การปลูกพืชผักสวนครัวไว้บริโภคในครัวเรือน เป็นสิ่งที่ไม่จำเป็นเพราะปัจจุบันหาซื้อได้ง่าย	()	()
3. ในการทำงานข้าวถ้าไม่ใช้สารเคมีกำจัดแมลงและปุ๋ยเคมี จะทำให้ผลผลิตลดลง	()	()
4. เพื่อให้ได้ผลผลิตมาก ๆ ท่านจึงต้องลงทุนซื้อปุ๋ยเคมีและ สารเคมีกำจัดแมลงที่ท่านต้องการถึงแม้จะมีราคาสูง	()	()
5. เหตุที่ท่านทำนาข้าวเพียงอย่างเดียวเพราะพื้นที่ไม่เหมาะ ที่จะทำการผลิตพืชชนิดอื่น	()	()
6. สาเหตุที่ทำให้ท่านมีหนี้สินเกิดจากค่าใช้จ่ายในครัวเรือนสูง	()	()
7. สาเหตุที่ทำให้มีหนี้สินเกิดจากค่าใช้จ่ายในการทำการเกษตรสูง	()	()
8. สภาพหนี้สินของท่านมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นทุกปีเพราะค่าใช้จ่าย สูงขึ้น	()	()
9. การทำบัญชีครัวเรือนไม่มีความจำเป็นเพราะรายจ่าย แต่ละอย่างมีความจำเป็นต้องจ่ายอยู่แล้ว	()	()
10. ความอุดมสมบูรณ์ของดินลดลงจึงจำเป็นต้องใช้ ปุ๋ยเคมีเพื่อเพิ่มผลผลิต	()	()
11. การปรับปรุงบำรุงดินเป็นเรื่องที่ต้องใช้เวลานานพื้นที่ที่ ต้องใช้ทำนาข้าวตลอดทั้งปีไม่สามารถทำได้	()	()
12. การเผาตอซังข้าวจะทำให้การไถเตรียมดินง่ายและกำจัดศัตรูข้าว	()	()
13. ปัจจุบัน ไม่จำเป็นต้องเลือกพันธุ์ข้าวสำหรับการปลูกข้าวนาปี หรือนาปรังเพราะต้องปลูกข้าวตลอดทั้งปี	()	()

ตอนที่ 4 ข้อมูลเกี่ยวกับทัศนคติของเกษตรกรต่อการบริหารจัดการดิน น้ำ และการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีทางการเกษตร

โปรดพิจารณาตอบคำถามเกี่ยวกับการบริหารจัดการดิน น้ำ และการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีทางการเกษตร ตามความคิดเห็นของท่าน โดยทำเครื่องหมาย / ลงในช่องว่างตามระดับความคิดเห็นจากมากไปสู่น้อย ดังนี้

เห็นด้วยมากที่สุด	5	คะแนน
เห็นด้วยมาก	4	คะแนน
เห็นด้วยปานกลาง	3	คะแนน
ไม่เห็นด้วย	2	คะแนน
ไม่เห็นด้วยอย่างยิ่ง	1	คะแนน

คำถาม	ระดับความคิดเห็น				
	5	4	3	2	1
1. การปรับปรุงบำรุงดินที่เหมาะสมจะลดต้นทุนด้านการใช้ปุ๋ยเคมี					
2. ความสมบูรณ์ของอินทรีย์วัตถุในดินที่ลดน้อยลงจนกลายเป็นปัญหาที่แก้ไขได้ยาก การใช้ปุ๋ยเคมีสามารถทดแทนได้					
3. ความอุดมสมบูรณ์ในดินของบ้านทุ่งทะเลทรายลดลงเรื่อย ๆ ดังนั้นการพักดินหลังจากเก็บเกี่ยวจะช่วยทำให้ดินดีขึ้นได้					
4. จากสภาพพื้นที่ของบ้านทุ่งทะเลทรายที่มีลักษณะเป็นแอ่งกระทะ ทำให้เป็นที่รองรับน้ำในช่วงฤดูฝนจึงทำให้ประสบภัยน้ำท่วมเป็นประจำ ทางแก้ไขก็ต้องหยุดพักการปลูกในช่วงที่เสี่ยง					
5. ปัญหาโรคและแมลงรบกวนในนาข้าว การใช้สารปราบศัตรูพืชที่มีฤทธิ์แรง ๆ ถึงแม้ราคาสูงก็สามารถช่วยแก้ไขได้					
6. การใช้ปุ๋ยยูเรียและปุ๋ยเคมี ถึงแม้จะมีราคาสูงแต่ก็ให้ผลผลิตที่ดีกว่าการใช้ปุ๋ยอินทรีย์					
7. วัชพืชนาข้าวเกิดจากขั้นตอนในการเตรียมดินไม่ดี ทางแก้ไขคือใช้สารเคมีปราบวัชพืชนาในช่วงที่ข้าวเล็กหรือข้าวโต ถึงแม้จะมีผลกระทบต่อต้นข้าวและเพิ่มต้นทุนการผลิตบ้างก็ตาม					

คำถาม	ระดับความคิดเห็น				
	5	4	3	2	1
8. การประสบภัยน้ำท่วมบ่อยครั้งเป็นมูลเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้เกิดภาวะหนี้สินเรื้อรังจนถึงปัจจุบัน					
9. การทำนาข้าวในช่วงฤดูฝนต้องเสี่ยงต่อภัยน้ำท่วม แต่ที่ต้องทำเพราะปัญหาเรื่องการเช่าที่ดินและทำตามพื้นที่ข้างเคียง					
10. สาเหตุของการใช้สารเคมีปราบหอยเชอรี่ในนาข้าวแทนการใช้สารสกัดชีวภาพ เพราะปริมาณพื้นที่การทำการมาก					

ตอนที่ 5 ข้อมูลเกี่ยวกับปัญหาและความต้องการของเกษตรกรในการบริหารจัดการทรัพยากรของชุมชน

โปรดกรอกผลการสัมภาษณ์ลงในช่องว่าง

1. ท่านต้องการแนวทางช่วยเหลือในเรื่องใดบ้างเพื่อช่วยแก้ไขปัญหาในเรื่องหนี้สิน

.....

.....

.....

.....

2. ท่านมีแนวทางอย่างไรบ้างในการลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือนและลดต้นทุนในการผลิต

.....

.....

.....

.....

3. ท่านมีข้อเสนอแนะอะไรบ้างที่จะช่วยให้เกษตรกรรู้จักการใช้ดิน น้ำ ปุ๋ยเคมีและสารเคมีสำหรับพืชอย่างถูกวิธี

.....

.....

.....

.....

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	นายพาวุฒิ ตาสบำรุง
วัน เดือน ปีเกิด	4 เมษายน 2504
สถานที่เกิด	อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม
ประวัติการศึกษา	ปริญญาตรี เมื่อ พ.ศ.2528 วุฒิการศึกษา ศิลปศาสตรบัณฑิต จากมหาวิทยาลัยรามคำแหง
สถานที่ทำงาน	ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร สาขาสามง่าม อำเภอสามง่าม จังหวัดพิจิตร
ตำแหน่ง	ผู้จัดการสาขาสามง่าม